

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ
ЖАНЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ

АЛИМХАНОВА АСЕЛЬ ЕРЛАНКЫЗЫ

«Кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық
әрекеттері: қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілері»

7М12303 «Құқық қорғау қызметі» (ғылыми-педагогикалық бағыт)
білім беру бағдарламасы бойынша ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі
дәрежесін алуға диссертация

Ғылыми жетекші:

Е.Е. Қаженов,

заң ғылымдарының кандидаты

Қосшы қ., 2024 ж.

ТҮЙІНДЕМЕ

Диссертацияның құрылымы диссертациялық зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне сәйкес құрылған, кіріспіден, үш бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздердің тізімінен тұрады.

Зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасындағы кәмелетке томағандарға қатысты жыныстық қолсұғылмаушылықтың кримнологиялық және қылмыстық-құқықтық аспектілерін талдау болды. Зерттеу нәтижелері қорғауға ұсынылған ережелерде көрініс тапты.

РЕЗЮМЕ

Структура диссертации построена в соответствии с целью и задачами диссертационного исследования, состоит из введения, трех разделов, заключения, списка использованных источников.

Цель исследования заключается в анализе криминологических и уголовно-правовых аспектов половой неприкосновенности несовершеннолетних в Республике Казахстан. Результаты исследования нашли свое воплощение в положениях, выдвинутых на защиту.

SUMMARY

The structure of the dissertation is built in accordance with the purpose and objectives of the dissertation research, consists of an introduction, three sections (including eight subsections), a conclusion, and a list of sources used.

The purpose of the study was to analyze the criminological and criminal-legal aspects of sexual inviolability in the Republic of Kazakhstan. The results of the study were embodied in the provisions put forward for protection.

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ.....5-11 бет.

1. КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚАТЫСТЫ ЖЫНЫСТЫҚ СИПАТТАҒЫ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ӘРЕКЕТТЕРІНІҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

1.1 Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерінің қылмыстық-құқықтық сипаттамасы.....12-16 бет.

1.2. Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылықтың объективті және субъективті белгілері.....16-22 бет.

1.3. Кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың генезисі.....23-31 бет.

1.4. Шет елдердің кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттеріне қатысты заңнамасын зерделеу.....32-43 бет.

2. КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚАТЫСТЫ СЕКСУАЛДЫҚ СИПАТТАҒЫ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ӘРЕКЕТТЕРІНІҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

2.1. Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерінің себептері мен шарттары.....44-51 бет.

2.2. Жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған кәмелетке толмағандардағы жарақаттық зақымданулар түріндегі физикалық салдар және жарақаттан кейінгі психикалық бұзылулар.....51-55 бет.

2.3. Кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық жасайтын адамның сипаттамасы.....56-64 бет.

3. КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚАТЫСТЫ ЖАСАЛАТЫН ЖЫНЫСТЫҚ ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫНЫҢ ЖҮЙЕСІ

3.1. Кәмелетке толмағандарға қатысты жасалатын жыныстық қылмыстардың жалпы әлеуметтік алдын алу.....	65-71 бет.
3.2 Кәмелетке толмағандарға қатысты жасалатын жыныстық қылмыстардың арнайы-криминологиялық алдын алу ерекшеліктері.....	71-79 бет.
3.3 Жыныстық қылмыстардың қылмыстық-құқықтық алдын алу және кәмелетке толмағандардың жыныстық бостандығын қамтамасыз ететін нормаларды жетілдіру.....	79-88 бет.
ҚОРЫТЫНДЫ.....	89-92 бет.
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ.....	93-102 бет.
ҚОСЫМШАЛАР.....	103-104 бет.

КІРІСПЕ

Магистрлік жұмыстың өзектілігі. Қазақстан Республикасының Конституциясының 17-бабында «Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды, ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды» [1]. Аталған әрекеттерден қорғау еліміздің қылмыстық заңнамасының басты мақсатына айналып отыр.

Қазақстан Республикасында да, әлемнің басқа елдерінде де кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығы мен жыныстық бостандығына қарсы қылмыстар өзекті мәселе болып табылады. Қазіргі уақытта кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтармен қарқынды күресу қажеттілігі ерекше орын алуда.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың осы түрінің қоғамдық үлкен қауіпті, ауыр зардаптарды алып келетін латенттігінің жоғары болуынан ескеру қажет. Қазіргі уақытта, барлық жасалып жатқан қылмыстың алдын алу шараларына қарамастан, кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы әрекеттері қылмыс түрінің өсуі байқалады. Мысалы, «ҚР Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің ақпаратына сәйкес, елде кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері қылмысының сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне тіркелген қылмыстық істер саны 2021 жылы 234 болса, 2022 жылы 247, 2023 жылы 301-ге жеткен» [2]. Қылмыстың бұл түрі жоғары екенін ескеру қажет, мұның барлығы көңіл көншітпейтін тұжырымдарға алып келеді. Қылмыстық құқық бұзушылықтың осы түріне қатысты елдегі криминогендік жағдай қауіпті.

Осылайша, қарастырылып отырған қылмыстың зерттеу кезеңінде өсу тенденциясы байқалады, бұл кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығы мен жыныстық бостандығына қол сұғушылыққа қарсы тұру және олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері туындайды. Осыған

орай, диссертацияның мақсаты кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы әрекеттердің алдын алу шараларына қатысты ұсыныстар енгізу.

Жыныстық қылмыстардың арасында жеке тұлғаның жыныстық қолсұғылмаушылығы мен жыныстық бостандығына қарсы зорлау және зорлық-зомбылық әрекеттері аса ауыр қылмыстардың құрамына жатады. Бірақ бұл қылмыстардың барлығының ерекше ауырлығын бағаламауға болмайды, өйткені олар моральдық негіздерді бұзады, айтарлықтай қоғамдық резонанс пен қоғамға алаңдаушылық тудырады.

Жыныстық зорлық-зомбылық көрген балалар міндетті түрде психикалық қатерге душар болады. Сол себепті кәмелетке толмағандар мен жас балалардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстар мәселесі әрдайым өзекті. Елде қалыптасқан криминогендік жағдай өте шиеленісті және бұл жеке адамға, қоғамға, мемлекет қауіпсіздігіне қол сұғатын негізгі факторлардың бірі болып табылады.

Қылмыстық-құқықтық және криминологиялық шаралардың үйлесімімен ғана, қылмыстың осы қауіпті түрін толық жойылмаса да, мүмкіндігінше азайтуға болады.

Зерттеу мақсаты - кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттердің алдын алуды көздейтін қылмыстық- құқықтық нормаларды жан-жақты зерделеу арқылы, алдын алу мәселелерін қарастыру, саралау кезінде туындайтын қарама-қайшы көзқарастар мен мәселелерді анықтау және ұсыныстар әзірлеу.

Осы мақсатқа жету үшін зерттеу бірқатар нақты міндеттерді шешеді:

- кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерінің ұғымын қарастыру;
- кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттеріне қарсы қылмыстардың объективті және субъективті белгілерін қарастыру;

- шет елдердің қылмыстық заңнамаларындағы кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттеріне қарсы іс-қимыл мен қолданыстағы қылмыстық-құқықтық заңға талдау жасау;

- кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттеріне қарсы қылмыстардың алдын алудың әлеуметтік бағыттарын анықтау;

- кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерінің алдын алуға байланысты ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу объектісі кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғу процесінде қалыптасатын әлеуметтік қатынастар, сондай-ақ кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерін бағалаудағы кейбір объективті және субъективті белгілерді анықтаудың ерекшеліктері болып табылады.

Зерттеу тақырыбы Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасының нормалары, жарияланған сот практикасы, аралас зерттеу сұрақтарымен айналысатын ғалымдардың еңбектері, сот-тергеу практикасының материалдары, сонымен қатар құқық қорғау органдары, сот және прокуратураның практикалық қызметкерлерінің пікірлері құрайды.

Зерттеудің әдіснамалық негізі теория мен практиканың өзара байланысын, зерттеу тақырыбының нысаны мен мазмұнын, қарастырылып отырған әлеуметтік-экономикалық және құқықтық құбылыстардың дамуы мен сапалық өзгерістерінің процестерін, сонымен қатар абстрактіден нақтыға ауысу, талдау, синтез, салыстыру, динамикалық және статистикалық әдістер және т. б. сияқты жалпы таным әдісінің негізгі ережелері құрайды.

Зерттеудің нормативтік базасын ҚР Конституциясы, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы, «Зорлау және өзге де сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттермен байланысты қылмыстарды саралаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы, кәмелетке толмағандардың жыныстық

қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстарды саралау қағидаларын регламенттейтін нормативтік құқықтық актілер құрайды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы автордың кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстарға қарсы іс-қимыл саласындағы Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық саясатына кешенді зерттеу жүргізуге талпыныс жасауында.

Диссертациялық зерттеудің эмпирикалық базасын ҚР Бас прокуратурасының ҚСАЕК статистикалық мәліметтері, қылмыстық істер бойынша республика соттарының үкімдері, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының сот тәжірибесінің жинақтары құрайды.

Қорғауға шығарылатын ережелер:

Жүргізілген зерттеулер негізінде төмендегі ұсыныстарды енгізуді ұсынамыз:

1. ҚР ҚК 121-бап. Сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері 3-2 бөлімі 3 тармағына келесі редакцияда:

3) оларды кәмелетке толмаған адамға қатысты ата-анасы, өгей әкесі, педагог немесе оқу, тәрбиелеу, емдеу мекемесінің немесе кәмелетке толмаған адамды қадағалауды жүзеге асыруға міндетті өзге мекеменің жұмыскері, – ретінде қосымша субъект енгізу ұсынылады.

2. ҚР ҚК 123-бап. Жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерге мәжбүр ету редакциясына 3 бөлік енгізу ұсынылады:

3) Осы баптың бірінші бөлігінде, көзделген іс-әрекеттер, егер олар жас балаға қатысты жасалса не абайсызда жәбірленушінің өліміне әкеп соқса –

белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, тоғыз жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

ҚР ҚК «134-бап. Кәмелетке толмаған адамды жезөкшелікпен айналысуға тарту 4 бөлімінің редакциясына 3 тармақ енгізу ұсынылады:

Осы баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген:

3) егер олар жас балаға қатысты жасалса не абайсызда жәбірленушінің өліміне әкеп соқса, –

– мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Бұқаралық ақпарат құралдары мен интернет желісі бойынша таралатын порнографиялық мазмұны бар ақпараттарға қатысты мемлекеттің бақылаушы функцияларын жетілдіру қажет. Осыған орай, порнографиялық сайттарды бұғаттауға арналған чат-бот ашу. Әр азаматтың сайт сілтемелерін жіберу арқылы сайтты бұғаттауға мүмкіндік жасау ұсынылады.

4. Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстарға қарсы іс-қимыл өзекті мәселе болып табылады. Жыл сайын осы қылмыстар бойынша статистиканың өсуі байқалады. Жыныстық зорлық-зомбылық деңгейіне қоғамдағы моральдық атмосфера, оның жеке әлеуметтік топтары, жыныстық мінез-құлық, жыныстық азғындық және халыққа психологиялық көмектің сапасы, құқық қорғау органдарының тиімділігі және басқа да әлеуметтік факторлар әсер етеді.

Бұл проблеманы кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпал ететін мемлекет тарапынан барынша тиімді алдын алу шаралары ретінде зерделеу мынадай шараларды айқындауға мүмкіндік берді:

- отбасында балалардың дұрыс жыныстық тәрбиесін ұйымдастыру;
- білім беру ұйымдарында адамгершілік және құқықтық тәрбиені жетілдіру;
- кәмелетке толмағандардың дене тәрбиесін ұйымдастыру және т. б.

Құқық қорғау органдары тарапынан:

- зорлық-зомбылық әрекеттерін жасауға бейім адамдарды есепке алу және бақылау;

- жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшырауы мүмкін және олардың мінез-құлқын бақылайтын адамдар туралы нақты ақпарат алу;

- халық арасында түсіндіру жұмыстарын жүйелі және мақсатты жүргізу;

- зорлық-зомбылыққа ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау;

- жәбірленушілерді қорғау және сауықтыру орталықтарына орналастыру;

- қылмысты дұрыс құқықтық бағалау, қылмыстық істі сотқа жеткізу және айыптау үкімін шығару.

Апробация және нәтижелерін енгізу.

Диссертацияның негізгі ережелері келесі мерзімді және ғылыми басылымдарда жарық көрген:

– 2023 жылдың сәуір айында Ө.С. Сейітовтың 100 жылдық мерейтойын мерекелеуге арналған «Қазіргі заң ғылымының дамуы: теория және практика» Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясында «Кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерінің алдын алудың жеке шаралары» ғылыми мақаласы;

- 2024 жылғы 30 наурызда «АКАДЕМИК халықаралық ғылыми журналы» басылымының №2 (246) нөміріндегі – «Кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерін жасайтын тұлғаның сипаттамасы» мақаласы.

Сонымен қатар, теориялық және практикалық аспектілерді жалпылау негізінде тұжырымдалған диссертация материалдары бойынша негізгі ережелер, тұжырымдар мен ұсыныстар:

- 2023 жылдың 14 қараша күні өткен Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының «Азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі Қазақстан Республикасының қылмыстық саясаты» тақырыбындағы магистранттар мен докторанттарға арналған ғылыми семинарда зерттеу нәтижелері талқыланды

- Зерттеу нәтижелері тағылымдама шеңберінде Астана қаласы ПД ТБ кәсіби қызметтік даярлық сабағында талқыланды, бұл диссертация ережелерін енгізу актісімен расталады (Қосымша 1);

- Еуразия ұлттық университетінің «Қылмыстық-құқықтық пәндер» кафедрасының оқу үдерісінде және ғылыми қызметінде дәрістер дайындау, қылмыстық процесс және криминалистика бойынша семинарлар мен практикалық сабақтар өткізу кезінде қолданылады (Қосымша 2).

1 Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерінің жалпы сипаттамасы

1.1 Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерінің қылмыстық-құқықтық сипаттамасы

Біздің зерттеу тақырыбымызды толық ашу үшін кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың мәнін, осы құбылыстың пайда болу себептерін, оның табиғатын және әртүрлі көрініс беру формаларын қарастырудың маңызы зор.

Қазіргі уақытта қолданылып жүрген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі еліміздің Конституциясында бекітілген [1]: жеке адам - қоғам - мемлекет [3] қоғамдық қатынастардың, игіліктер мен заңмен қорғалатын құндылықтардың иерархиясына негізделген. Заң шығарушы ең қауіпті қол сұғушылық ретінде ең жоғары әлеуметтік құндылық болып табылатын адамның жеке мүдделері мен игіліктеріне зиян келтіруге бағытталған қылмыстарды бірінші орынға қойды.

2022 жылы 719 кәмелетке толмағандар өздерінің жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың құрбаны болды (2020 жылы - 833, 2021 жылы - 920). Павлодар облысында 57% -ға (23-тен 36-ға дейін), Ақтөбе облысында 48% -ға (21-ден 31-ге дейін), Маңғыстау облысында 9% -ға (32-ден 35-ке дейін), Солтүстік Қазақстан облысында 6% -ға (31-ден 33-ке дейін) және Алматыда 15% -ға (46-дан 53-ке дейін) өскені байқалады. Жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстардың ең көп саны Алматы (87), Қарағанды (70) және Түркістан облыстарында (63) байқалады. 3 жыл ішінде жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы 2472 қылмыс жасалды. Сонымен қатар, ішкі істер органдарының есебінде 9 мыңнан астам бала тәрбиеленетін 12 мыңға жуық тұрмысы нашар отбасы бар [4].

Келесі маңызды жаңалықтармен сипатталатын жыныстық қылмыстарды заңнамалық реттеу айтарлықтай өзгерістерге ұшырады:

1) зорлау; жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері; 16 жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас және жыныстық сипаттағы өзге де әрекеттер; жыныстық сипаттағы іс-әрекеттерге мәжбүрлеу; кәмелетке толмағандарға және жас балаларға қатысты жасалған кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың тізбесі белгіленген;

2) зорлаудың ауырлататын мән-жайларының тізімі өзгертілді және кеңейтілді;

3) жәбірленушінің «он төрт жасар» жас критерийі кәмелетке толмаған ұғымымен ауыстырылды.

Негізінен, жыныстық бостандық пен жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстарды заң шығарушы жеке адамға қарсы қылмыстар тобына жатқызады, алайда қылмыстық құқық теориясында олар басқаша аталады.

Бұл қылмыстар революцияға дейінгі орыс әдебиетінде «тәндік қылмыстар», «пәктікке қарсы қылмыстар» деп аталды [5, 8 б].

Сонымен, А. Н. Игнатов өзінің алғашқы еңбектерінде бұл шабуылдарды «адамгершілікке қарсы қылмыстар» деп атады, жақшада «жыныстық қылмыстарды» көрсетті [6, 12 б].

П.И. Люблинскийдің пікірінше, жыныстық қылмыстарды адамгершілікке қарсы қылмыстар деп атау «адамгершілік ұғымына өте тар сипат береді және моральдық көзқарасты заңгерлікпен араластырады». Сондықтан ол оларды «жыныстық қылмыстар», «жыныстық қатынастар саласындағы немесе жыныстық саладағы қылмыстар үйлесімінің қолайсыздығынан» деп атауды ұсынды [7, 13-15 бб].

Қазіргі орыс әдебиетінде бұл қылмыстар «адамның жыныстық бостандығы мен жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстар» деп аталады [8, 13 б]. Бұл Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінде аталған зорлық-зомбылық тобы «жеке тұлғаның жыныстық қолсұғылмаушылығы мен жыныстық

бостандығына қарсы қылмыстар» ретінде белгіленіп, тәуелсіз тарауға бөлінгендігімен түсіндіріледі. Сонымен қатар, құқықтық дәстүр бойынша «бұл термин біздің әдебиетімізге берік енгенін» ескере отырып, «жыныстық қылмыстар» терминін де қолдануға болады деп санаймыз [9, 332 б].

Жеке адамның жыныстық бостандығы мен жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстар – бұл белгілі бір қылмыс тобы. Олар өздерінің ғылыми анықтамасында көрінетін ерекшеліктерімен сипатталады.

Қарастырылып отырған қылмыстарды зерттеген кеңес ғалымдары оларға келесі анықтамаларды берді. Ю. К. Суценко «субъект өзінің немесе басқа адамның жыныстық қажеттілігін қанағаттандыру мақсатында жасайтын, қоғамның жыныстық қатынастарының қазіргі режимін бұзатын объективті жыныстық сипаттағы әлеуметтік қауіпті әрекеттерді» жыныстық қылмыс деп таниды.

Я. М. Яковлев: «жыныстық қылмыстар – бұл қылмыстық заңда көзделген, жыныстық қатынастарға қол сұғатын, қоғамда қалыптасқан жыныстық қатынасқа тән, субъектінің немесе басқа адамның жыныстық қажеттілігін қанағаттандыру мақсатында қасақана жасаудан тұратын, жәбірленушінің жыныстық мүдделерін бұзатын жыныстық әрекеттер немесе осы тәртіп әр түрлі жыныстағы адамдар үшін қалыпты жыныстық қатынастар» [10, 64 б].

А. Н. Игнатов бұл қылмыстарды «қоғамда белгіленген жыныстық қатынастарды өрескел бұзатын әлеуметтік қауіпті әрекеттер және кінәлі адамның немесе басқалардың жыныстық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған жыныстық моральдың негізгі принциптері» деп анықтайды.

Б. В. Даниэльбектің пікірінше, жыныстық қылмыстар – бұл «қылмыстық заңда көзделген, жыныстық сипаттағы, қоғамдағы жыныстық қатынастардың қалыпты жағдайына қол сұғатын, өзінің немесе басқа біреудің жыныстық қажеттілігін қанағаттандыру үшін қасақана жасалған әлеуметтік қауіпті әрекеттер» [11, 236].

Н.Сафронов пен Н. М. Свидлов жыныстық қылмыстың келесі белгілерін ажыратады: бұл субъектінің қылмыстық заңмен қорғалатын жыныстық бостандыққа немесе оның нақты немесе болжамды серіктесінің жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы қасақана әрекеті; олар тек жыныстық салада жасалуы мүмкін; оларды жасау тәсілі – физикалық және психикалық мәжбүрлеу.

Тарихи аспектідегі жыныстық қылмыстар ұғымын талдай отырып, міндетті белгілер ретінде рулық объект (жыныстық қатынастардың тәсілі), жасалған әрекеттердің жыныстық және қасақана сипаты, қылмыстардың мақсаты (өзінің немесе басқа адамның жыныстық қажеттілігін қанағаттандыру) көрсетілгенін байқау қиын емес. Сонымен бірге, П. П. Осиповтың пікірінше, барлық көрсетілген белгілер осы қылмыс тобының барлық құрамдарына тән маңызды ерекшеліктерді көрсетпейді. Сонымен, жыныстық қылмыстарды «қылмыстық заңда көзделген, басқа адамның жыныстық мүдделерін қасақана бұзудан тұратын, оған қатысты кінәлінің өзі немесе үшінші тұлғалардың объективті түрде жыныстық сипаттағы әрекеттерді жүзеге асыруының нақты мүмкіндігін жасау немесе құру арқылы әлеуметтік қауіпті қол сұғушылықтар» деп анықтай отырып, ол «жыныстық мақсатты жыныстық қылмыстың жалпы тұжырымдамасына енгізу және оны мойындау» деп атап өтті, осыған байланысты жыныстық қылмыстардың барлық құрамдарының қажетті элементі негізсіз болып табылады» [12, 5-9 бб].

Қазіргі ғалымдар жыныстық бостандық пен жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстарды «қылмыстық заңда көзделген, қоғамда қалыптасқан жыныстық қатынастарды өрескел бұзатын, ересектердің жыныстық бостандығына және жеке тұлғаның жыныстық қол сұғылмаушылығына, 16 жасқа немесе 14 жасқа толмаған адамдардың қалыпты физикалық және психикалық дамуына қол сұғу арқылы әлеуметтік қауіпті әрекеттер» деп анықтайды [13, 84 б].

Мұндай анықтама бүгінгі шындыққа сәйкес келеді деп санаймыз, өйткені оған қолданыстағы қылмыстық заңнамаға сәйкес қылмыстардың осы тобының келесі белгілері енгізілген.

1.2 Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылықтың объективті және субъективті белгілері

Жыныстық қылмыстардың жалпы объектісі – адам. Қылмыстардың осы тобының негізгі тікелей объектілері – жыныстық бостандық және жеке тұлғаның жыныстық қол сұғылмаушылығы. Жеке құрамдағы қосымша нысандар денсаулық, ар-намыс, жеке тұлғаның қадір-қасиеті, балалар мен жасөспірімдердің қалыпты физикалық және моральдық дамуы болуы мүмкін. Бұл қылмыстардан зардап шеккендер ерлер де, әйелдер де ересектер де, кәмелетке толмағандар болуы мүмкін.

Қарастырылып отырған барлық қылмыстардың объективті жағына субъектінің жыныстық сипаттағы физикалық немесе интеллектуалдық әрекеттерді жасауы жатады. Кейбір композицияларда, мысалы, зорлау, жыныстық әрекеттер физикалық сипатта болады. Басқа композицияларда бұл әрекеттер интеллектуалды болып табылады (адамды жыныстық сипаттағы әрекеттерге мәжбүрлеу). Кейбір жағдайларда мұндай әрекеттер физикалық және интеллектуалды (азғындық) болуы мүмкін.

Мұндай әрекеттердің кейбіреулері әлеуметтік қауіпті емес, оларды жүзеге асырудың тәсілдері (зорлық-зомбылық, қауіп, мәжбүрлеу) жасайды. Басқа жыныстық әрекеттер, атап айтқанда кәмелетке толмағандарға қатысты, кінәлінің іс-әрекетіне қарамастан, барлық жағдайларда әлеуметтік қауіпті.

Қылмыстар көрсетілген әрекеттерді жасаған кезде аяқталған болып саналады. Жыныстық сипаттағы зорлау мен зорлық-зомбылықтың жекелеген саралау түрлері материалдық құрамға жатады. Дұрыс саралай алу үшін

кінәлілердің әрекеттері мен туындаған салдарлар арасында себеп-салдарлық байланыс орнату қажет.

Жыныстық қылмыстардың субъектісі 16 жасқа толған екі жыныстағы есі дұрыс адамдар, жыныстық сипаттағы зорлау және зорлық-зомбылық әрекеттерінің субъектісі - 14 жасқа толған адамдар болуы мүмкін. Бірқатар құрамдарда қылмыстың арнайы орындаушысы көрсетілген.

Бұл топтың қылмыстарының субъективті жағы тікелей ниетпен сипатталады, қылмыстардың себептері негізінен жыныстық бағытта, бірақ басқалары болуы мүмкін, мысалы, кек алу.

Көріп отырғаныңыздай, жыныстық қылмыстардың өзіндік белгілері бар және оларды жеке топқа бөлу орынды. Алайда, жыныстық қылмыстар ұғымын анықтау, олардың ерекшеліктерін анықтаудан басқа, осы топқа жататын әрекеттер шеңберін құру мақсаттарына қызмет етеді.

А. Н. Игнатов, П.И. Люблинский, П. П. Осипов, Ш.С. Рашковская жыныстық қылмыстарға жеңгетайлық, азғындық ұяларын ұстау және кәмелетке толмағандарды жезөкшелікпен айналысуға тарту жатады; В. А. Яхонтов - порнографиялық заттарды жасау және сату; А. А. Пионтковский – көп әйел алу және жезөкшелікпен айналысуға әйелдерді тарту. Көріп отырғаныңыздай, жыныстық қылмыстар ұғымын кеңейтетін авторлар жеке адамға қарсы қылмыстарды ғана емес, сонымен қатар мүлікке, қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке, адамгершілікке қарсы қылмыстарды да қамтиды [14, 22 б].

Тар мағынада, М.Д. Шаргородский, Б.В. Даниэльбек, Ю.К. Суценконың пікірінше, жыныстық қылмыстардың қатарына тек «жеке адамға қарсы қылмыстар» қылмыстық кодексінің тарауында көзделген қылмыстар кіруі мүмкін. Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық кодексі 1-тарауда зорлау үшін жауапкершілікті белгілейді; сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері; 16 жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас және жыныстық сипаттағы өзге де әрекеттер; жыныстық сипаттағы іс-әрекеттерге мәжбүрлеу; кәмелетке толмағандарды азғындық жолға түсіру. Бұл жұмыста біз

жыныстық бостандық пен жыныстық қолсұғылмаушылыққа қарсы қылмыстар ұғымын осы тұрғыдан қарастырамыз.

Жыныстық қылмыстарды зерттеу үшін олардың жіктелуі маңызды. Қылмыстарды жіктеу қажеттілігі оларды жүйелеу, олардың жүйесіндегі қылмыстың әрбір жеке құрамының орнын анықтау қажеттілігімен байланысты. Айта кетейік, жіктеу дегеніміз - пәндер, құбылыстар, процестер туралы білімді жүйелеу, оларды зерттеуді жеңілдету, олардың дамуы мен өзгеруін анықтайтын заңдылықтарды білу [15, 60 б].

Қылмыстық заңда көзделген құқықтық әдебиеттегі жыныстық бостандық пен жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстар әртүрлі негіздер бойынша жіктеледі. Жіктеудің негізін (критерийін) таңдау зерттеушілердің алдында тұрған теориялық және практикалық мақсаттарға байланысты. Сонымен қатар, ұстануға болатын жалпы ережелер бар: классификация зерттелетін құбылыстың маңызды белгісіне негізделуі керек, бұл жіктелетін объектінің және оның компоненттерінің маңызды қасиеттері мен байланыстарын көрсетуге көмектеседі, бірқатар маңызды емес белгілерден алшақтайды.

Көптеген ғалымдардың пікірінше, жыныстық қылмыстарды жіктеудің негізі - қолсұғушылықтың тікелей объектісі.

Сонымен, А. Н. Игнатов, Ш. С. Рашковская, А. А. Пионтковский, М. Д. Шаргородский, Н. Д. Дурманов үш мүшелі жүйені қолдануды ұсынды (кейбір нұсқалары бар):

1) жыныстық қатынаста жетілген адамдардың жыныстық бостандығына қол сұғу (ересектердің жыныстық бостандығына қарсы қылмыстар) - кәмелетке толғанды зорлау, әйелді жыныстық қатынасқа түсуге мәжбүрлеу;

2) кәмелетке толмағандардың қалыпты жыныстық дамуына қол сұғу (кәмелетке толмағандар мен жыныстық жетілуге жетпеген адамдардың жыныстық қолсұғылмаушылығына қол сұғатын қылмыстар) - кәмелетке толмағандарды зорлау, он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас жасау, кәмелетке толмағандарды бүлдіру;

3) жыныстық қатынастардың қолданыстағы әлеуметтік құрылымына қол сұғу (өзге де қылмыстар; кез келген нысанда азғындық көріністерін болдырмайтын социалистік жыныстық моральдың негізгі қағидаттарына қол сұғу) [16, 183 б].

Я. М. Яковлев, сондай-ақ жыныстық қылмыстарды тікелей объектіге қарай жіктей отырып, олардың төрт тобын ажыратады:

- жыныстық бостандыққа қарсы қылмыстар –әйелді зорлау, әйелді жыныстық қатынасқа мәжбүрлеу, зорлық-зомбылық көрсету;

- ересектердің жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстар - әйелді оның дәрменсіз күйін пайдаланып зорлау;

- балалар мен жасөспірімдердің жыныстық қолсұғылмаушылығына және қалыпты жыныстық дамуына және жыныстық тәрбиесіне қарсы қылмыстар-кәмелетке толмаған адамды зорлау, он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас, он алты жасқа толмаған адамдарды азғындау;

- жыныстық қатынастардың қолданыстағы әлеуметтік режиміне қол сұғу (басқа қылмыстар; кез-келген түрдегі азғындық көріністерін болдырмайтын социалистік жыныстық моральдың негізгі принциптеріне қол сұғу) [17, 77-78 бб].

Қарастырылып отырған қылмыстардың неғұрлым егжей-тегжейлі жіктелуін П.И. Люблинский ұсынады:

- 1) некенің белгіленген нысандарын бұзуға байланысты қылмыстар;
- 2) жеке тұлғалардың жыныстық қолсұғушылығына қарсы қылмыстар;
- 3) бала мен жасөспірімнің салауатты жыныстық дамуын бұзатын қылмыстар;
- 4) жыныстық бұрмаланумен байланысты қылмыстар;
- 5) жезөкшелікті қудалау;
- 6) біреудің азғындығына ықпал ететін қылмыстар;
- 7) туындаған жыныстық қатынастарды шектеу [18, 27 б].

Алайда, атап өткендей, автор жеке адамға қарсы қылмыстарды ғана емес, басқа да қолсұғушылықтарды жыныстық қатынас деп санайды. Сонымен қатар, ол көрсеткен барлық әрекеттер қылмыстық жазаланбайды.

Жыныстық қылмыстар жүйесі туралы мәселені шешуге келетін болсақ, кеңес әдебиетінде олар көбінесе үш топқа бөлінді:

- а) ересектердің жыныстық бостандығына қол сұғу;
- б) кәмелетке толмағандар мен жыныстық жетілуге жетпеген адамдардың жыныстық бостандығына қол сұғу;
- в) басқа жыныстық қылмыстар.

Аталған белгілермен қатар, басқалары да көрсетілген, бірақ олар жыныстық қылмыстарға тән емес. Бұл, олардың себептері, кінәлінің психикалық денсаулығы, кінәлі мен жәбірленуші арасындағы туыстық пен таныстықтың болуы мен дәрежесі және т. б.

Алайда, біздің ойымызша, бастапқы, жүйе құраушы белгі ретінде қылмыс жасау әдісін бөліп көрсету керек, осыған байланысты біз қарастырып отырған қылмыстар екі топқа бөлінеді: зорлық-зомбылық және зорлық-зомбылықсыз қылмыстар.

Ресейлік ғалымдар сондай - ақ жыныстық бостандық пен жеке тұлғаның жыныстық бостандығына қарсы қылмыстарды екі топқа бөледі, бірақ бұл топтарды зорлық-зомбылық арқылы жасалған жыныстық бостандық пен жыныстық қолсұғылмаушылыққа қарсы қылмыстар және кәмелетке толмағандар мен жас балаларға қатысты моральдық нормаларды өрескел бұзатын жыныстық құқық бұзушылықтар деп атайды [19, 396].

Демек, бір жіктеу схемасын қолданғанына қарамастан, ұсынылған шешім оның дұрыс емес әдіснамасына байланысты қабылданбайды. Онда негізгі талаптардың бірі бұзылған құбылыстарды топтастыру жүзеге асырылатын белгінің бірлігі. Бір жағдайда олар қылмыс жасау тәсілі, екіншісінде - қол сұғу объектісі.

Қолсұғушылық объектісі іс-әрекеттің әлеуметтік қауіптілік дәрежесін анықтайды, алайда жыныстық қылмыстарды жіктеуде қылмыстық қол сұғушылықты жасау тәсілі де маңызды.

Алайда, Л. Л. Кругликовтың пікірі бойынша, қазіргі уақытта «қылмыс объектісі» санатының көмегімен жоғарыда аталған үш міндет шешілмейді, бірақ одан да көп: біріншіден, іс-әрекеттің нақты түрлерін жобалау және сипаттау; екіншіден, құрамдардың барлық жиынтығын үлкен топтарға бөлу және осы негізде тараулар құру; үшіншіден, тараулардың бір-біріне қатысты белгілі бір ретпен орналасуы; төртіншіден, үлкен топтарды (тарауларды) кіші кіші топтарға (кіші түрлерге) бөлу; бесіншіден, шағын топтардың бір-біріне қатысты орналасуы; алтыншыдан, шағын топтар ішіндегі құрамдардың әрқайсысының орнын, оларды сипаттау тәртібін анықтау [20, 41-42 бб].

Белгіленген міндеттерді шешу кезінде заң шығарушының алдында туындайтын проблемаларға терең үңілмей, ең үлкен қиындық – қылмыстарды топ ішінде белгілі бір ретпен бөлу.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің нормаларын талдау қолданыстағы қылмыстық заңнамада тараулардың ішінде нормаларды қатаң құрастыру жүзеге асырылмайтынын көрсетеді. Жеке адамға қарсы қылмыстардың дербес тобы ретінде жыныстық бостандық пен жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстар оқшауланған (ҚР ҚК 120-124-баптары), сонымен бірге жыныстық қылмыстардың ғылыми жіктелуі мен қылмыстық заң жүйесі арасында біршама алшақтық бар. Сонымен, сексуалдық сипаттағы әрекеттерді мәжбүрлеу үшін жауапкершілік қарастырылған. 16 жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе жыныстық сипаттағы өзге де әрекеттер үшін жауапкершілік туралы нормадан кейін орналасқан Қазақстан Республикасының ҚК 123-бабы (Қазақстан Республикасы ҚК 122-бабы). Бұл жағдайда кодификация процесінде қол сұғушылықтың тікелей объектісінің маңыздылығы нақты анықталмаған, ол қылмыстық кодекстің ерекше бөлігіне тән болуы керек.

Сексуалдық сипаттағы іс - әрекетке мәжбүрлеу-кінәлі адаммен жыныстық қатынасқа түсуге мәжбүрлеу мақсатында бопсалауды, мүлікті жоюмен, бүлдірумен немесе алып қоюмен қорқытуды не жәбірленушінің материалдық немесе өзге де тәуелділігін пайдалану арқылы адамның жыныстық бостадығына қол сұғады. Мәжбүрлеудің қоғамдық қауіпі тек кінәлі адамның көздеген мақсатында ғана емес, сонымен бірге ол қолданатын құралдардың (бопсалау, қауіп-қатер) сипатында. Жоғарыда аталған жыныстық қылмыстардың жіктелуіне сәйкес, жыныстық қатынасқа мәжбүрлеу құрамы жыныстық бостандық пен жеке тұлғаның жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы зорлық-зомбылық қылмыстар тобына кіреді. Жоғарыда айтылғандарға байланысты, бұл қылмыс құрамы ТМД-ға қатысушы мемлекеттер үшін модельдік Қылмыстық кодексте ұсынылғандай, «зорлау» және «сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері» құрамдарынан кейін орналасуы керек деп санаймыз.

Қылмыстардың бір тобының нормалар тарауының ішінде көрсетілген орналасу заңнамалық материалдың үлкен реттілігіне ықпал етеді, қылмыстардың ортақтығын ашады, қылмыстық-құқықтық ұйғарымдар жүйесінде жекелеген нормалардың орнын табуды жеңілдетеді, қылмыстардың нақты тобына қарсы күрес бойынша арнайы іс-шаралар өткізуге мүмкіндік береді.

Тұтастай алғанда, адамның жыныстық бостандығы мен жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстарға жүргізілген талдау осы бөлімдегі қылмыстық заңнама айтарлықтай өзгерді, бұл мемлекеттің адамның өмір сүруіне қауіпсіз жағдай жасауға деген ұмтылысын көрсетеді деген маңызды қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Алайда оны одан әрі жетілдіру қажет.

1.3 Кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың генезисі

Кез-келген құқықтық құбылыстардың өзіндік тарихы бар және дамудың кезеңдерінен өтеді және өзгереді. Әр түрлі уақыт дәуірлеріндегі бірдей құбылыстар әр түрлі қабылданады, ал егер қылмыстық заңға қатысты болса- әр түрлі тарихи кезеңдердегі бірдей әрекеттерге әлеуметтік қауіптіліктің әр түрлі дәрежесі беріледі, қылмыстың жаңа түрлері енгізіледі, ал ескілері мұндай болып саналмайды және әлеуметтік нормаға айналады. Халықтың әдет-ғұрыптары мен мәдениетіне байланысты, бір елде заңды деп танылған әрекеттер екінші елде қолайсыз болып саналады.

Егер әлемнің барлық елдерінің заңнамаларында жазаланатын және әртүрлі уақыттағы қылмыстық-құқықтық актілерде, мысалы, ұрлық пен кісі өлтіру сияқты әмбебап әрекеттер болса, онда біз қарастырып отырған тақырыпқа - кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстарға қатысты заңнама уақыт өте келе айтарлықтай өзгерістерге ұшырады және бұл тақырып әлі де өзекті болып қала береді.

Осы зерттеудің мақсаты үшін біз кәмелетке толмағандарды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау туралы заңнаманың ғасырлар бойы қалай дамығанын және кәмелетке толмағандардың құқықтары қандай тұрғыдан қарастырылғанын қадағалауымыз керек. Айта кету керек, ежелгі заң шығарушылардың кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылық құқықтарын түсіндіруі қазіргі жағдайдан түбегейлі өзгеше болды. Осылайша, бұл тұжырымдама отбасылық-некелік қатынастарға мүлдем басқа көзқарастар жүйесінің арқасында мүлдем болған жоқ.

Ежелгі әлемде патриархалдық қатынастар жүйесі үстемдік етті, онда барлық әлеуметтік қатынастар ерлер үстемдігі тұрғысынан қарастырылды, ал әйелдерге бағынышты рөл берілді. Сонымен қатар, діни нормалар үлкен рөл атқарды, олар негізінен заңнамалық нормаларды анықтады - ең алдымен қылмыс

немесе теріс қылық жасау діни қылмыс ретінде қарастырылды және бұл ежелгі әлемде болған неке әрекеттері үшін жазалардың қатыгездігін түсіндіреді.

Ежелгі әлем құқығының қайнар көздерімен танысу кезінде назар аударатын бірінші нәрсе - жыныстық қылмыстарды саралау кезінде жас ерекшелігінің болмауы: сол күндері қыздар ең алдымен үйленген және үйленбеген мәртебесінде қарастырылды, ал қыздың жасы онша маңызды рөл атқармады. Әрине, неке жасы туралы түсінік болды, бірақ бұл құқық бұзушылықтарды саралауына әсер етпеді.

Осылайша, негізінен тұрмыстағы әйелді зорлағаны үшін жазалайтын нормалар ғана болды. Тұрмыста болмаған әйелді зорлау тек жәбірленушінің отбасын қорлау ретінде қарастырылуы мүмкін, ал кейбір құқықтық жүйелерде некенің бір түрі ретінде қарастырылуы мүмкін. Тұрмыстағы әйелді зорлау әйелдің ар-намысына емес, отбасының ар-намысына, әкесіне немесе күйеуіне зиян келтіру тұрғысынан да қарастырылды. Осылайша, қылмыс объектісінің өзі кәмелетке толмағандардың жыныстық бостандығынан немесе жыныстық қол сұғылмаушылығынан өзгеше болды. Кейбір заңнамалық актілерде туыстық қатынастарға тыйым салынды, бірақ бұл қайтадан отбасына қарсы қылмыс ретінде емес, діни қылмыс ретінде түсіндірілді және қылмыс жасау фактісі анықталған жағдайда, қатысушылардың екеуіне де жауапкершілік шаралары қолданылды. Кейбір қоғамдарда гомосексуалдық қатынастар да қудаланды.

Ежелгі Грецияда соңғыларының келісімімен жас жігіттермен жыныстық қатынас қарапайым және тіпті көтермеленетін іс болды. Алайда, 14 жасында құрылған келісім жасының тұжырымдамасы болды. И.С. Кон Кәмелетке толмағандар мен жас балаларға қатысты жыныстық қатынас (бір жынысты махаббат) тақырыбы Сократ пен Платонның шығармашылығына қатысты екенін атап өтті, бұл ежелгі философтар (сол кездегі көптеген ойшылдар, қоғам және саяси қайраткерлер сияқты) мұдай қатынастарды гетеросексуалды махаббаттан жоғары қойды. Сонымен бірге, Платон туыстық жыныстық қатынасқа тыйым салу қажеттілігі туралы категориялық түрде мәлімдеді: «Егер кімде-кім әдемі

ағасы немесе әпкесі, сондай-ақ ұлы немесе қызы болса, мұнда, шын мәнінде, жазылған заң құпия және айқын байланыстардан, сондай-ақ кез-келген басқа жорулардан өте жақсы сақтайды. Мұндай жағдайларда адамдардың көпшілігінде мұндай байланыстарға деген құштарлық жоқ. ... Қарапайым сөз осындай ләззатты сөндіреді. ... Мұндай қарым-қатынастар зұлым, Құдайға қарсы және олар ең масқара болып табылады деген сөз» [21, 23 б].

Христиан дінінің басында тығыз байланысты жыныстық қатынастарды білдіретін нақты терминдер пайда болды (ең алдымен балалармен) және туыстық жыныстық қатынасқа өте теріс баға берілді.

Орта ғасырларда балаға деген көзқарас екі жақты болды. Бір жағынан, балалар кінәсіздіктің символы ретінде танылды (мысалы, нәресте Иса), ал екінші жағынан, олар көбінесе жыныстық талаптардың объектісіне айналды. Инцестифилдер қудаланды: ерте орта ғасырларда олар отқа жағылды, ал Еуропада XVI-XVII ғасырларда Францияда 1810 жылға дейін қудалау мен зорлау үшін кінәлі отбасының әкесі он жылға сотталды немесе ауыр жазаға тартылды, ал жас қызы (ұлы) кем дегенде бес жылға жер аударылды (әдетте бұл монастырлар болған). Жәбірленушінің кінәсі аз болса да, қатыгез деп есептелді.

Қайта өрлеу дәуірінде жетілмеген балалармен жыныстық қатынас қылмыс ретінде емес, мейірімділікке лайық зиянсыз қылық ретінде қарастырылды. XVII ғасырдың басында, жеке дәрігер Людовик XIII-нің куәлігі бойынша, ата-аналар мен жай ересектер балалармен жыныстық тақырыптарды талқылады, жақын қарым-қатынасқа ашық кірді, жыныс мүшелерін көрсетті, өздерінің және басқа адамдардың балаларының жыныс мүшелерін сезінді [22, 56 б]. Бірнеше ғасырлар бойы заңдар үнемі өзгеріп отырды, бұл жыныстық қатынас, зорлық-зомбылық және балалық шақ туралы ұжымдық көзқарастың эволюциясын көрсетті. XIX ғасырдың аяғында заңгерлердің назары тек денеге қол сұғудан моральдық зиянға, масқараның және психологиялық салдарына аударылды. Алайда, осы саладағы ғылыми зерттеулердің едәуір санына қарамастан, мәселе алғаш рет халықаралық деңгейде XX ғасырдың бірінші жартысында ғана қаралды, көбіне

эртүрлі қоғамдық ұйымдардың әсерінен, содан кейін қылмыстың осы түрлері үшін жауапкершілік туралы көптеген заңдар қабылданды.

Балалардың құқықтарын қорғау қажеттілігі Женеваның Бала құқықтары туралы Декларациясымен танылды (1924). Әрі қарай, 1959 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы он қағиданы қамтитын «Бала құқықтары туралы декларацияны» жариялады, атап айтқанда № 9 қағида баланы абайсызда, қатыгездік пен қанаудың барлық түрлерінен қорғау керек деп мәлімдеді. [23].

80-жылдардың аяғына дейін балалардың жыныстық қатынасқа ерте түсуі, жыныстық зорлық-зомбылық, жасөспірімдер мен кәмелетке толмағандарды жыныстық қанау мәселелері ұлттық заңнамада әзірленді. 1989 жылы БҰҰ-ның «Бала құқықтары туралы конвенциясы» қабылданды; оның қатысушы мемлекеттері алдын-алу шараларын қолдануға міндеттеме алды: 1) баланы кез-келген заңсыз жыныстық әрекетке итермелеу немесе мәжбүрлеу; 2) балаларды жезөкшелікте немесе басқа заңсыз жыныстық тәжірибеде қанау мақсатында пайдалану; 3) балаларды порнография мен порнографиялық материалдарда пайдалану мақсатында пайдалану.

Кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған жыныстық қылмыстарды құқықтық реттеу отандық құқықта негізінен әлемдік құқықтық практика сияқты заңдылықтар бойынша дамыды.

Құқықтық жүйенің қалыптасуының бірдей кезеңдерін нақты байқауға болады:

- ежелгі құқық кезеңі (құқықтық реттеудің болмауы)
- феодалдық құқық кезеңі (неке және жыныстық қылмыстар үшін жауапкершілік, бірақ жәбірленушінің жасына назар аударылмайды)
- империялық құқық кезеңі (жәбірленушінің жасын саралаудың алғашқы нормалары, кәмелетке толмағандарды құқықтық қорғаудың басталуы)
- кеңестік құқық кезеңі (кәмелетке толмағандарды қорғау нормаларын әртүрлі түсіндіру, негізінен жауапкершілікті күшейтуге бағытталған)

- қазіргі заманғы құқық (қатаңдату, кейде негізсіз, кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қылмыстар үшін жауапкершілік туралы құқық нормалары), алайда, сонымен бірге жеткілікті ерекшеліктер болды.

Қазақстан аумағындағы құқық ұзақ уақыт бойы әдет-ғұрыптардан құралған, патриархалдық-феодалдық жүйеде қалың мал сияқты әдет-ғұрыптар, кәмелетке толмаған қызбен некеге тұру, әйелді некеге тұру еркіне қайшы мәжбүрлеу және т.б., әйелдің ар-намысы мен қадір-қасиетіне тікелей қол сұғу, әйелді ер адаммен тең емес жағдайға қою қылмыс болып саналмады. Отбасы-неке қатынастары саласындағы қылмыс, ең алдымен, ер адамның отбасы басшысы ретіндегі құқықтарын тікелей бұзған, патриархалдық-феодалдық отбасылық қатынастардың негіздерін, атап айтқанда, зорлау, зинақорлық және әйелді ұрлау әрекеттері деп танылды. Әр түрлі халықтардың әдеттегі құқығы қарапайым және қарапайым қызды немесе тұрмыстағы әйелді зорлауды ажырата білді. Қазақтың әдет-ғұрып құқығы бойынша, ұзатылған немесе тұрмыстағы әйелді зорлаудың қатаң жазалануы бұл әрекеттердің қалың мал төлеген күйеуінің мүлкіне қол сұғушылық ретінде қарастырылуымен байланысты болуы мүмкін.

Қазақстан аумағының Ресей құрамына енуі сөзсіз қазақ қоғамына дәстүрлі қазақ құқығымен қатар, бүкілресейлік құқық нормаларының енуіне әкелді. Мәселен, 1845 жылғы қылмыстық және түзеу жазалары туралы Ереженің "Әйелдердің ар-намысы мен пәктігіне қарсы қылмыстар туралы" бөлімінде 14 жасқа толмаған қызды зорлағаны және 14 жасқа толған қызды зорлағаны үшін жауапкершілік қарастырылған. Біріншісі қауіпті әрекет деп танылды. Қылмыстардың саралау құрамы болды: зорлық-зомбылықты қолдану, қылмыскерге байланысты жәбірленушіні табу, жәбірленушіні ұрлау, дәрменсіз жағдайды пайдалану, өмірге қауіп төндіру, жәбірленушінің қайтыс болуы. 995-бапта 14 жасқа толмаған адаммен әрекеті үшін жаза көрсетілген. Ер адам жазаланды, бірақ жәбірленушінің кәмелетке толмағандығы ауырлататын жағдай болды.

Жаза жәбірленушінің немесе оның туыстарының өтініші бойынша, ал тұрсытағы әйелді зорлау кезінде оның немесе күйеуінің өтініші бойынша ғана қозғалды. Сонымен қатар, ақылға қонымды жаза тағайындау үрдісі байқалады - зорлау істері бойынша өлім жазасы ұзақ мерзімге ауыстырылады (зорлаудың саалау түрлері бойынша - 10 жылдан 12 жылға дейін, негізгі құрамы бойынша - 4 жылдан 8 жылға дейін). Кодекстің 2-тарауында: «ата-ана билігін теріс пайдалану және балалардың ата-аналарға қарсы қылмыстары туралы», ата-аналардан жазаланатын деп жарияланды: балаларды некеге мәжбүрлеу, кәмелетке толмағандарды қылмыстық әрекетке тарту немесе оларды азғындау, балаларға тиесілі мүлікті иемдену немесе жымқыру. Сонымен бірге 1845 жылғы Кодексте «азғындық әрекеттер» сияқты композиция болған жоқ: қыздық перденің қолмен немесе заттардың көмегімен зақымдануы қылмыстың тәуелсіз құрамын құрмады, ол тек жарақат ретінде жарамды болуы мүмкін. Зорлауды жасаудан өз еркімен бас тартқан жағдайда үш аптадан төрт айға дейінгі мерзімге қамауға алу түріндегі жаза қарастырылды [24].

Заңнаманы дамытудың келесі кезеңі 1903 жылғы Қылмыстық кодекстің қабылдануымен байланысты. XIX ғасырдың екінші жартысында болып жатқан ізгілендіру процестері балалардың жағдайына назар аударды және бұл заңнамалық нормаларға әсер етті. 1903 жылғы Қылмыстық кодексте жәбірленушінің жас ерекшеліктеріне байланысты шектеулер берілді: 12 жасқа дейін - бала, 12 жастан 16 жасқа дейін - жасөспірім, сонымен қатар 16 мен 21 жас аралығындағы жыныстық қылмыс құрбандары да бөлек санатқа бөлінді.

Кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қылмыстарға жеткілікті орын берілді, заң шығарушы алғаш рет әуесқойлық әрекеттерді (жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық) және сүйіспеншілікті (зорлау) бөлді. 524-бап «талап етпеу үшін жеңгетайлыққа» арналды, 525-бапта «он жеті жасқа толмаған кәмелетке толмағандарды қадағалайтын ата-ана, қамқоршы немесе қамқоршы немесе ондай кәмелетке толмағанның талап етілмеуіне кінәлі қызмет көрсету үшін оның жанында болған адам түрмеде отыруға жазаланады», 529-бап кәмелетке

толмағандарды притондарға қабылдағаны үшін жазаланды. Сонымен қатар, жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері, зорлау және 16 жасқа толмаған адаммен ерікті қарым-қатынас, 16 жасқа толмаған қызбен немесе 21 жасқа толмаған бейкүнә қызбен жыныстық сипаттағы әрекеттерге қатысты мақалалар болды [25].

Осыған қарамастан, кодекс біртіндеп және баяу қолданысқа енгізілгендіктен, елде болып жатқан оқиғаларға байланысты оның көптеген ережелері іс жүзінде жүзеге асырылмады.

Қазан төңкерісінен кейін, Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында, 1922 жылғы Қылмыстық кодекс қабылданғанға дейін жыныстық бостандыққа қарсы қылмыстар тек зорлау ретінде қарастырылды, бұл елдегі жағдайға және басқа қылмыс түрлеріне назар аударуға байланысты. Осылайша, 1920 жылы 4 наурызда Халық Комиссарлары Кеңесі «Қоғамдық қауіпті әрекеттерге айыпталған кәмелетке толмағандардың істері туралы» Жарлықты қабылдады, оның негізінде сол жылы кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі комиссияларға - кәмелетке толмағандарды қылмыстық іс-әрекетке тартқаны және олармен бірге қатысқаны үшін ересектерді қылмыстық жауапкершілікке тартуды міндеттейтін Нұсқаулық шығарылды, кәмелетке толмағандардың еңбегін қанағаны және оларға қатыгездікпен қарағаны үшін жезөкшелік пен жыныстық бұрмалаушылыққа көндіруге байланысты.

1922 жылғы Қылмыстық кодексте, негізінен, революцияға дейінгі заңнамадан шыққан, «адамның өміріне, денсаулығына, бостандығы мен қадір-қасиетіне қарсы қылмыстар» 5-тарауында «жыныстық қатынастар саласындағы қылмыстар» бөлімі бөлінді, онда жыныстық жетілуге жетпеген адаммен жыныстық қатынас үшін жауапкершілік қарастырылды, қарапайым (166-бап) зорлық-зомбылықпен және жыныстық құмарлықты бұрмаланған түрде қанағаттандырумен байланысты (167-бап), зорлау (169-бап), оның тұжырымдамасына сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері, жезөкшелік пен жеңгетайлықпен айналысуға мәжбүрлеу кірді [26].

1926 жылғы РСФСР Қылмыстық кодексінде заң шығарушы жыныстық қылмыстарды жеке бөлімге бөліп, оларды «адамның өміріне, денсаулығына, бостандығы мен қадір-қасиетіне қарсы қылмыстар» тарауында бекітпеді. Оларға бес құрам кірді: жыныстық жетілуге жетпеген адамдармен жыныстық қатынас (151-бап), жас баланы немесе кәмелетке толмағандарды азғындау (152-бап), зорлау (153-бап), жыныстық қатынасқа түсуге мәжбүрлеу (154-бап), жезөкшелікпен айналысуға мәжбүрлеу (155-бап). Зорлау үшін жазаның ұзақ мерзімі – 8 жыл (1922 ж.ҚК-де ол 5 жылға бас бостандығынан айырылды).

1933 жылы ҚК жаза белгілейтін баппен толықтырылды. Осы кезеңдегі кәмелетке толмаған баланың жыныстық жетілуі тек медициналық ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік критерийлердің жиынтығы ретінде қарастырылды, жыныстық жетілу қыз өзіне не болып жатқандығы туралы толық есеп берген кезде пайда болады және балаларды ана міндеттерін орындауға қабілетті етіп тәрбиелей алады деп есептелді. Кәмелетке толмағандар арасындағы жыныстық қатынас олардың келісімімен қылмыстық жазаланатын әрекет болып саналмады, сондықтан қылмыстың субъектісі тек кәмелетке толған адам болуы мүмкін. 1935 жылы кәмелетке толмағандарды арандатқаны немесе оларды әртүрлі қылмыстарға қатыстырғаны үшін, сондай-ақ кәмелетке толмағандарды алыпсатарлықпен, жезөкшелікпен, қайыршылықпен және т.б. айналысуға мәжбүрлегені үшін қылмыстық жауапкершілік енгізілді (732-бап).

Кәмелетке толмағандарды зорлау жауапкершілігі 1949 жылы КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының «зорлау үшін қылмыстық жауапкершілікті күшейту туралы» Жарлығымен едәуір көтерілді, оған 15 жылдан 20 жылға дейінгі мерзімге еңбекпен түзеу лагеріне қамау түріндегі жаза тағайындалды [26].

Кәмелетке толмағанның жыныстық, физикалық және адамгершілік дамуын қылмыстық-құқықтық қорғаудың келесі кезеңін 1959 жылғы ҚазКСР Қылмыстық Кодексі деп санауға болады, онда пайдакүнөмдік мақсатымен тәлімгерлік және азғындық топтарын ұстау «қоғамдық қауіпсіздікке, қоғамдық

тәртіпке және халықтың денсаулығына қарсы қылмыстар» тарауында көзделген әрекеттерге жатқызылды. Жезөкшелікпен айналысу үшін әйелдерді жалдау құрамы қылмыссыздандырылды [26].

1959 жылғы ҚазКСР Қылмыстық кодексі 1997 жылы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі қабылданғанға дейін қолданысын жалғастырды, онда жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері үшін, сондай-ақ жыныстық қатынасқа, жыныстық сипаттағы өзге де іс-әрекеттерге мәжбүрлеу үшін жауапкершілікті белгілейтін жаңа баптар енгізілді, яғни аталған іс-әрекеттер криминализацияланды.

Сонымен бірге, он алты жасқа толған адаммен нақты неке қатынастарына түсу, некеге тұруға мәжбүрлеу, қос әйелдік және көп әйел алу қылмыссыздандырылды. Кәмелетке толмағандардың мүдделерін қорғауға бағытталған мақалалар санын көбейту, сондай-ақ міндеттің маңыздылығы ғылыми әдебиеттерде бірнеше рет 1997 жылғы ҚР ҚК-нің ерекше бөлігіне арнайы тарауды енгізудің орындылығы туралы қорытынды жасауға негіз болды.

Заң шығарушы органдардың сөзсіз еңбегі кәмелетке толмағандарды қылмыстық немесе қоғамға қарсы іс – әрекетке тартумен байланысты әрекеттерді бағалау, осы құрамдарды жеке адамға қол сұғушылық туралы бөлімге, дәлірек айтсақ, отбасы мен кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстар үшін жауапкершілікті көздейтін тарауға қосу деп санауға болады. мұндай әрекеттің Заңы Қылмыстық себептер немесе қауіптер деп санайды, ең алдымен кәмелетке толмағандарға зиян келтіру [26].

2014 жылы ҚР жаңа Қылмыстық кодексі қабылданды, ол 2015 жылғы 1 қаңтарда күшіне енді.

1.4 Шет елдердің кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттеріне қатысты заңнамасын зерделеу

Жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстарды реттеу саласында ең пысықталғандардың бірі Германияның қылмыстық құқығы болып табылады, өйткені 20-ға жуық қылмыс құрамы Германияның қылмыстық кодексінің «жыныстық өзін-өзі анықтауға қарсы қылмыстық іс-әрекеттер» деп аталатын 13-бөлімінде қамтылған, бұл қазақстандық және басқа да көптеген Қылмыстық кодекстерге қарағанда әлдеқайда көп және олардың едәуір бөлігі кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстар. Осының негізінде біз ең көрнекті құрамдарды қарастырамыз [27, 28].

Қамқоршыларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық үшін жауапкершілік § 174-те қарастырылған. Көрсетілген теріс пайдалану деп: 1) тармақ 16 жасқа толмаған адамға, оның өмір салты, тәрбиесі немесе білім алуы туралы кінәлі адамға сеніп тапсырылған; 2) тармақ 18 жасқа толмаған адамға, егер ол жұмысшылар мен білім алушылар шеңберінде бағынысты жағдайда болса, кінәлі адамға тәрбиелеу үшін сеніп тапсырылған жыныстық әрекеттер түсініледі. қызметтік қатынастар; 3) тармақ 18 жасқа толмаған өзінің қанды немесе асырап алған баласына, сондай-ақ бала тарапынан өзіне қатысты осындай іс-әрекеттерге жол берген қатынастар. Осы қылмыс үшін қылмыстық жауапкершілік 5 жылға дейінгі мерзімде көзделген. Жыныстық әсер алу үшін қамқоршының қатысуымен жыныстық қатынас жасау да жазаланады.

Балаларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық үшін жауапкершілік § 176-да белгіленген. Құрам, жалпы алғанда, алдыңғыға ұқсас, бірақ келісім жасы 14 жас деңгейінде белгіленген және кінәлі адамның қамқорлығында емес адамдарға жатады. Қылмыстың бұл түрі үшін жауапкершіліктің өте кең ауқымы белгіленді - істің ауырлығына байланысты 6 айдан 10 жылға дейін, бірақ онша ауыр емес жағдайларда бас бостандығынан айыру мерзімі 5 жылдан аспауы керек (алайда «онша ауыр емес жағдайлар» ұғымы берілмейді). Екінші және

үшінші абзацтарда осы ұғымдарды ажырататын қазақстандық заңнамадан айырмашылығы, жыныстық сипаттағы іс-әрекеттерді де, азғындық әрекеттерді де қамтитын «жыныстық әрекеттер» деп нені түсінуге болатындығы түсіндіріледі.

Балаларға қатысты ауыр жыныстық әрекеттер үшін жауапкершілік § 176а көзделеді. Оларға мыналар жатады: 1) баламен бірге тұру; 2) топтық әрекеттер; 3) баланың денсаулығына немесе рухани дамуына ауыр зиян келтіру; 4) қайталану (қайталану мерзімі - 5 жыл). Іс-әрекетті порнографиялық материалға айналдыру ниеті ауырлататын жағдай болып табылады. Балаға қатысты жыныстық әрекеттер жасау нәтижесінде абайсызда өлтіру үшін 10 жылдан басталатын мерзімге бас бостандығынан айыру не өмір бойына бас бостандығынан айыру көзделген ерекше білікті құрам болып табылады.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық әрекеттеріне көмектесу жауапкершілігін § 180 белгілейді. Аталған іс-әрекетке 16 жасқа толмаған адамның үшінші тұлғамен жыныстық іс-әрекеттеріне жәрдемдесу (келісімді, жағдай жасауды немесе делдалдықты қоса алғанда) не олардың жанында болу жатады. Біздің ойымызша, қылмыстың бұл құрамы өте даулы, өйткені ересек адамның да, баланың да конституциялық құқықтары мен бостандықтарын ерескел бұзу болып табылады. баланың жеке өміріне араласу үшін оны қылмыстық жауапкершілікке тарту қаупі арқылы ересек адамға міндет жүктеу.

Сонымен қатар, Германияның қылмыстық құқығы бойынша адамгершілік нормаларын көпшілік алдында бұзу, 18 жасқа толмаған адамдар тұратын үйде немесе мектептерге жақын жерлерде жезөкшелікпен айналысу, сондай-ақ 18 жасқа толмаған адамдарға порнография сату сияқты әрекеттер заңсыз болып табылады.

Англия заңнамасы радикалды емес. 2003 жылы қабылданған жыныстық құқық бұзушылықтар туралы актіде жыныстық қылмыстарға қатысты 100-ден астам әртүрлі құрам тіркелген. Бұл актінің ерекшелігі-оның ережелерінің аумақтық әрекеті Ұлыбританияның провинциялары бойынша бөлінеді, атап

айтқанда Англия, Шотландия, Солтүстік Ирландия және Уэльс үшін жеке ережелер қолданылады, бірақ бұл әр тізімнің егжей-тегжейіне әсер етпейді. Мәселен, осы құқықтық актіде кәмелетке толмағандар мен жас балаларды зорлаудан басқа (16 жасқа дейінгі адамдар ағылшын құқығы бойынша кәмелетке толмағандар, 13 жасқа дейінгі балалар), кәмелетке толмағандарға, сондай - ақ әлемнің көптеген Қылмыстық кодекстерінде қабылданған басқа да құрамдарға қатысты азғындық әрекеттер жасаудан басқа, балаларға қатысты вуайеризм үшін жауапкершілік қарастырылған, бақылау жүргізілетін адамның келісімінсіз вуайеризм, қоғамдық дәретханалардағы жыныстық әрекеттер, экспозиция, сондай-ақ «kerb-grawling» - жезөкшелікпен айналысатын адамдарды тарту мақсатында жол бойында көлікті баяу жүргізудің нақты термині. Ел азаматтарының заңды құқықтары мен мүдделерін сақтау мен қоғамдық тәртіпті сақтау қажеттілігі арасындағы тепе-теңдікті сақтау тұрғысынан алғанда, осы елдегі жыныстық қылмыстарды реттеу негізсіз және шамадан тыс жүктелген болып көрінеді. Бұл қатынастардың осы саласын қатаң реттеу аясында гомосексуализмнің көрінісі үшін жауапкершіліктің кез-келген түрінің болмауы ерекше көрінеді, бұл қандай да бір жолмен елдің мемлекеттік саясатын көрсетеді [27, 28].

Голландияның Қылмыстық кодексіндегі жыныстық қылмыстар үшін жауапкершілік туралы нормалар екінші кітапта, XIV бөлімде келтірілген. Зорлау үшін жауапкершілік 242-бапта көзделеді, онда аталған іс-әрекеттің сипаттамасы, атап айтқанда «зорлық-зомбылықтың, оның қауіп-қатерінің немесе басқа да іс-әрекеттер қаупінің көмегімен жасалған денеге жыныстық жолмен ену», 12 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру не 5 санаттағы айыппұл түрінде жауаптылыққа жатады. Келісім жасы 16 жас болып саналады, алайда 12 жасқа толмаған адамдарға қол сұғушылық үшін жауапкершілікті арттыру қарастырылған. Мысалы, 245-бап «кәмелетке толмағандармен жыныстық қатынас үшін жауапкершілікке» арналған және 12 жастан 16 жасқа дейінгі басқа адамға қатысты жыныстық енуді қамтитын әрекеттерді жасайтын адам 8 жылға

дейін бас бостандығынан айыруға немесе 5 санаттағы айыппұлға жатады. 16 жасқа толмаған немесе дәрменсіз күйдегі адамдарға қатысты «әдепсіз әрекеттер» үшін жауапкершілікті көздейтін 247-бапты отандық заңнамадағы «кәмелетке толмағандарды азғындау» құрамына ұқсас деп санауға болады. Бұл мақалада аталған әрекеттерді жүзеге асыруға көмектесу жауапкершілігі де белгіленген.

Испанияның Қылмыстық кодексіндегі жыныстық қылмыстар туралы ережелер «жыныстық бостандыққа қарсы қылмыстар» VIII бөлімінде қамтылған.

Кәдімгі жыныстық қатынас арқылы жасалған жыныстық агрессия бөлімнің 178-бабына, ал жыныстық зорлық-зомбылық арқылы жасалған жыныстық агрессияға арналған ену 179-бапқа арналған. Сонымен қатар, екінші бапта көрсетілген әрекеттер біріншіге қарағанда әлдеқайда қатаң жазаланатыны таңқаларлық, өйткені осы баптағы заң шығарушы, мысалы, гомосексуалдық байланыстарды (жауапкершіліктің жоғары формасы логикаға сәйкес келетін сияқты) және ер адамның әйелге қатысты жыныстық енуін бөлмейді. Испаниядағы келісім жасы-13 жас, алайда Қылмыстық кодексте: «егер адам 13 пен 16 жас аралығындағы адамға қатысты алдау арқылы жыныстық зорлық-зомбылық жасаса, онда ол 1 жылдан 2 жылға дейін бас бостандығынан айыру немесе айыппұл түрінде жауапқа тартылады» деген ескерту бар. Есірткіге ұшыраған немесе психикалық ауытқулары бар адамдарға қатысты әрекеттер де жыныстық теріс пайдалану болып саналады. 13 жасқа дейінгі адамдарға қатысты жыныстық әрекеттер 183-бапқа сәйкес балаларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық (оның ішінде зорлық-зомбылықсыз жыныстық қатынас кезінде) ретінде сараланады және 2 жылдан 6 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру түрінде жауапқа тартылады. Егер балаға қатер немесе зорлық-зомбылық қолданылса, жаза мерзімі 5 жылдан 10 жылға дейін бас бостандығынан айыруға ұлғаяды. Егер жыныстық зорлық-зомбылық (бірінші және екінші түрлер) жыныстық енуді қамтыса, бас бостандығынан айыру мерзімі 8 жылдан 12 жылға дейін [27, 28].

Ауырлататын мән жайлар деп танылады:

- 1) баланың кінәлімен туыстық қатынаста болуы;
- 2) баланың кінәлінің қамқорлығында болуы;
- 3) екі және одан да көп адамнан тұратын топтың қылмыс жасауы;
- 4) жәбірленушінің төмен интеллектуалды немесе физикалық дамуы оны дәрменсіз етеді;
- 5) қылмыстың ерекше қорлайтын сипаты;
- 6) баланың өміріне қауіп төндіретін мән-жайлар.

6 жылдан 12 жылға дейінгі мерзімге белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру да қылмыстың осы түрін жасағаны үшін жаза болып табылады.

183-бап жыныстық сипаттағы қылмыс жасау мақсатында телефон, интернет желісі немесе басқа да ақпараттық байланыс арнасы арқылы баламен кездесу туралы келіссөздер жүргізуге тырысқаны үшін жауапкершілікті белгілейді. Біздің ойымызша, қылмыстың бұл түрі құқықтық роман. Бір жағынан, оның кіріспесі балаларға қатысты жыныстық қылмыс жасаудың жаңа тәсілдерінің пайда болуын және қазіргі қоғамның дамуын көрсетеді, екінші жағынан, кейбір жағдайларда баланы кездесуге шақыратын адамның қылмыстық ниетін дәлелдеу проблемасы туындауы мүмкін (13 жасында келісім жасындағы себептердің анықтығы туралы айту мүмкін емес, келісім жасының жоғары шегі).

Сонымен қатар, испан заңнамасында кәмелетке толмағандар арасында порнографиялық материалдарды тарату, сондай-ақ кәмелетке толмағандарға қатысты экспозиция үшін жауапкершілік туралы нормалар бар. Испания заңнамасы, тұтастай алғанда, біз үшін жеткілікті теңдестірілген болып көрінеді: келісім жасының ақылға қонымды шекарасы кәмелетке толмағандардың денсаулығы мен моральдық дамуына шынымен қол сұғатын қылмыстар үшін жеткілікті қатаң санкциялармен қатар жүреді, сонымен қатар қылмыстың жаңа түрлері қарастырылған, бұл да плюс.

Францияның Қылмыстық Кодексінің 227-25-бабында кәмелетке толмаған адамға зорлық-зомбылық, қорқыту, алдау немесе мәжбүрлеусіз жыныстық шабуыл жасағаны үшін жаза қарастырылған. Бұл қылмыс үшін жауапкершілік 5

жыл мерзімге бас бостандығынан айыру немесе 75 000 еуроға дейін айыппұл түрінде қарастырылған. 18 жасқа толмаған адамдарды бүлдіруге жәрдемдескені немесе жәрдемдесуге тырысқаны үшін жазаны осындай мөлшерде 227-22-бап белгілейді. Егер қылмыс 15 жасқа толмаған адамдарға бағытталған болса немесе іс-әрекеттер мектеп мекемесінде жасалған болса, онда жаза 7 жылға дейін бас бостандығынан айырылады. Сонымен қатар, 18 жасқа толмаған асырап алынған балаларға немесе туыстарына қатысты жыныстық зорлық-зомбылық жасағаны үшін жаза 227-27-бапта көзделген [27, 28].

Швецияның Қылмыстық кодексіндегі жыныстық қылмыстар туралы нормалар 6-тарауда келтірілген. Швециядағы келісім жасы әдепкі бойынша 15 жасқа тең, алайда тәуелді адамдарға немесе қамқоршыларға қатысты келісім жасы 18 жасқа дейін көтеріледі. Қалай болғанда да, туыстар арасындағы жыныстық қатынас (оның ішінде ағасы мен әпкесі арасындағы) қылмыстық жауапкершілікке тартылады. 13-бөлімде кәмелетке толмағандарға зорлық-зомбылықсыз қол сұғушылық жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық қолданылмайды деген норма, егер кінәлі мен жәбірленушінің арасында жас айырмашылығы шамалы болса (әдетте құқықтық практикада мұндай айырмашылық 3-4 жас айырмашылығы деп танылады). Зорлаудың саралау түрі кәмелетке толмаған адамды зорлау болып табылады, ол үшін 4 жылдан 10 жылға дейінгі мерзімге жоғары жауапкершілік қарастырылған. Сонымен қатар, кәмелетке толмағандарды азғыру үшін жауапкершілік бар, бұл ақшалай сыйақы үшін 18 жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынасқа түсуді білдіреді.

АҚШ-тың қылмыстық құқығындағы кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығы туралы заң федералды заңдармен (бірінші кезекте қылмыстардың құрамы) және штат заңдарымен реттеледі (мысалы, келісім жасын анықтау мемлекеттердің құзыретіне жатады).

Федералды жыныстық құқық бұзушылық туралы заң жеткілікті кең және қатаң жазалармен ерекшеленеді және АҚШ бірыңғай заң Кодексінің 18-томының 109а, 110 және 117-тарауларында шоғырланған. Мысалы, 2241

«ауырлататын мән-жайлардағы сексуалдық зорлық-зомбылық» секциясында, оның ішінде жәбірленушінің кәмелетке толмағандығы жатады, өмір бойына бас бостандығынан айыруға дейін 30 жыл мерзімге бас бостандығынан айыру жазасы қарастырылған. «Келісім жасына жетпеген және кінәліден 4 жастан кіші адаммен» немесе «12 жасқа толған, бірақ 16 жасқа толмаған адаммен» жыныстық қатынасқа түсу жауапкершілігі 2243 бөлімімен реттеледі. Соңғы тармақ американдық құқықта да, кейбір басқа елдердің заңдарында да бар «Ромео мен Джульетта заңдары» деп аталатын тәжірибедегі бекітулердің бірі болып табылады. Осы нормаларға сәйкес кәмелетке толмағандармен ерікті жыныстық қатынас жасады деп айыпталған адам, егер серіктестер арасындағы айырмашылық бірнеше жылдан аспаса, жауапкершілікке тартылмайды. Жоғарыда айтқанымыздай, федералды заң бойынша бұл мерзім 4 жылды құрайды, алайда ол кейбір штаттарда әр түрлі болуы мүмкін, сондықтан Коннектикут штатында ол 3 жылды құрайды. Бұл ресми түрде заңнамалық тыйымға ұшыраған, бірақ іс жүзінде қоғамдық қауіп-қатері жоқ (немесе бұл құбылысты моральдық-элеуметтік тұрғыдан бағалайтын болса, қоғамдық қауіп аз) жасөспірімдер арасындағы жыныстық қатынастар үшін жауапкершілікті жою мақсатында жасалады. Сонымен қатар, бұл заңдар АҚШ - та жақында қабылданды-бұрын жасөспірімдер арасындағы жыныстық қатынас қылмыстық жауапкершілікке тартылды. Сонымен қатар, АҚШ - тың қылмыстық заңы әділетті алдау институтын біледі-сол 2243 бөлімінде жәбірленушінің жасы туралы адал қате түсінік фактісін қорғаныс ретінде пайдалануға болатындығы туралы ескерту бар. 110-тарау балаларды жыныстық қанауға, сондай-ақ балалар порнографиясын өндіруге және таратуға арналған. Сақтау балалар порнографиясын таратумен және өндірумен қатар заңсыз болып саналады. 2252 секцияға сәйкес балалар порнографиясын таратуға байланысты қылмыстар үшін 15 жылдан 40 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы белгіленді. Алайда, дәл осы нормада, егер адамда балалар порнографиясы бар визуалды мазмұнның 3 данасынан аспайтын данасы болса, бұл мазмұнды таратумен айналыспаса, оны

жою үшін шаралар қолданса немесе құқық қорғау органдарына жүгінсе, онда ол қылмыстық жауапкершіліктен босатылуы мүмкін деген ескерту бар. Кәмелетке толмағандарды заңсыз жыныстық қызметке тарту үшін, оның ішінде кәмелетке толмағандарды азғыру үшін байланыс құралдарын пайдаланғаны үшін, сондай-ақ кәмелетке толмағандарды сол мақсаттармен басқа елдерден тасымалдағаны үшін жауапкершілік (бұл жағдайда 18 жасқа толмаған адамдар кәмелетке толмағандар болып саналады) 117-тарауда көзделген. Қылмыстардың осы түрлері үшін жауапкершілік 10 жыл мерзімге бас бостандығынан айыру түрінде көрінеді. Сондай-ақ, 2423-секцияда «сексуалдық туризм» үшін жауапкершілік көзделген, оның ішінде егер бұл әрекет басқа мемлекеттің аумағында жасалса. Бұл қылмыс үшін 30 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы қарастырылған [27, 28].

Мемлекеттік заңнамаға келетін болсақ, қазіргі уақытта келісім жасының төменгі шегі 16 жылды құрайды, бірақ жақында ол төмен болды. Сондай-ақ, келісім Жасы 17 жаста (Колорадо, Иллинойс, Луизиана, Техас) және 18 жаста (Аризона, Калифорния, Делавэр, Флорида) Штаттар бар. Штат заңдары көбінесе Федералдық заңның ережелерін түсіндіретін және толықтыратын немесе федералдық заңдар кодексіне енгізілмеген ережелерді қамтитын қылмыс құрамдарын қарастырады. Штаттардың әрқайсысының заңнамасын егжей-тегжейлі тізімдеу көп орын алады, сондықтан айырмашылықтардың көпшілігі жасөспірімдер арасындағы жыныстық қатынастарды реттеу ерекшеліктері мен «жасына байланысты» заңдардың болуы немесе болмауы, сондай-ақ оқушылармен жыныстық қатынас үшін келісім жасының жоғарылауы (мысалы, Алабама штатында) екенін ескеріңіз. Бұл жағдайда ол 19 жыл деңгейінде белгіленеді). Сонымен қатар, кейбір заңнамалық кодекстерде қылмыстың қосымша түрлері бар, мысалы, Кентукки штатында 18 жасқа толмаған адамның қатысуымен мастурбация қылмыс болып саналады.

Қытайдағы жыныстық қылмыстарды реттеу белгілі бір ерекшеліктерімен ерекшеленеді, атап айтқанда Қытайдың Қылмыстық кодексінде бір ғана жалпы

норма бар - зорлау (236-бап), оған жыныстық қылмыстардың барлық спектрі жатады. Бұл ретте ауырлататын мән-жайларда жасалған зорлау ретінде сараланады және өмір бойына бас бостандығынан айыруға не өлім жазасына дейін 10 жыл мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жазаға келісім жасына толмаған (Қытайда 14 жылды құрайтын) адамдарға қатысты жыныстық зорлық-зомбылықтың кез келген нысаны әкеп соғады. Порнографияны өндіргені немесе таратқаны үшін жазаға қатысты Норма Қытай Қылмыстық Кодексінің 364-бабында көрсетілген. 18 жасқа дейінгі адамдар арасында порнографияның таралуы ауырлататын жағдай деп танылады.

Австралияда, АҚШ-тағы сияқты, реттеу федералды және аймақтық құзыреттерге бөлінеді. Келісім жасы федералды заңнамада 16 жыл деңгейінде белгіленеді, алайда аймақтық деңгейде жыныстық белсенділіктің кейбір көріністеріне қатысты Келісімнің басқа жасы белгіленуі мүмкін. Австралия заңнамасына сәйкес, тіпті 16 жасқа толмаған адамдармен Австралиядан тыс жерде жасалған жыныстық қатынас қылмыс деп танылады.

Жалпы, ТМД елдеріндегі жыныстық қылмыстарды заңнамалық реттеу отандық заңнамаға ұқсас.

Мұндай ұқсастықты тарихи тәжірибе мен қалыптасқан құқықтық дәстүрлердің ортақтығымен түсіндіруге болады, өйткені бұл мемлекеттердің қылмыстық заңнамасының қайнар көзі мен негізі 1996 жылғы 17 ақпандағы ТМД - ға қатысушы мемлекеттер үшін модельдік Қылмыстық кодекстің ережелері болды. Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы болған бірыңғай құқықтық кеңістіктен шыға отырып, ТМД елдері қылмыстық құқықтық реттеу саласына қатысты көптеген кеңестік заңнамалық дәстүрлерді мұра етті.

Негізгі ұқсастық жыныстық сипаттағы зорлау мен зорлық-зомбылық әрекеттері үшін жауапкершілікті саралау тәсілінде, сондай-ақ белгілі бір терминологиялық айырмашылықтарды қоспағанда, негізгі құрамдарды құқықтық реттеуде көрінеді. ТМД елдерінің көпшілігінің қылмыстық кодекстері зорлау зорлық-зомбылық қолдану немесе оны жәбірленушіге (әйелге) немесе

басқа адамдарға қолданамын деп қорқыту немесе жәбірленушінің дәрменсіз жағдайын пайдалану арқылы жыныстық қатынас ретінде қарастырылады [29].

Сол сияқты жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылықты құқықтық анықтау мәселесі де шешілуде. Осылайша, сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері негізінен зорлық-зомбылықты қолдана отырып немесе оны жәбірленушіге (жәбірленушіге) немесе олардың жақындарына қолданамын деп қорқыта отырып немесе жәбірленушінің (жәбірленушінің) дәрменсіз жағдайын пайдалана отырып, жыныстық сипаттағы өзге де әрекеттер ретінде қарастырылады. Молдова Республикасы мен Армения Республикасының Қылмыстық кодекстерінде «еркек пен еркектің қатынасы», «лесбияндық» терминдері «гомосексуализм» деген жалпылама анықтамамен ауыстырылды [29].

Зорлау істің мән-жайына байланысты қоғамдық қауіптілігі едәуір артатын қылмыстарға жатады: жасау тәсілі, кінәлі мен жәбірленушінің жеке басы, туындаған зардаптар. Сондықтан барлық дерлік елдерде қылмыстық заң қарастырылып отырған әрекеттің негізгі құрамымен қатар бірқатар саралау белгілерін қарастырады.

Тәжікстан, Өзбекстан, Беларусь сияқты ТМД елдерінде зорлау мен сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерінің ауырлататын мән-жайы ретінде аталған әрекеттердің қайталануы танылады. Әзірбайжан мен біздің еліміздің Қылмыстық заңдарында «қайталану» термині қолданылады, Ал Армения мен Молдова Қылмыстық кодексінде «бұрын қылмыс жасаған адам жасаған» деген келесі тұжырым қолданылады [29].

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінен «қайталану» санатын алып тастауға, сондай-ақ «қайталану» белгісінің болмауына байланысты бұл нормаларды енгізу мүмкіндігі қарастырылмайды, бірақ Молдова мен Армения заң шығарушылары ұсынған тұжырымдама қызығушылық тудырады.

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексіне сәйкес, кәмелетке толмағандар мен жас балаларға қатысты кәмелетке толмағандардың жыныстық

қолсұғылмаушылығына қарсы бұрын жасалған қылмысы үшін соттылығы бар адам жасаған зорлық-зомбылық жыныстық қылмыстар қоғамдық қауіптіліктің ең жоғары дәрежесіне ие, ал кәмелетке толмағандарға қатысты мұндай саралау белгісі жоқ [29]. Осыған ұқсас жағдай «екі немесе одан да көп адамға қатысты» қылмыс жасау белгісіне қатысты қалыптасуда.

Айта кету керек, Тәжікстан мен Өзбекстанның Қылмыстық кодекстерінде жәбірленушінің жасына қарамастан «екі немесе одан да көп адамға қатысты қылмыс жасау» саралау белгісі бар [30; 31].

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 131, 132-баптарының 5-бөлімдеріндегі соңғы өзгерістерді ескере отырып, осы баптардың саралау белгілерінің тізімі екі немесе одан да көп кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылық жыныстық қылмыс жасау белгісімен толықтырылғанын атап өткен жөн. Зорлық-зомбылық қылмыстарын жасағаны үшін жауапкершілікті күшейтетін, бірақ тек кәмелетке толмағандарға қатысты жоғарыда аталған белгілердің пайда болуын заң шығарушылардың педофилия мәселесіне көбірек көңіл бөлуімен түсіндіруге болады. Алайда, қазіргі уақытта Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінде кәмелетке толған адамдарға қатысты бұл белгінің болмауы теңдік пен әділеттілік қағидаттарын бұзу туралы айтуға мүмкіндік береді. Іс жүзінде екі немесе одан да көп адамға қатысты жыныстық бостандық пен жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы зорлық-зомбылық қылмыстарын бірыңғай жалғасатын қылмыс және қылмыстар жиынтығы ретінде ажырата білу проблемалары туындауы мүмкін. Бірқатар зерттеушілер бұл туралы ойлайды, өйткені өнерде. Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 131-қвал саралау белгісі жоқ, содан кейін бірнеше жәбірленушілерге қатысты жыныстық қылмыстарды бір уақытта жасау осы қылмыстардың жиынтығын құрайды [32]. Біздің ойымызша, бұл мәлімдеме даулы болып көрінеді. Екі немесе одан да көп жәбірленушіге қатысты жасалған зорлау немесе сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері, егер жасалған әрекетте оның барлық белгілері: бірдей әрекеттердің болуы, ниет пен мақсаттың бірлігі байқалса,

жалғасатын қылмыс құруы мүмкін. Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінде екі немесе одан да көп адамға қатысты зорлық-зомбылық қылмыстарын жасау саралау белгілері ретінде қарастырылған көптеген құрамдар бар, бірақ Ресей Федерациясының Жоғарғы Сотының Пленумының түсіндірмелері негізінен екі немесе одан да көп адамды өлтірудің саралау мәселесіне қатысты. Ресей Федерациясының Жоғарғы Сотының ұстанымына сәйкес, бір уақытта немесе әртүрлі уақытта жасалған екі немесе одан да көп адамды өлтіру, қылмыстар жиынтығын құрмайды [33].

Ата – ананың, педагогтың, жақын туысының не заңмен кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттер жүктелген өзге адамның, сондай-ақ өзге де адамдардың аталған қылмыстарды жасауы-субъектінің белгісі бойынша адамның жыныстық бостандығы мен жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы зорлық-зомбылық қылмыстары үшін қылмыстық жауаптылықты қатаңдату мәселесі де назар аударуға лайық. Бұл ереже біздің мемлекетіміздің қылмыстық заңнамасында, сондай-ақ «жақын туысқанды зорлау» [30, 31], «кінәлі адам отбасылық немесе жақын қарым-қатынаста болған адам» деген ұғымдар қолданылатын Тәжікстан мен Өзбекстанның қылмыстық Заңында тікелей көрсетілген.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі жыныстық сипаттағы зорлау мен зорлық-зомбылық әрекеттерін жасаудың арнайы субъектілері ретінде кәмелетке толмаған баланың ата-анасын, өгей әкесін, педагогын не Қазақстан Республикасының Заңында оны тәрбиелеу жөніндегі міндеттер жүктелген өзге адамды атайды.

2 Кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерінің криминологиялық сипаттамасы

2.1 Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерінің себептері мен шарттары

Жалпы, криминологиялық және қылмыстық-құқықтық аспектілерде кәмелетке толмағандарға және жас балаларға қатысты жыныстық қылмыстардың ерекшеліктерін зерттеу мәселелері ерекше болды. Бұл, біріншіден, зерттелетін мәселенің дамуының шектеулі дәрежесіне, екіншіден, мұндай адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тартудың нақты әзірленген заңнамалық құрылымының болмауына байланысты.

Жыныстық өмірдің мәнін бұрмаланған түрде түсінудің қалыптасуы, жыныстық қатынастың дұрыс емес идеясы, негізсіз агрессияның өршуі, бақыланбайтын және жиі бұрмаланған жыныстық тартымдылық кәмелетке толмағандарға қатысты осындай әрекеттерді жасағаннан кейін туындауы мүмкін салдардың бір бөлігі ғана.

Кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыс жасаған қылмыскердің орташа жасы көбінесе 23 пен 45 жас аралығындағы ер адамдар болып табылады, олар ерте жыныстық бастамамен, психикалық ауытқулардың болуымен және психосексуалдық дамудың бұзылуымен сипатталады және психоневрологиялық немесе наркологиялық диспансерлерде есепке алынады.

Жыныстық қылмыстар-бұл адамдар үшін, әсіресе кәмелетке толмағандар үшін ең ауыр шабуылдардың бірі. Жақын қарым-қатынасты әр адам, әсіресе, қорғайды. Сондықтан сот практикасында адамның жыныстық бостандығы мен жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қасақана әрекет жасау өте қатал жазаланады.

Дамыған заманауи қоғамның міндеттерінің бірі – кәмелетке толмағандардың бостандығы мен адамгершілігін қорғау, ал бұл қорғаудың

сапасы мен өнімділігі жалпы қоғамның мәдени және адамгершілік дамуын бағалайды. Қорғау функциясы қылмыстық құқықтың қолданыстағы нормаларында ғана емес, сонымен бірге кәмелетке толмағандарда барабар моральдық ұстанымды, дұрыс этикалық нормаларды, салауатты жыныстық тәрбиені бекіту арқылы, сондай-ақ Психология және психиатрия саласындағы мамандардың психологиялық кедергілер мен әртүрлі психологиялық қақтығыстардың пайда болуы мен анықталуына көмектесу арқылы жүзеге асырылуы керек.

Жақында кәмелетке толмағандардың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру үшін оң бағытта үлкен өзгеріс болды, атап айтқанда, кәмелетке толмағандардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету және қорғау жөніндегі шараларды алдын ала белгілейтін көптеген халықаралық құқықтық актілер ратификацияланды; Бала құқықтары жөніндегі уәкілдердің лауазымдары енгізілді.

Бүгінгі таңда кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстардың кідірісінің жоғары дәрежесі айқын көрінеді, бұл олардың алдын алу және ашу кезінде өнімділік пен тиімділікті қиындатады. Бұл проблема, ең алдымен, мұндай азғындық әрекеттердің қоғамның шағын әлеуметтік ұяшығында жүзеге асырылатындығымен анықталады, оның нәтижесі қоғамның негізгі өмір салтын әлсіретудің алғышарттарының тууы болып табылады, мысалы, отбасы және ондағы салауатты климат, кәмелетке толмағандарды ақылға қонымды, жағымды моральдық және моральдық тәрбиелеу.

Зерттелетін қылмыстардың жасалуына ықпал ететін жағдайлар: құқық қорғау органдарының отбасылардағы отбасылық-тұрмыстық жанжалдарға уақтылы жауап бермеуі, білім беру мекемелері мен басқа да алдын алу органдарының тиімсіз профилактикалық жұмысы болып табылады. Кәмелетке толмағанға қарсы жыныстық қылмыс жасау көбінесе жәбірленушіге қатысты зорлық-зомбылықты қолданумен байланысты, бұл өз кезегінде әртүрлі дәрежедегі денсаулыққа зиян келтіруге әкеледі. Нәтижесінде, бұл осы

қылмыстардың қоғамдық қауіптілігінің жоғары деңгейін тудырады және айтарлықтай жағымсыз қоғамдық резонанс тудырады. Жоғарыда айтылғандардан кәмелетке толмағандарға қарсы әрбір жыныстық қылмыс қатыгездікпен байланысты, бұл біздің ойымызша, әлдеқайда маңызды, өйткені ол жасына және оның дамуына байланысты өз мүдделерін өз бетінше қорғай алмайтын балаға қатысты жасалады. Қатыгез мінез-құлық кінәлінің заңсыздығын, оның ісәрекетінің қоғамдық қауіптілігін түсінумен және жағымсыз салдардың туындауының сөзсіз екенін түсінумен байланысты.

А. И. Долгова «қылмысты тану, бағалау кезеңі мен онымен күресті ұйымдастыру кезеңі арасында қылмыстың детерминациясы мен себептілігін анықтау кезеңі міндетті болып табылады. Бірінші кезекте қылмыстың пайда болуына, шартталуына және оның дамуына әсер ету қажет» [34].

Өз кезегінде, В. Е. Эминовтың пікірінше: «Қылмысты анықтау – бұл қылмыстың себептік шарттылығының табиғат пен қоғамның басқа құбылыстарына объективті тәуелділігі» [35]. «Көптеген криминологтар атап өткендей, қылмыстың себептері криминологияның басты мәселесі болып табылады» [35]. Қылмыстың себептері туралы мәселе криминологтарды көптен бері мазалап келеді, дәл осы себепті қылмыстардың не үшін жасалып жатқандығы туралы сұрақтар пікірталас болып қала береді. Әрі қарай оларды қарастыра отырып, зерттеушілер себеп тікелей жағдай деп санайтындарға және қылмыс жасаған адамның жеке қасиеттері мен ерекшеліктері себеп деп санайтындарға бөлінеді.

М. Д. Шаргородскийдің пікірінше: «Сөздің кең мағынасында қылмыстың себептері онсыз пайда бола алмайтын және өмір сүре алмайтын барлық жағдайларды қарастыруға болады. Бірақ бұл жағдайлардың барлығы бірдей рөл атқармайды» [35]. Бірден келесі сұрақтар туындайды: неге бірдей ортада өскен адамдар болашақта басқаша әрекет етеді? Неліктен қылмыстық жолды ересектер де, кәмелетке толмағандар да, білімді адамдар да, білімі жоқ адамдар да

таңдайды? «Бұл мәселеге толығырақ тоқталу үшін жалпы себептілік туралы бірнеше ескертулер жасау керек [35].

Себептілік-объективті түрде бар байланыс, олардың біреуі (себебі) басқаларын (салдарын) тудыратын екі немесе бірнеше құбылыстар арасындағы байланыс. Себептік байланыс Біздің қиялымыздың жемісі емес, табиғат пен қоғамның нақты заңдылығы. Қылмыстың себептері бойынша біз қылмысты тудыратын, оның өмір сүруін қолдайтын, оның өсуіне немесе төмендеуіне әкелетін қоғамдық өмір құбылыстарын түсінеміз» [35].

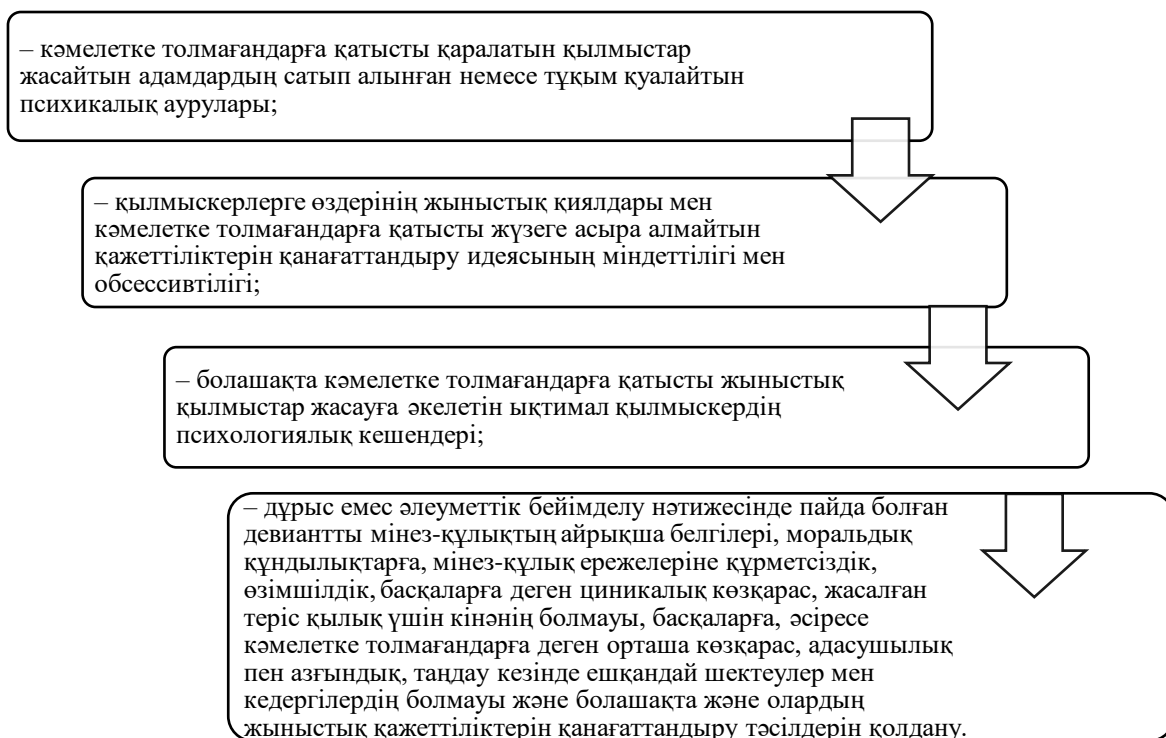
Өйткені, кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық зорлық – зомбылықтың тіркелмеген фактілері неғұрлым көп болса, қылмыскерлерде жазасыздық туралы ойлар, ал қарапайым азаматтарда-қауіпсіз өмір сүрудің ойдан шығарылған жағдайы пайда болады.

Көбінесе қамқоршылық органдары, полиция бөлімшелері, кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу міндетіне кіретін қоғамдық ұйымдардың мүшелері өз функцияларын жауапкершіліктің барлық үлесімен орындай бермейді және көбінесе отбасылардағы қолайсыз климаттың фактілеріне байыпты қарамайды және тиісті шаралар қабылдамайды. Өйткені, кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған жыныстық қылмыстардың шамамен 40% - отбасы, өгей әкелер жасаған. Ата-аналары қоғамға қарсы және көптеген жағдайларда алкогольдік өнімдер мен есірткі заттары бар азғындық өмір салтын ұстанатын отбасыларда қылмыс болатыны сөзсіз. Кәмелетке толмағандарды көптеген зорлау олардың тұрғылықты жерінде, ата-аналарының достары бірге ішімдік ішіп, есірткі қабылдағаннан кейін жасалды.

А.Ф. Агапов жыныстық қылмыс жасаудың жалпы себептері: – «мәденитәрбие жұмысын және әлеуметтік профилактиканы ұйымдастырудағы және жүргізудегі кемшіліктер; – жыныстық мінез – құлық нормаларын бұзу (кәмелетке толмағандардың қатысуымен жыныстық қатынас жасау, тәртіпсіз жыныстық қатынастар, жезөкшелік, гомосексуализм);-жазаларды тағайындау және орындау, шартты түрде мерзімінен бұрын босату жыныстық

қылмыскерлердің жеке ерекшеліктерін жеткілікті есепке алу; - жыныстық қылмыстарға, жұмыссыздыққа, ұлтаралық және өзге де қақтығыстар нәтижесінде мәжбүрлі көші-қонға және сол сияқтыларға негіз болатын шекті ортаның болуы және кеңею» [36].

Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыс жасау себептері:

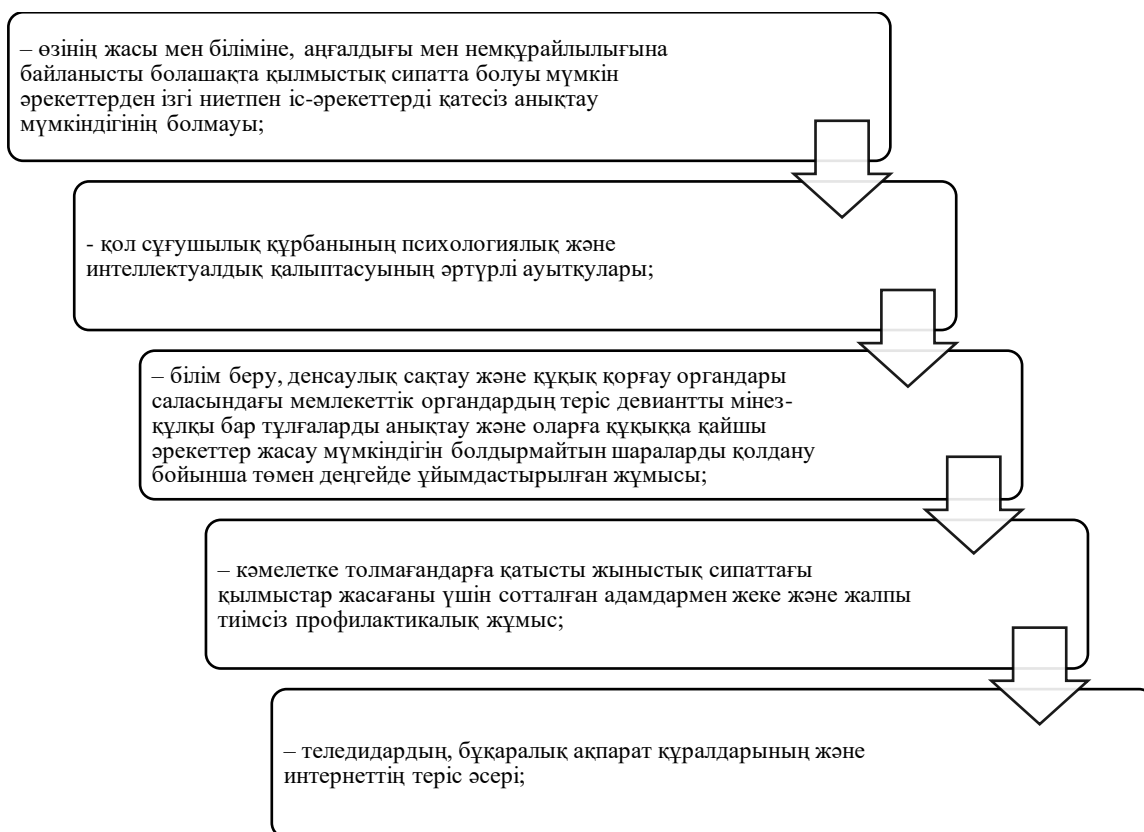

Кәмелетке толмаған адамға қатысты жыныстық қылмыс жасаудың тағы бір себебі – бұл заңсыз әрекеттің Виктимологиялық компонентін құрайтын белгілі бір жеке қасиеттердің иесі болып табылатын жәбірленушінің арандатушылық мінезқұлығы. – Кәмелетке толмағандарға қатысты қаралатын қылмыстар жасайтын адамдардың сатып алынған немесе тұқым қуалайтын психикалық аурулары; – қылмыскерлерге өздерінің жыныстық қиялдары мен кәмелетке толмағандарға қатысты жүзеге асыра алмайтын қажеттіліктерін қанағаттандыру идеясының міндеттілігі мен обсессивтілігі; – болашақта кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстар жасауға әкелетін ықтимал қылмыскердің психологиялық кешендері; – дұрыс емес әлеуметтік бейімделу нәтижесінде пайда болған девиантты мінез-құлықтың айрықша белгілері, моральдық құндылықтарға, мінезқұлық ережелеріне құрметсіздік, өзімшілдік,

басқаларға деген циникалық көзқарас, жасалған теріс қылық үшін кінәнің болмауы, басқаларға, әсіресе кәмелетке толмағандарға деген орташа көзқарас, адасушылық пен азғындық, таңдау кезінде ешқандай шектеулер мен кедергілердің болмауы және болашақта және олардың жыныстық қажеттіліктерін қанағаттандыру тәсілдерін қолдану.

Дәл осы компонент жәбірленушінің арандатушылық мінез-құлқын қол сұғушының нақты жеке қасиеттерімен бірге кәмелетке толмаған адамға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық қылмысының маңызды себептерінің бірі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Зардап шеккен адамдарға тән жағдайлар (Виктимологиялық аспект):

Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы қылмыстар жасауға әсерететін мән-жайлар:

- құқық қорғау органдарының профилактикалық жұмысын ұйымдастырудың төмен деңгейі;

- жалпы оларға сеніп тапсырылған учаскелерде учаскелік полиция уәкілдерінің тиісінше жұмыс істемеуі;

- шартты түрде сотталғандар мен бас бостандығынан айыруға байланысты емес жазасын өтеп жатқан адамдарға тиісті бақылаудың болмауы;

- кәмелетке толмағандарды тәрбиелеудегі білім беру мекемелерінің елеусіз рөлі. Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстардың ең көп тараған себебі – отбасылық және тұрмыстық жағдайлар.

Отбасы – бұл жеке тұлғаның қалыптасуына тікелей әсер ететін маңызды әлеуметтік фактор, өйткені жеке – өзінің жасы мен біліміне, аңғалдығы мен немқұрайлылығына байланысты болашақта қылмыстық сипатта болуы мүмкін әрекеттерден ізгі ниетпен ісәрекеттерді қатесіз анықтау мүмкіндігінің болмауы; - қол сұғушылық құрбанының психологиялық және интеллектуалдық қалыптасуының әртүрлі ауытқулары; – білім беру, денсаулық сақтау және құқық қорғау органдары саласындағы мемлекеттік органдардың теріс девиантты мінез-құлқы бар тұлғаларды анықтау және оларға құқыққа қайшы әрекеттер жасау мүмкіндігін болдырмайтын шараларды қолдану бойынша төмен деңгейде ұйымдастырылған жұмысы; – кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы қылмыстар жасағаны үшін сотталған адамдармен жеке және жалпы тиімсіз профилактикалық жұмыс; – теледидардың, бұқаралық ақпарат құралдарының және интернеттің теріс әсері; тұлғаның негізі отбасында қаланады.

ҚР ҚК «123-бап. Жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерге мәжбүр ету редакциясына 3 бөлік енгізу ұсынылады:

3) Осы баптың бірінші бөлігінде, көзделген іс-әрекеттер, егер олар жас балаға қатысты жасалса не абайсызда жәбірленушінің өліміне әкеп соқса, –

белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, тоғыз жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады» [3].

Сондықтан, ҚР ҚК «134-бап. Кәмелетке толмаған адамды жөзекелікпен айналысуға тарту 4 бөліміне келесі редакцияда:

Осы баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген:

- 1) қылмыстық топ;
- 2) ата-анасы, педагог не кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттер Қазақстан Республикасының заңымен жүктелген өзге адам жасаған іс-әрекеттер
- 3) егер олар жас балаға қатысты жасалса» [3].
– 3 тармақ енгізуді ұсынамыз.

2.2 Жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған кәмелетке толмағандардағы физикалық салдар және психикалық бұзылулар

Тергеу практикасын жалпылау кәмелетке толмағандарға қатысты осы санаттағы қылмыстардың 30% - дан астамын олардың жақын ортасынан шыққан адамдар (туыстары, жақындары, таныстары, тәрбиешілері мен педагогтары) жасайтынын көрсетеді) [37,38,39,40].

Жыныстық әрекеттер кәмелетке толмағанның еркіне қарсы емес және зорлық-зомбылықсыз жүзеге асырылатын жағдайларда жыныстық теріс пайдалану туралы айтуға болады. Балаларға мұндай заңсыз әрекеттердің қауіптілігі туралы ескертілгеніне және «бұл дұрыс емес» екенін ресми түрде білгеніне қарамастан, бұл әрекеттердің сипаты мен мағынасын түсінбеу немесе шектеулі түсіну кәмелетке толмаған жәбірленушілердің олардан аулақ болу немесе барабар көмек сұрау мүмкіндігін жояды. Бұл кәмелетке толмағандардың ықтимал құрбандығымен анықталады, оның ішінде негізгі психологиялық құрылымдардың қалыптаспауы, баланың сенімділігімен, бағыныштылығымен, ұсынылуымен және тәуелді жағдайымен, заңсыз әрекеттердің жыныстық бағытын, олардың моральдық-этикалық мәні мен әлеуметтік салдарын уақтылы түсіне алмауымен байланысты [41,42,43,44].

«Жыныстық бостандық және жыныстық қол сұғылмаушылық саласындағы қылмыстар бойынша кәмелетке толмағандарға қатысты сот-медициналық және психологиялық-психиатриялық сараптама міндетті түрде жүргізіледі, оның мақсаты соңғысының жеке басының психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, физикалық зардаптарды, яғни алған дене жарақаттарын да, жәбірленушінің психикалық жай-күйін де анықтау болып табылады» [45,42,46,47].

Осылайша, алынған дене жарақаттарын жәбірленушінің жасына шартты түрде тәуелді етуге болады. 6 жасқа дейінгі топтағы жәбірленушілер үшін қынап пен тік ішектің қабырғалары жарылған 3-ші дәрежелі перинэяның жыртылуы сияқты дене жарақаттары тән. Тіпті іш қуысының енетін жарақаттары, қынаптың жарылуы мүмкін. Қыздық перде де зақымдалады. Мұндай ауыр зақым жыныс мүшелерінің кішкентай мөлшеріне және олардың эстрогенизациясының болмауына байланысты [48,49,50].

«6 жастан 12 жасқа дейінгі жас тобындағы жәбірленушілер негізінен келесі жарақаттармен сипатталады: 1-ші және 2-ші дәрежелі перинэяның жыртылуы және, әрине, қыздық перденің зақымдануы. Жыныс мүшелерінің аз жарақаттануы олардың алдыңғы жас тобымен (6 жасқа дейін) салыстырғанда үлкен мөлшері мен созылуына байланысты» [48,49,50,51].

«12-18 жас аралығындағы жәбірленушілерге тек сыртқы жыныс мүшелерінің зақымдануы тән, мысалы, қыздық перденің жыртылуы, вульваның шырышты қабығының тұнбасы, кіші лабия. Басқа екі топпен салыстырғанда жыныс мүшелерінің зақымдануының жеңіл дәрежесі қыз денесінің жыныстық өмірдің басталуына және тұжырымдамаға салыстырмалы дайындығына байланысты» [48,50,52,53].

Қалай болғанда да, сот-медициналық сараптама жүргізу кезінде зерттелушінің денесінің физикалық дамуы мен құрылымының барлық ерекшеліктерін ескере отырып, жеке тәсіл қолданылады [39,44,54].

Сот-медициналық сараптаманың міндеті-дене жарақаттарының болуын анықтау ғана емес, сонымен бірге адам денсаулығына келтірілген зиянның ауырлығын анықтау.

Оқиғаны психологиялық-психиатриялық бағалау және оның кәмелетке толмағандарға әсері тұрғысынан, психологтар мен психиатрлар сарапшыларының көпжылдық тәжірибесі көрсеткендей, оларға қатысты жасалған іс-әрекеттердің сипатын түсіну, сонымен қатар зардап шеккендердің жасына және олардың әрқайсысының жеке психологиялық ерекшеліктеріне, соның ішінде қоршаған әлемді қабылдау қабілетіне және өзін әлеуметтік бағдарланған бағалауға тікелей байланысты өзін және қоршаған шындықты [55].

Криминология және криминалистика теориясында жәбірленушілердің мінез-құлқының екі негізгі түрі бар: қылмыс жасаумен себеп-салдарлық байланысы жоқ; жәбірленуші, арандатушылық ретінде қарастырылады, қандай да бір жолмен қылмыстық зорлық-зомбылықты ынталандырады [38, 61, 56].

Көбінесе жасы үлкендер, ересек болып көріну, алкогольді немесет.б. қолдану, таныс емес адамдармен араласу және т.б. Жеткілікті білімі, тәжірибесі жоқ, олар қарым-қатынас жасайтын серіктестеріне негізсіз сенеді, жағдайдың теріс дамуын болжай алмайды немесе өзіне қауіпті оқиғалардың алдын алу мүмкіндігіне жеңіл үміттенеді (осылайша жәбірленуші мінез-құлқы көрсетеді) [55]. Кәмелетке толмаған жәбірленушілердің жәбірленуші мінез-құлқы кінәлінің жазасын жеңілдететін жағдай емес екенін атап өткен жөн.

Зорлаудың немесе жыныстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған кәмелетке толмаған жәбірленушілерде жеке тұлғаның психикалық жағдайының жедел және қайталама жарақаттан кейінгі бұзылыстары болуы мүмкін [41, 45, 56]. Қылмыстық жағдайда және одан кейін тікелей психикалық бұзылулардан (қылмыс жасалғаннан кейін бірден немесе қысқа кезеңнен кейін пайда болады) зардап шеккендер негізінен стресске жедел реакцияны дамытады (F43.0), оның ішінде белгілі бір дәрежеде зейіннің тарылуы, бағдарсыздық көріністері,

ашулану немесе ауызша агрессия, үмітсіздік пен үмітсіздік сезімі, жеткіліксіз немесе мақсатсыз гиперактивтілік [57].

Мұндай жағдайдың міндетті белгілері: депрессиялық көңіл-күй, болған жағдай туралы тұрақты обсессивті естеліктер немесе армандар, болған жағдайды еске түсіретін жағдайларға ұшыраған кезде қайғы-қасіреттің қайталануы, жәбірленушінің жағдайының нашарлауымен және осы жағдайлардан аулақ болуға деген ұмтылыспен, әлеуметтік оқшаулануға дейін. Сонымен қатар, жәбірленушіде криминогендік жағдай кезеңінің маңызды аспектілеріне қатысты толық немесе ішінара психогендік амнезия болуы мүмкін [43, 47, 54].

Болашақта зардап шеккендер психотравматикалық оқиғаны ішкі өңдеуге және түсінуге, аффективті маңызды тәжірибелерге бекітуге байланысты қайталама психикалық бұзылуларды дамыта алады, олар негізінен басым позицияны алады - бейімделу бұзылыстары [57].

Бұл бұзылулардың жетекші белгілері – тәбеттің төмендеуімен, қызығушылықтың жоғалуымен, ұйқының бұзылуымен, соматовегетативті бұзылулармен, дисфориямен, мінез-құлық бұзылыстарымен және эмоционалды көріністермен бірге жүретін депрессиялық және мазасыз тәжірибелер, депрессиялық, қайғылы көңіл-күй, өзін-өзі кінәлау идеялары мен суицидтік ойлары бар когнитивті бұзылуларға жетеді [33, 56, 58]. Бұл бұзылулар тергеу әрекеттерін (жауап алу, бетпе-бет ставкалар, медициналық сараптамалар) жүргізуге байланысты шиеленісуге немесе туындауға бейім, олар көбінесе туыстарының, таныстарының, мұғалімдерінің, сыныптастарының беймәлім және кейде «айыптаушы» мінез-құлқымен қатар қосымша психотравматикалық фактор болып табылады. оқиға туралы, кінәлілер мен олардың қоқан-лоққылары туралы білді туыстары, бұқаралық ақпарат құралдарындағы жариялылық және т.б.

Адам денсаулығына келтірілген зиянның ауырлық дәрежесін айқындаудың медициналық өлшемшарттарына сәйкес ауыр зиян ретінде пайда

болуы денсаулыққа келтірілген зиянмен себеп-салдарлық байланыста болатын психикалық бұзылыс бағаланады, яғни оның салдары [59].

«Тәжірибе көрсеткендей, жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған адамдарда (оның ішінде кәмелетке толмағандарда) психикалық бұзылулардың пайда болуын сарапшылар айтпайды, өйткені жасалған қылмыс пен психикалық бұзылыс түріндегі салдардың арасында себеп-салдарлық байланыс орнату мүмкін емес. Мұндай практикалық қиындықтар психикалық бұзылыстың бір уақытта дамымайтындығымен байланысты (физикалық байланыс кезінде қылмыс жасау кезінде пайда болатын дене жарақаттарынан айырмашылығы), бірақ уақыт өте келе (кейде және ұзақ уақыт өткеннен кейін) оның дамуы динамикада мамандардың бақылауын қажет етеді, ал қылмыстық істерді тергеу мерзімі өте шектелген, бұл психикалық бұзылыстың пайда болуын анықтау үшін қайта психологиялық-психиатриялық сараптамаларды тағайындауға және жүргізуге мүмкіндік бермейді» [43, 38, 41, 42].

Осылайша, жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған кәмелетке толмаған жәбірленушілердегі жарақаттық зақымданулар түріндегі физикалық зардаптар қылмыс жасалғаннан кейін бірден анықталады, бұл кідіріспен сипатталатын психикалық жағдайдың жарақаттан кейінгі бұзылыстарынан айырмашылығы, оқиға болған сәттен бастап алыс кезеңде дамуы мүмкін және ұзақ динамикалық бақылауды қажет етеді.

Осыған орай, ҚР ҚК «121-бап. Сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері 3-2 бөлімі 3 тармағына келесі редакцияда:

3) оларды кәмелетке толмаған адамға қатысты ата-анасы, өгей әкесі, педагог немесе оқу, тәрбиелеу, емдеу мекемесінің немесе кәмелетке толмаған адамды қадағалауды жүзеге асыруға міндетті өзге мекеменің басқа да жұмыскерінің не оны тәрбиелеу жөніндегі міндеттер Қазақстан Республикасының заңымен жүктелген өзге адам жасаса» [3]. Қосымша субъект ретінде енгізуді ұсынамыз.

2.3. Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы зорлықзомбылық жасайтын адамның сипаттамасы

Кәмелетке толмаған адамға жыныстық шабуыл жасайтын қылмыскердің жеке басын криминология ғылымындағы бірқатар ғалымдар зерттеді [60-63].

Бұл екі жағдайға байланысты, атап айтқанда, мұндай қылмыскерлер тек кәмелетке толған адамдар, яғни талдаудан кәмелетке толмағандардың қылмыстық белсенді тобы шығады

18 жастан 25 жасқа дейін осы жас санатындағы адамдар арасында жыныстық қылмыстардың таралуына отбасылық қолайсыздықтан, қоршаған ортаның жағымсыз әсерлерінен және психикалық ауытқулардың болуынан басқа, осы кезеңнің физиологиялық ерекшеліктері де әсер етеді. Осы уақытта психосексуалдық бағдарлар пайда болады.

Қылмыскерлердің жасына байланысты белгілі бір заңдылықтар байқалады: жас адамдар (35 жасқа дейін) жыныстық зорлық-зомбылық пен зорлық-зомбылық әрекеттерін жиі жасайды.

Жыныстық қылмыс жасайтын әйелдер педофильді тартымдылығына тікелей назар аударған кейбір ғалымдардың зерттеу нәтижелері бойынша жыныстық қудалау 14-17 жас аралығындағы қыздардан болған жағдайлардың 45% - ы және 18 жастан асқан әйелдердің тек 9% - ы анықталды. Сондай-ақ, құрбан болған қыздар ұлдарға қарағанда мұндай әрекеттерді теріс бағалайтыны анықталды. Ұлдардың көпшілігі жыныстық қатынас тіпті оң тәжірибе ретінде бағаланды [64, 65].

Ересек ер педофилдер, үйленген, жасөспірім ұлдарды жиі қызықтырады, өйткені олар ең алдымен эмоционалды, содан кейін жыныстық қатынасқа түседі. Бейтаныс кәмелетке толмағандардың арасынан жәбірленушіні іздейтін ерлізайыптылар.

«Кәмелетке толмағандарға жыныстық зорлық-зомбылық жасайтын қылмыскерлер үшін білім деңгейінің төмендігі тән емес және, ең болмағанда,

мұндай қылмыстарды жасаудың басты себебі ретінде бөлуге болмайды. Сонымен қатар, педофилдер арасында жыныстық қылмыскерлердің басқа топтарымен салыстырғанда интеллектуалды ортадан шыққан ең жоғары пайыз бар екендігі анықталды. Бұл факт жеткілікті жоғары мәдени-білім деңгейі бұл адамдарға жыныстық сипаттағы субъективті маңызды жағдайларды жеңуге көмектеспейтіндігін көрсетеді» [66].

Зерттелген адамдардың негізгі бөлігі (87,5%) – қалалардың тұрғындары. Ауыл өкілдері небәрі 12,5% құрады, бұл белгілі бір дәрежеде ауылда қаладан айырмашылығы дәстүрлі жыныстық қатынастың күштірек екенін көрсетуі мүмкін [66].

Ю. М. Антонян: «Көптеген криминологиялық зерттеулер көрсеткендей, қылмыскерлер заңға бағынатын азаматтардан айырмашылығы, оларға айтарлықтай әсер етпейтін құқықтық және моральдық нормалардың талаптарын нашар меңгерген. Жыныстық қылмыскерлерге, ең алдымен зорлаушыларға қатысты, олардың моральдық қасиеттері мен қасиеттері негізінен төмендегілерге дейін төмендейтінін атап өтті» [66]:

- дөркілік, көбінесе қатыгездікке, цинизмге, ұят сезімінің жоқтығына, өзімшілдікке айналады;
- жыныстардың қарым-қатынасы туралы көзқарастардағы экстремалды примитивизм, оларды физиологиялық актіге дейін төмендетеді;
- әйелге жыныстық ләззат құралы ретінде қызмет ететін төменгі болмыс ретінде қарау; - әйелге деген жанашырлықтың болмауы, эмпатияға құлықсыздық пен қабілетсіздік;
- жыныстық құмарлықты қанағаттандыру жолында ешқандай кедергілерді мойындамайтын алшақтық және т.б.

«Зерттелетін контингенттің әртүрлі психикалық ауытқуларына ұқсас Елеулі жеңіліс осындай қылмыстарды түсіндіруде психикалық аспектінің маңыздылығын көрсетеді. Алайда, психикалық ауытқулардың болуы адамның неге мұндай мінез-құлыққа жол бергенін түсіндірмейді. Сонымен бірге,

жыныстық қылмыскерлердің көпшілігі ақылға қонымды болды, яғни көбінесе мұндай әрекеттерді қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін адамдар жасады. Сондай-ақ, мұндай қылмыскерлерге қылмыс жасау кезінде психикалық зорлық-зомбылықты қолдану тән екенін атап өткен жөн, балалардың сенімсіздігін, мойынсұнушылығын, ересектерге тәуелділігін пайдалану» [67].

Қылмыскерлердің 60% - дан астамы ерлі-зайыптыларымен және туыстарымен жүйелі түрде қақтығысқан, көбінесе өздері мұндай қақтығыстардың қоздырғышы болған. Мұндай адамдардың 26,3% - ы балалық шағында кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі бөлімшелерде есепте тұрды, олар орта есеппен мектепте оқыды, мұғалімдермен және құрдастарымен қақтығысты. 24,4% - ы қылмыс жасамас бұрын өз-өзіне қол жұмсау әрекеттерін жасағанын атап өтті, бұл психикасы бар адамдарда белгілі бір проблемаларды көрсететін өте жоғары көрсеткіш. Жоғарыда айтылғандай, 17,7% психиатрдың есебінде болуы кездейсоқ емес.

Ю. М. Антонян: «Психикалық ауытқулар жыныстық рөлдік көзқарастардың дамуына кері әсер етеді, басқа жыныстағы адамдармен қалыпты, әлеуметтік қарым-қатынас орнатуға кедергі келтіреді деп жазады; психиканың бұзылуы мұндай адамдарда жыныстық қажеттіліктерді қылмыстық жолмен жиі қанағаттандыруға әкеледі» деп пайымдаған [68].

Психиканың бұзылуымен және адамның әлеуметтенуінің нашарлауымен байланысты психикалық бұзылулар қарама-қарсы жыныстың өкілдерімен қалыпты, әлеуметтік қолайлы қатынастардың қалыптасуына кедергі келтіреді. Дамудың кешеуілдеуінен немесе мидың органикалық зақымдануынан туындаған ақыл-ой кемістігінің әлсіз дәрежесі әсіресе жағымсыз рөл атқарады. Ол ойлау мен сөйлеудегі кемшіліктерден, ақыл-ой дамуының кешігуінен, білімнің төмен деңгейінен және сөздердің аздығынан, сөз тіркестерінің дұрыс айтылмауынан, көптеген қажетті өмірлік дағдылардың болмауынан көрінеді. Олигофрендердің қозғалыстары баяулайды, тежеледі, бұрыштық және ыңғайсыз, бір типті. Сөйлеу мен эмоциялармен бірге жүретін бет пен бас, аяқ-қол және Магистраль

бұлшықеттерінің экспрессивті қозғалысы монотондылықпен, экспрессивтілікпен ерекшеленеді. Кейде бас сүйегінің құрылымының бұзылуымен бірге жүретін, сыртқы ұқыпсыздық пен ұқыпсыздықпен бірге, әдетте, қарапайым гигиеналық нормаларды сақтамаумен байланысты, бет-әлпеттің тән маска көрінісі қарамақарсы жыныспен қарым-қатынастың пайда болуына және сақталуына айтарлықтай кедергі келтіреді. Ю. М. Антонян соңғы адамдардың мазақ етуі мен қорлауы жоққа шығарылмайтынына назар аударады [69], бұл жыныстық зорлық-зомбылыққа әкеледі.

Адамдардың бұл санаты, әдетте, жәбірленушіге психикалық және (немесе) физикалық әсер ету үшін құралдарды алдын-ала дайындайды. Психологтар садистік бейімділігі бар адамдар жәбірленушіге қатыгездік көрсетуден, садизм мен қорқытудан қанағат алатынын атап өтті. Олардың кейбіреулері үшін жәбірленушіні азаптау, ауырсынуды елестету, қан кетумен бірге ашық жарақат алу өте маңызды. Осыған байланысты пышақтау-кесу, кесу қаруын дайындау жүзеге асырылады. Мұндай субъектілер жәбірленушіні іздейді, кейде оқшауланған жерлерде күтеді және күтпеген жерден шабуыл жасайды. Кейбіреулер бірден жәбірленушіні қарсы тұру мүмкіндігінен айыруға тырысады,

Ю. М. Антоняның пікірінше: «Психопатологиялық топырақ «шынайы» некрофилияны қалыптастыруда басты рөл атқарады, бұл патологиялық тартымдылықты жеке тұлғада бекітуге және оны жүзеге асыруға ықпал етеді. Мүмкін, бұл бұрмаланудың қалыптасуында мәйіттің абсолютті үстемдігіне қол жеткізуге және онымен кез-келген манипуляцияны жүзеге асыруға мүмкіндік беретін садизм де маңызды болуы мүмкін, оның ішінде тірі адам сияқты қорлау» [69, 70].

Кәмелетке толмаған қыздарға қатысты қылмыс жасайтын жыныстық жағынан бұрмаланған қылмыскерлердің жеке басының пайда болу себептерін зерттей отырып, жыныстық өлтірушілер, әсіресе кісі өлтірудің өзінен жыныстық қанағат алатындар, әйелдерге келтірілген реніштері үшін кек алатын адамдар көбінесе некрофилдік тұлғаларға жататынын атап өткен жөн. Бұл өлімге және

жойылуға әкеп соқтыратын, кісі өлтіруді өзінің өмірлік жағдайынан шығудың жалғыз жолы деп санайтындар.

Бұл жәбірленушінің психосексуалдық дамуының ерекшеліктеріне байланысты, жыныстардың интимдік өзара әрекеттесуі туралы алынған ақпаратты игеру мен өңдеудің психикалық процесінің қиындықтарымен сипатталады, сондықтан жәбірленушілердің оларға қатысты жасалған заңсыз әрекеттердің сипаты мен маңыздылығын түсіну мүмкіндігінің жоқтығын көрсетеді. Сонымен қатар, осы типологияға жатқызуға болатын қылмыскерлер басқа зорлық-зомбылық пен жыныстық сипаттағы қылмыстар жасамайтындығымен сипатталады.

Жыныстық зорлық-зомбылық жасайтын қылмыскерлердің әрекеттерін түсінуге тырысу, Егер сіз осы адамдардың ішкі әлеміне еніп, олардың дүниетанымына түссеңіз ғана мүмкін болады. Өзіне есеп беру керек, өзінің қылмыстық жоспарларын жүзеге асыра отырып, қылмыскер әрқашан психологиялық тұрғыдан бір қадам алға жылжиды, бұл әсіресе жыныстық қылмыстарды талдауда байқалады, өйткені олар жасалған кезде жеке тұлғаның жеке психологиялық ақауларын өтеуге тырысады [69].

Сондай-ақ, көптеген жағдайларда балалар мен жасөспірімдер қатыгездікпен жасалған жыныстық қылмыстардың құрбаны болған кезде, орын ауыстыру деп аталатын жыныстық агрессия орын алғанына назар аударады, яғни қылмыскер оларды нақты объектінің психологиялық жалғасы ретінде қабылдады. Әдетте, белгілі бір артықшылыққа (физикалық, жас және т.б.) байланысты қылмыстық ниетті жүзеге асыру тұрғысынан қол жетімсіз болып көрінетін бұрын сыналған жыныстық зорлық-зомбылық үшін қылмыскерден кек алудың бір түрі.

Сексуалдық қылмыскердің жеке басының негізгі ерекшеліктері бірден көрінбейтінін атап өту өте маңызды. Олар пайда болған оқиғаларды ескере отырып, жас кезінен бастап жеке тұлғада қалыптасады, дамиды және бекітіледі және оның маңызды бөліктерін құрайды.

М. А. Догадина мен Л. О. Пережогиннің «психосексуалдық дамудың мәнібұл өзін-өзі тану мен «Мен» бейнесінің ажырамас бөлігі болып табылатын жыныстық өзін-өзі тануды, жыныстық рөлдік мінез-құлықты және психосексуалдық бағдарларды дамыту процесінде қалыптасатын жетілген жыныстық қатынастың қалыптасуы. Сондықтан адамның ішкі реттеуші механизмдері жыныстық мінез-құлықты қалыптастыру үшін өте маңызды» [71].

Психосексуалдық дамудың баланың қоршаған әлем, жыныстық сала туралы идеяларын интерпретациялау процесінің құрамдас бөлігі ретіндегі маңыздылығын кәмелетке толмаған адамдарға қатысты жыныстық сипаттағы мәселелерді зерттеген Н. П.Набойщиков атап өтеді [72].

Осылайша, «14 пен 18 жас аралығындағы 343 кәмелетке толмаған айыпталушыларға зерттеу жүргізген Ф.С. Сафуанов пен Е. В. Васькэ кәмелетке толмаған жыныстық қылмыс жасаушылардың өздері ашылмаған жыныстық қылмыстардың құрбаны, яғни белгілі бір уақыт аралығында олар осындай қорлаудың нысаны болды», - деп мәлімдейді [73]. 35,6%, балалық шақта физикалық зорлық-зомбылыққа ұшыраған, көбінесе құрдастары, бауырлары, сондай-ақ, әдеттегідей, тәрбиешілер.

Мұндай қылмыскерлермен әңгімелесу нәтижелері бойынша бұрын жыныстық зорлық-зомбылық нәтижесінде олар: мазасыздық, қорқыныш, өзін-өзі бағалаудың төмендігі, оқшаулану, сенімсіздік, жалғыздық сезімдерін сезіне бастағаны анықталды. Олар сондай-ақ әлеуметтік байланыстарды орнату және қолдау қиындықтарымен сипатталады.

Бұл сұрақ болды: «неліктен олар кәмелетке толмаған адамға жыныстық шабуыл жасады?». Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі (59,8%) кәмелетке толмаған ол үшін ересек адамға қарағанда жыныстық жағынан тартымды деп жауап берді; өйткені кәмелетке толмаған адамды ересек адаммен жыныстық қатынасқа түсуге азғыру оңайырақ (15,3%); өйткені ол ересек жәбірленуші бере алатын белсенді қарсылық көрсетпейді (10,7%); өйткені кәмелетке толмаған адамның жыныстық қызметтері сұранысқа ие және қымбатырақ (9,9%).

Сауалнамаға қатысқандардың қалған бөлігі (4,2%) жауап беруде қиындықтарға тап болды [74].

Айта кету керек, жыныстық зорлық-зомбылық жасайтын қылмыскердің жеке басына назар аударған криминологтар, психологтар және т.б. әртүрлі типологияларды ұсынады, бірақ қазіргі жеке типтер кәмелетке толмаған жәбірленушілерге қатысты қылмыстық принциптердің бағытын ескермей жасалған немесе қылмыскерлердің белгілі бір санаттарын зерттеу мақсатында жасалған.

Жеке тұлғаның қоғамдық қауіптілік дәрежесі бойынша кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстарды жасайтын тұлғалардың типологиясы:

1. Зерттелетін қылмыскерлер санатындағы адамның әлеуметтік қауіптілігін анықтау дәрежесін бағалау өте қиынға соғады. Бірақ, кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық жасайтын қылмыскерлер арасында жас балаларды зорлап, содан кейін адам өлтіру мен бөлшектеумен ұштастыра отырып, бұрмаланған тәсілдермен жүзеге асыратын адамдар ең қауіпті деп бөлек санатқа бөлінуі керек.

2. Жыныстық зорлық-зомбылық жасайтын қылмыскерлерге инцестуозды қылмыскерлерді жатқызамыз. Олардың қылмыстық әрекеттері жыныстық тартымдылықтың деформациясымен немесе субъективті маңызды эмоционалды күймен байланысты. Бұл адамдардың қоғамдық қауіптілігі мұндай қылмыстық әрекеттердің ең жасырын және ұзаққа созылатындығына, сондай-ақ отбасы институтының маңыздылығына нұқсан келтіретіндігіне байланысты. Бұл типтегі адамдарға, біздің ойымызша, деструктивті діни секталардың мүшелері болып табылатын жыныстық қылмыскерлер кіруі керек.

Қылмыстық және жыныстық-қылмыстық мінез-құлық белсенділігінің ауырлығы бойынша:

1. Тұрақты-жыныстық түрі. Бұл қылмыскерлерде агрессивті фокустың жоғарылауы, мерзімді сипатқа ие жыныстық зорлық-зомбылық жасауға ерекше.

2. Бейімділік бар (бұл түрге тек зорлық-зомбылық жасайтын адамдар жатады, мысалы, зорлаушы маньяктар, некрофилдер). 2. Өзіне-өзі қызмет ететін жыныстық түрі. Бұл түрге әлеуметтік және моральдық-құқықтық нормаларды елемей тән. Өзімшілдік жетекші мотив ретінде әрекет етеді

3. Беделді жыныстық түрі. Қылмыскердің жеке басының бұл түрі беделге ие болу, өз тобында өзін-өзі көрсету үшін кәмелетке толмағандарға жыныстық шабуыл жасайды. Әдетте, бұл жас адамдар, соның ішінде жыныстық проблемалары бар адамдар.

4. Девиантты-жыныстық түрі. Тұлғаның бұл түрінің айрықша ерекшелігі педофилия, гомосексуализм, экспозиция және басқа да жыныстық ауытқулар түрінде көрінетін әртүрлі жыныстық ауытқулар. Бұл санатқа зорлық-зомбылық пен зорлық-зомбылықсыз сипаттағы жыныстық әрекеттерді жасайтын қылмыскерлер жатады.

5. Инцестуоз түрі. Қылмыскерлердің бұл түрінің оқшаулануы жәбірленушіні таңдауға байланысты, ол тек кәмелетке толмаған баланың туысы бола алады.

Бұл санатқа зорлық-зомбылық пен зорлық-зомбылықсыз сипаттағы жыныстық әрекеттерді жасайтын қылмыскерлер жатады. Жәбірленушіні таңдау әдісі бойынша:

1. Жәбірленуші ретінде ақыл-ой кемістігі бар кәмелетке толмағандарды таңдайтын қылмыскерлер.

2. Ес-түссіз немесе алкогольдік немесе есірткілік мас күйінде болған адамдарды жыныстық қанағаттандыру үшін қолданатын қылмыскерлер.

3. Кездейсоқ кәмелетке толмаған адамдарды жәбірленуші ретінде іздейтін қылмыскерлер, соның ішінде көшедегі балалар.

4. Өздері үшін тұра алмайтын және жариялылықтан қорқатын адамдар арасында жыныстық зорлық-зомбылықтың тұрақты құрбанын таңдайтын қылмыскерлер.

5. Мәйітке жыныстық зорлық-зомбылық жасайтын қылмыскерлер.

Сонымен қатар, біз жыныстық қылмыскерлерді типологиялаудың тағы бір негізі бар деп санаймыз, атап айтқанда балаларға жыныстық шабуыл жасау орны, зерттелетін қылмыстардың алдын алу үшін білу өте маңызды. Осыған байланысты қылмыскерлердің жыныстық зорлық зомбылық жасаған жеріне байланысты олардың жеке басының екі түрін ажыратуға болады:

1. Отбасылық-тұрмыстық сексуалдық қылмыскерлер. Бұл типтегі адамдар шамамен 67% құрады.

2. Зерттелген адамдардың шамамен 33% - құрайтын отбасынан тыс қылмыскерлер.

3 Кәмелетке толмағандарға қатысты жасалатын жыныстық қылмыстардың алдын алу шараларының жүйесі

3.1. Кәмелетке толмағандарға қатысты жасалатын жыныстық қылмыстардың жалпы әлеуметтік алдын алу

«Қылмыстардың алдын алу – бұл қоғамның барлық институттарының қылмыстың болуын анықтайтын факторларды жою, азайту және бейтараптандыру жөніндегі мақсатты қызметі арқылы жүзеге асырылатын жағымсыз құбылыстардың объективті және субъективті алғышарттарын жеңудің қалыптасқан жүйесін білдіретін криминологиялық категория» [75].

«Кез келген демократиялық мемлекеттегі қылмыстардың алдын алу мәселесі жалпы мемлекеттік басым бағыттардың бірі болып табылады және қылмыс жасауға тосқауыл қоюға бағытталған түрлі мемлекеттік органдар мен азаматтық институттардың көп деңгейлі және көп қырлы қызметі болып табылады. Қылмыстың алдын алу мәселелерін қарастыра отырып, оны құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың алдын алудан ажырату керек. Қылмыстың алдын алу ескертудің ажырамас бөлігі болып табылады, ал қылмыстың алдын алу адамдар мен қоғамды, тұтастай алғанда мемлекетті қылмыстық қол сұғушылыққа жол бермеу, қорғау жөніндегі барлық шаралар кешенін көрсете отырып, алдын алудың барлық түрлеріне қатысты жалпы ұғым ретінде әрекет етеді» [76].

Қылмыстардың жекелеген түрлерінің алдын алудың негізгі стратегиялық бағыттарын әзірлеу кезінде қылмыс жасау саласының ерекшелігін, сонымен қатар, алдын алуды жүзеге асыруға тиісті аумақтың әлеуметтік-демографиялық ерекшеліктерін ескеру қажет.

Демек, алдын алуға бағытталған әдістемелік құралды тиісті түрде дайындау маңызды. Осыған байланысты, оң және теріс жақтарын ескере отырып,

сыналған тәжірибені жалпылау және қылмыстың алдын алу мәселелерінде жетілдірілген және тиімдірек құралдарды әзірлеу қажеттілігі туындайды.

Алдын алу іс-әрекеті процесінде қарастырылатын мәселелердің ауқымы әр түрлі және күрделі. Бұл мәселелерді қылмыстың алдын алудың жалпы тұжырымдамасына сүйене отырып қарастыруға болады, оның мақсаты қылмыс деңгейін төмендету және оның құрылымын өзгертудегі оң нәтижеге қол жеткізу болады.

Ю.М. Антонян: «Қылмысты жою мүмкін емес, бірақ оны белгілі бір өркениетті деңгейде ұстап тұруға болатынын, онда халықтың негізгі бөлігінің өміріне, денсаулығына, қадір-қасиетіне және меншігіне тұрақты және айқын қауіп жоқ», - екенін атап өтті [77].

«Зерттелген мән-жайларды (кәмелетке толмаған адамдарға қатысты жыныстық қылмыстардың себептері мен жағдайларын; қылмыскер мен жәбірленушінің жеке ерекшеліктерін) жүйелі талдау жәбірленушілердің аталған санатына қатысты жыныстық қылмыстардың алдын алуға бағытталған бірқатар алдын алу шараларын әзірлеуге мүмкіндік береді» [78].

Бұл мемлекеттің және басқа да коммерциялық емес ұйымдардың, қайырымдылық қорларының материалдық қолдауымен нығайтылған кешенді тәсіл қылмыстың алдын алу міндетін барынша тиімді етеді.

Біздің ойымызша, психологтардың балалар мен жасөспірімдердің тәрбие және білім беру процесіне тартылатын педагог қызметкерлерді, қызметкердің тұрақты немесе уақытша жұмысқа қабылдануына қарамастан, міндетті тестілеуді заңнамалық деңгейде енгізу қажет. Зерттеушілердің ғылыми зерттеулері педагогикалық қызметкерлер арасында бар жыныстық өзгерістерді көрсетеді.

Нәтижесінде, зорлық-зомбылық тәжірибесі, соның ішінде балалық шақта жыныстық қатынас тәжірибесі, тек жақын қарым-қатынаста серіктесіне ғана емес, сонымен қатар кәмелетке толмағандар арасындағы, соның ішінде жақын

ортадағы жыныстық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін жәбірленушіні іздеу мүмкіндігін айтарлықтай арттырады.

Ю. М. Антонянның пікірінше: «Отбасы, оның ішінде бала өзінің эмоционалды матрицасына кіреді, осылайша оның бастапқы, бірақ өте маңызды әлеуметтенуін қамтамасыз етеді, яғни «өзі арқылы» оны қоғам құрылымына енгізеді. Егер бұл орын алмаса, бала одан алшақтайды, нәтижесінде болашақта қоғамның нормаларынан, оның институттары мен құндылықтарынан, шағын әлеуметтік топтардан бөлінуі мүмкін» [79]. Мұндай бөлім тұрақты бейімделмейтін өмір сүру түрінде болуы мүмкін.

Қазіргі ұрпақта жыныстық формацияның жеке тұлғаның жалпы физикалық және моральдық дамуына (оның ішінде жыныстық потенциалға, бала туу функциясына) әсері туралы нақты түсінік жоқ. Жасөспірімдердің жеткіліксіз хабардарлығы белгілі адамдардың ғана емес, сонымен қатар әртүрлі әлеуметтік желілер арқылы таралатын қарапайым азаматтардың интимдік жыныстық өміріндегі моральдық тыйымдарды алып тастаумен толықтырылады.

«Соңғы кездері инцестті зерттеуге бұрынғыға қарағанда көбірек көңіл бөлінгенімен, мұндай құбылыс туралы ақпарат өте аз. Бұл, ең алдымен, оларда бар инцестуоздық қатынастары бар отбасылар сыртқы әлеммен аз байланыста бола отырып, өздерінің жабық әлемінде өмір сүретіндігіне байланысты. Тиісінше, қоғамдық сана отбасылық педофилия проблемасына өте сирек қатысты, нәтижесінде инцестуоздық мінез-құлықты зерттеу саласы, біздің ойымызша, қоғамның инцест отбасыларына қатынасын талдауды қамтуы керек. Бұл жағымсыз құбылысты жеке әлеуметтік түсінік пен символдық қоғамдық түсініктің өзара тәуелділігі арқылы қарастырған жөн» [80].

Қандай да бір құбылыс туралы әлеуметтік идеялар бір жағынан белгілі бір тұлғаны, екінші жағынан әлеуметтік әлемді байланыстыратын «көпір» рөлін атқарады. Сонымен, инцестуоздық қатынастар туралы идеялардың сөзсіз көзі психология, психиатрия, сексология саласындағы белгілі бір білім болып табылады. Кәмелетке толмағандарға қатысты отбасылық жыныстық

зорлықзомбылық туралы басқа түсініктер негізінен мәдени дәстүрлерге негізделген және растауды қажет етпейтін сенімдерге негізделген. Мысалы, егер адам инцест қалыпты отбасыларды қоғамға жат отбасылардан ажырататын стигма екеніне сенімді болса, онда мұндай сенім тамыр жайып, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, ұжымдық жады арқылы жалпыға таралады. Мұндай тұрақты сенімдер, қоғамда туындайтын қайшылықтарға қарамастан, ұзақ уақыт бойы өзгеріссіз қалады және оларды тек басқа сенімдермен ауыстыруға болады. Демек, бұрынғы көзқарастарды жоққа шығару үшін қоғам қабылдайтын және қоғамдық қолдауға ие болатын жаңа күшті бейнені қолдану қажет.

«Қазіргі уақытта азаматтардың әлеуметтік санасына әсер етудің көптеген жолдары бар, соның арқасында жаңа қоғамдық дүниетаным қалыптасуда, бірақ бұқаралық ақпарат құралдарының, соның ішінде интернеттің әсері ең тиімді болып саналады. Біздің ойымызша, егер бұқаралық ақпарат құралдарында психология, психиатрия, сексология мамандары мен қылмыстық цикл ғылымдарының ғалымдарын тарта отырып, инцестуоздық қатынастар мәселесі кеңінен жарияланатын болса, онда инцестуоздық қатынастар қылмыстық емес және өзара келісім бойынша немесе балалар мен жасөспірімдерге жыныстық білім беру мақсатында жасалады деген идеялар өзгереді және қылмыстық жыныстық қатынастар мәселесі қол сұғушылықтар тек белгілі бір отбасының немесе белгілі бір баланың проблемасы болмайды» [81].

Осыған байланысты С. Н.Еникополов пен Е. С. Хвостованың зерттеуі назар аударуға тұрарлық, олардың пікірінше, инцест туралы материалдар ұсынылғаннан кейін адамдардың осы жағымсыз құбылыс туралы идеясы да өзгереді. Осы болжамды растау үшін аталған авторлар екі топқа эмпирикалық зерттеу жүргізді. Зерттеуге 20 адамнан тұратын бақылау және эксперименттік топтар, әрқайсысында 10 ер адам және 10 әйел адам қатысты. Жасы 18 - ден 25 жасқа дейін. Бір топқа инцест және зорлау туралы ақпаратты қамтитын ынталандыру материалы берілді, ал екіншісі жоқ [82].

«Эксперименттік топтың респонденттері зорлау жәбірленуші үшін өте ауыр деп санайды, бұл инцесттік қарым-қатынастан әлдеқайда көп, бірақ сонымен бірге жәбірленушінің өзі зорлаушыны қоздырады деп санайды. Шамасы, зорлау қазіргі қоғамда жеткілікті түрде талқыланған құбылыс ретінде санадан шығарылмайды, оны өзара келісімге сілтеме жасай отырып, инцесттік қарымқатынас ретінде ақтау мүмкін емес. Демек, қоғамдық санадағы зорлау инцестке қарағанда әлдеқайда дәлірек анықтамаларға ие, ал инцест зорлық-зомбылық ретінде емес, өзара келісім бойынша қарым-қатынас ретінде қабылданады, бұл қоғамға бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жететін инцест туралы ақпарат зорлауға қарағанда әлдеқайда аз болғандықтан түсіндірілуі мүмкін. Алайда, екі топтағы әйелдер инцесттік қарым-қатынас жәбірленуші үшін өмір мен денсаулыққа қарсы басқа қылмыстарға қарағанда ауыр деп санайды, бұл факт әйелдердің сезімталдығымен түсіндіріледі» [82].

Жоғарыда құбылыстарына тап болған адамдарда (эксперименттік топ) және олармен кездеспеген адамдарда (бақылау тобы) әлеуметтік-психологиялық түсініктерде айырмашылықтардың болмауы құбылысқа сенуге және қабылдауға мүмкіндік бермейтін қорғаныс механизмдері бар екенін көрсетеді бұл өмірде орын алатын инцестуоздық қатынастар.

Демек, кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық зорлық-зомбылықтың алдын алудың жалпы әлеуметтік шараларына жас ұрпақтың жыныстық санасының мақсатты қалыптасуы жатады. Алайда, жыныстардың жыныстық өзара әрекеттесуі туралы ақпарат субъективті түрде қабылданатындығын нақтылау қажет (жеке, ол өзінің қабылдау объективінен өтеді), сонымен қатар әр түрлі көздерден алынған ақпарат екіұшты және әртүрлі танымдық құндылыққа ие. Сондықтан балалар мен жасөспірімдерге жыныстық білім беру үшін медицина, психология және сексология мамандарын тарту маңызды рөл атқарады.

Біздің ойымызша, алдын алу іс-әрекетінің ерекше маңыздылығын мойындай отырып, мысалы, кәмелетке толмағандарға қатысты жас

ерекшеліктерін, гендерлік ерекшеліктерін, білім алушылардың жалпы білім беру және мәдени деңгейін ескере отырып, жасөспірімдер ортасында жыныстық білім беруді жетілдіруге бағытталған ғылыми негізделген әдістемелерді, заманауи білім беру бағдарламаларын әзірлеудің шұғыл қажеттілігі бар.

Білім беру мекемелеріне жыныстық білім беру бағдарламасын енгізу мәселесі бойынша қоғамдық пікірге жүргізілген мониторингті талдау көрсеткендей, 100 сауалнамаға қатысқан адамдардың 75% - ы мұндай жаңашылдық кәметке толмағандардың, оның ішінде жас балалардың өздері жасаған жыныстық бостандық пен жыныстық қолсұғылмаушылыққа қарсы бағытталған қылмыстардың алдын алуға ықпал ететінін түсіндіріп, «жақтап» сөйледі.

Осылайша, И.С. Кон сипаттайтын қоғамдық пікірге жүргізілген жаппай сауалнама нәтижесінде [83] респонденттердің басым көпшілігі жүйелі және кәсіби жыныстық ағартушылықты қолдады. 45,6% мектептерде, оқу орындарында арнайы оқу курсын таңдады; 42,5%-ы арнайы публицистикалық әдебиеттерді атады, ал ата-аналармен әңгімелесу тек алдын алу шарасы деп саналды.

Біздің ойымызша, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жүзеге асырылатын жыныстық тәрбие саласында мемлекеттік тәрбиелік-ағарту саясаты керек, ол келесі бағыттар бойынша жүзеге асырылуы тиіс:

1) интернет арқылы кәметке толмағандарға порнографиялық мазмұндағы өнімдерді өткізу саласында тыйым салу іс-шараларын жүзеге асыру;

2) жас ұрпақты адамгершілік тазалық дәстүрлерінде тәрбиелейтін телерадиобағдарламалар мен онлайн-бағдарламаларды құру және көрсету.

3) бұқаралық ақпарат құралдарының, оның ішінде интернеттің қызметін реттейтін тиісті заңнамалық актілерді жасау арқылы қоғамда жыныстық зорлықзомбылықты оның барлық көріністерінде (отбасы ішіндегі және отбасынан тыс; бір реттік, көп эпизодты, тпролонгталған; байланыс және байланыссыз әрекет) айыптайтын идеологияны қалыптастыру.

«ЕО Еуропалық Комиссиясының мәліметтері бойынша, интернетті пайдаланатын балалардың 44% - дан астамы порнографиялық және басқа да ұятсыз материалдарға тап болады, 40% - ы олармен жеке кездесуді сұраған адамдардың оларға онлайн жүгіну жағдайларына тап болады, бұл балалардың 14% - ы шынымен де осындай өтініштерге жауап беруге тырысады» [84].

Жоғарыда айтылғанды негізге ала отырып, бұқаралық ақпарат құралдары мен интернет желісі бойынша таралатын порнографиялық мазмұны бар ақпараттарға қатысты мемлекеттің бақылаушы функцияларын жетілдіру қажет. Осыған орай, порнографиялық сайттарды бұғаттауға арналған чат-бот ашу. Әр азаматтың сайт сілтемелерін жіберу арқылы сайтты бұғаттауға мүмкіндік жасауды ұсынамыз.

3.2 Кәмелетке толмағандарға қатысты жасалатын жыныстық қылмыстардың арнайы-криминологиялық алдын алу ерекшеліктері.

«Қылмыстың арнайы криминологиялық алдын-алу, жалпы әлеуметтік жағдайдан айырмашылығы, мақсатты сипатқа ие, ол қылмыстың себептері мен жағдайларына, оларды жасаған адамдарға, қылмыстың ықтимал құрбандарына тікелей бағытталған. Ғалымдар атап өткендей, қылмыстың арнайы криминологиялық алдын алу кезінде криминологиялық зерттеулер негізінде жоғары-криминогендік және жоғары-жәбірленуші топтар, салалар мен объектілер бөлініп, оларға әсер ету жүзеге асырылады» [85].

Аталған қылмыстардың арнайы-криминологиялық алдын алудың мақсаты кәмелетке толмаған балалар мен жасөспірімдерді ересектердің жыныстық қызметіне зорлық-зомбылықсыз тартудың, оның ішінде жезөкшелікпен айналысуға тартудың, өскелең ұрпақтың девиантты жыныстық мінез-құлқын, жыныстық зорлық-зомбылықты, сондай-ақ жыныстық зорлық-зомбылық пен жыныстық қанаудан зардап шеккендерге кешенді көмек көрсету жүйесін құрудың, қылмыскерлерді оңалтудың алдын алу шараларын жасау және

практикалық қолдану болуы тиіс кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығы мен жыныстық бостандығына қол сұғушылық жасайтындар, және жыныстық зорлық-зомбылыққа немесе құқыққа қайшы жыныстық әрекеттерге бейім адамдарды, сондай-ақ аталған қол сұғушылықтарды жасайтын адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тартуды қамтиды.

«Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы қылмыстық көріністердің себептері мен жағдайларын зерттей отырып, біз жыныстық қылмыстардың көп бөлігі қылмыскерлердің жеке басының өзіндік себептері мен кемшіліктерінің әсерінен жасалады деген қорытындыға келдік. Демек, дәл осы салада қылмыстық қол сұғушылықтың осы түрінің алдын алу және азайту жолдарын іздеу керек. Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмысты зерттеумен айналысатын басқа авторлар да осылай деп санайды» [86].

Біз жыныстық зорлық-зомбылықты бастан өткерген немесе сезінуге қабілетті балаларды анықтаудан бастауымыз керек деп санаймыз.

Ең алдымен, ата-аналарға (мысалы, әлеуметтік қызметкерлер, ішкі істер органдарының қызметкерлері) балаларды жыныстық зорлық-зомбылықтан қалай қорғауға болатындығы туралы арнайы жадынамалар әзірлеу және тарату қажет. Мұндай жадынамалар, мысалы, келесі шараларды қамтуы мүмкін:

- балаға жалғыз болған кезде қоғамдық орындарда, үйдің кіреберісінде, лифтте, пәтерде жүріс-тұрыс ережелерін түсіндіру;

- баланы онымен сөйлесуге тырысатын бейтаныс ересектерге күдікпен және сақтықпен қарауға үйрету, сыйлықтар уәде ету, көлікпен жүруді ұсыну, оны үйіне немесе кез-келген оқшауланған жерге шақыру;

- балаға жыныс мүшелерін көрсетуге, баланың өзі де, басқа адамдар да басқа адамдардың қатысуымен шешінуге жол берілмейтіндігін жеткізу;

- баламен оның проблемалары, оны алаңдататын мәселелер, оған қатысты ересек адамдардың күдікті мінез-құлқы туралы әңгімелер.

Зерттелетін қылмыстар бойынша алдын алу жұмыстарының маңызды бағыты балаға қатысты жасалған жыныстық зорлық зомбылық фактілерін анықтау болып табылады.

Кәмелетке толмаған жыныстық зорлық-зомбылық құрбандарының мінез-құлқын зерттейтін зерттеушілердің нәтижелері бойынша балаға қатысты жыныстық зорлық-зомбылықтың зардап шеккен адамда айқын белгілері де, нәзік мінез-құлық өзгерістері де болуы мүмкін екендігі анықталды. Балалардың реакциясына әсер етуі мүмкін факторлар әр түрлі: жас, мәдени және физикалық даму деңгейі, теріс пайдалану сипаты, олардың құқық бұзушыға қатынасы және басқа да бірқатар жағдайлар. Зорлық-зомбылықтың, оның ішінде жыныстық қатынастың индикаторлары:

- регрессивті мінез-құлық (зәрді ұстамау, баланың саусағын сору, үнемі жалғыздық, жылау);

- бейтаныс адамдар жақындаған кезде қорқыныш пен негізсіз фобиялар, қараңғыда қалудан қорқу;

- үйден қашу (инцест жағдайында жиі кездесетін реакция);

- жыныстық қатынасқа байланысты мәселелердің кенеттен пайда болуы (қоғамдық жерде мастурбация немесе кәмелетке толмағанның жас санатына сәйкес келмейтін жыныстық ойындар);

- алкогольді немесе есірткіні теріс пайдалану;

- депрессиялық күйлер аясында пайда болуы мүмкін жеке тұлғаның түбегейлі өзгерістері (тұлғааралық қатынастардағы дұшпандық пен агрессияның пайда болуы, мектептегі жетістіктердің тез төмендеуі, өзіне-өзі зиян келтіру және суицидтік ойлар мен әрекеттер де жоққа шығарылмайды)

«Балалық шақта болған жыныстық зорлық-зомбылық – бұл ең ауыр психологиялық жарақат, психикалық бұзылуларға әкелуі мүмкін және ересек адамның күнделікті күнделікті іс-әрекеттерімен айналысуына жол бермейтін ауыр тәжірибе. Психологтардың пікірінше, кәмелетке толмаған құрбандар көбінесе сабырлы, көңілді болып көрінетініне қарамастан, олардың ауыр

жарақаттану тәжірибесі басқа адамдардың өлімін көріп, өз бетінше өлтіретін жауынгердің басынан өткерген оқиғаларына тең. Бұл жағдайда зардап шеккен балаларды шұғыл дағдарыстық психологиялық сүйемелдеу өте маңызды» [87].

Сонымен қатар, психокоррекциялық шаралар жыныстық зорлық-зомбылықтан аман қалған кәмелетке толмаған баланың барлық отбасы мүшелерімен жүргізілуі керек. «Ересек отбасы мүшелеріне психологиялық көмек қажет, оның шаралары кәмелетке толмаған баланың зорлық-зомбылық жағдайына байланысты өз ойлары мен сезімдерін, содан кейін баланың қолдауын қадағалап отыруы керек. Көбінесе жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған баланың атаанасы психологиялық және психотерапиялық көмектен бас тартады, бұл бала есейген сайын бәрін өзі ұмытады деп болжайды. Бұл ата-аналардың өздері болған жыныстық зорлық-зомбылықтың жағымсыз сәттерін қайта бастан өткергісі келмейтіндігіне байланысты. Басқа ғалымдардың ғылыми зерттеулері туыстарының жағымсыз естеліктерге оралғысы келмейтіндігін көрсетеді» [88].

Біздің ойымызша, жыныстық қол сұғушылық пен жыныстық еркіндікке қол сұғушылықты бастан өткерген кәмелетке толмағандардың туыстарымен психологиялық жұмыс міндетті түрде жүргізілуі керек, әсіресе жыныстық зорлық-зомбылық жүктілікке, жыныс мүшелерінің дисфункциясына, жыныстық жолмен берілетін аурулармен және АИТВ-инфекциясымен инфекцияға әкелуі мүмкін теріс медициналық зардаптарға әкелуі мүмкін екенін ескере отырып жәбірленушінің өзіне-өзі зиян келтіру және суицидтік әрекеттерін жасау.

Психодиагностикалық және психокоррекциялық оңалту іс-шаралары процесінде және оларды жүргізгеннен кейін жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған баланың психоэмоционалды жағдайын бақылау өте маңызды, өйткені ол тергеу әрекеттері мен сот ісін жүргізу кезінде жағымсыз тәжірибелерді бастан кешіруі керек.

Сонымен, «Мемфисте (АҚШ) бар жыныстық зорлық-зомбылық құрбандарын зерттеу орталығы оң мысал бола алады, онда әртүрлі профилдегі мамандар жұмыс істейді: заңгерлер, психологтар, әлеуметтік қызмет

қызметкерлері. Орталық қызметінің мақсаты-жарақаттан кейінгі стресстік сипаттағы бұзылулар туындаған кезде зорлық-зомбылық құрбанына көмек көрсету, оңалту және бейімделу, олардың қалыпты күнделікті өмірге оралуы. Орталықта білікті көмек көрсету үшін бағдарламалар әзірленіп, сынақтан өткізіледі, жыныстық зорлықзомбылыққа ұшыраған құрбандарды зерттеу үшін сауалнамалар мен сауалнамалар жасалады. Жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған кәмелетке толмағандарға көмек көрсетуге, сот процесінде өзін қалай дұрыс ұстауға бағытталған бағдарламалар әзірленуде. Осы орталықтың әртүрлі оқу бағдарламалары, ең алдымен, жәбірленушінің айғақтарының мазмұнына ешқандай әсер етпей, сот талқылауы кезінде балалардың мінез-құлқы мен эмоционалдық бұзылуларының алдын алуға бағытталған» [89].

Әрине, біздің елде зорлық-зомбылыққа ұшыраған адамдарға, соның ішінде жыныстық қатынасқа да көмек көрсететін әртүрлі орталықтар бар, бірақ олар шашыраңқы және көбінесе физикалық, соның ішінде жыныстық және психикалық зорлық-зомбылыққа ұшыраған, баспанасынан немесе жұмысынан айырылған, экстремалды психологиялық және әлеуметтік жағдайларға тап болған әйелдерге көмек көрсету және әлеуметтік оңалту үшін арналған. Бұл орталықтар жыныстық зорлық-зомбылықтан аман қалған кәмелетке толмағандарды оңалтуға арналмаған және психокоррекциялық әдістерді жетілдіру үшін қажетті ақпарат алмайды. Сондықтан, біздің елімізде балалар мен олардың отбасыларына көмек көрсетілетін жыныстық және өзге де зорлық – зомбылық құрбандары-кәмелетке толмағандар үшін мамандандырылған оңалту орталықтарын құру орынды деп санаймыз. Мұндай орталықтар отбасындағы қолайсыз эмоционалды-психологиялық климатты, жанжалды қатынастарды жоюға және оның мүшелері арасындағы эмоционалды шиеленісті азайтуға ықпал етеді. Отбасылық қолдау тобы деп аталатындар кәмелетке толмаған адамдарға өздерінің қолдауы бар екенін және әлеуметтік ортада өзін-өзі көрсету мәселелерімен тасталмағанын сезінуге, өз күштеріне сенуге және сенім мен өзара

сыйластыққа негізделген достық қарым-қатынастың қуанышын сезінуге мүмкіндік береді.

Зардап шеккен баланы қалыпты жағдайға қайтару үшін оның тиімді психологиялық және физикалық оңалтуы қажет. Алайда, өте аз оңалту бағдарламалары, ең болмағанда, осындай сәттіліктің белгілерін көрсететіні атап өтілді. Егер сіз оңалту бағдарламасын баланы жезөкшеліктен босатып, оны өз отбасына және «қалыпты» өмірге қайтарған жағдайда ғана сәтті деп санасаңыз, онда сіз жиі көңілсіздіктер күтуіңіз керек. Өкінішке орай, жыныстық қанаудың құрбаны болған көптеген балалар жезөкшелікке қайта оралады.

Біздің ойымызша, жыныстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен балаларды әлеуметтік-психологиялық оңалтудың маңызды міндеттерінің бірі-кәмелетке толмағандарды жыныстық қанаудан босату ғана емес, олардың жыныстық зорлық-зомбылықтың қандай да бір түріне қайта оралуының алдын алу. Осы мақсатқа жетуде жетістікке жеткен нәтижелерді келесі көрсеткіштерге сүйене отырып анықтауға болады: кәмелетке толмаған адамның өзін-өзі бағалау деңгейі жоғарылайды; кәмелетке толмаған адам айналасындағылармен туындайтын тұлғааралық қатынастарды бақылай алады; кәмелетке толмаған адам енді оның жыныстық тұтастығына және жыныстық еркіндігіне қол сұғатын қылмыскерлер үшін байыту құралы болып табылмайды (мысалы, женгетайлық); кәмелетке толмағанның физикалық және психологиялық жағдайы жақсарады; кәмелетке толмаған адам алкогольдік ішімдіктер мен есірткі, психотроптық препараттарды қолдануға тәуелділікті сезінбейді (немесе аз сезінеді).

Психологтар инцестуозды қарым-қатынаста болған отбасылардағы балалармен профилактикалық жұмыстарға ерекше назар аударуы керек, өйткені мұндай жыныстық қатынастарды норма қабылдауы мүмкін, ал ересек өмірде бұл адамдар кәмелетке толмаған туыстарымен бірдей қарым-қатынаста болады.

3. Фрейд, «бала мен оның ата-анасы арасындағы қарым-қатынастың жыныстық объектіні одан әрі таңдауға әсерін ескере отырып, бұл

қарымқатынастың кез-келген бұзылуы оның ересек жыныстық өмірінде ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін екенін түсіну қиын емес» [90].

Сонымен қатар, жыныстық және басқа да зорлық-зомбылыққа ұшыраған кәмелетке толмағандарға арналған мамандандырылған оңалту орталықтарының жұмысының арқасында жыныстық зорлық-зомбылықтың кідіріс деңгейінің төмендеуіне қол жеткізуге болады. Е. Ю. Мощицкая дұрыс атап өткендей, «кәмелетке толмағандарға жасалған және жасырын болып қалған жыныстық зорлық-зомбылық оның жеке деформацияларын едәуір дәрежеде қалыптастырады, оны ересек өмірде жүзеге асыру оған ең жағымсыз әсер етеді» [91].

Сондай-ақ, біздің ойымызша, кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық зорлық-зомбылықтың тиімді алдын алу үшін жыныстық мінез-құлық бұзылыстары бар адамдар үшін мамандандырылған психологиялық-сексологиялық емдеу-оңалту орталықтарын құрған жөн, олардың саны жыныстық қылмыс жасаушылар арасында өте көп.

Сонымен қатар, С.Р. Сагалларованың пікірінше, педофилдерге олардың мінез-құлқының импульсивті табиғатымен күресу өте қиын, бұл оларды жас балалармен жыныстық қатынасқа итермелейді. Олар балаларды жыныстық қатынастың әртүрлі түрлеріне тарту қажеттілігін басқара алмайды және обсессия мен мәжбүрлі күйден зардап шегеді. Мұндай жағдайларда психокоррекциялық емдеу міндетті түрде олардың мінез-құлқының импульстарын бақылау қабілетін дамытуға және балалардан ересек әйелдерге жыныстық қатынасты қайта бағыттауға бағытталған бағдарламаларды қамтуы керек [92].

Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық жасайтын қылмыскерлердің жеке ерекшеліктерін зерттеу жазаны өтеу кезінде түзеу мекемелерінде сотталғандарға қатысты жүзеге асырылатын психокоррекциялық әдістемелерді жетілдірудің маңыздылығы туралы қорытындыға келуге мүмкіндік берді. Атап айтқанда, Г. Е. Введенский ауытқулары бар және басқа да

ауытқулары бар жыныстық мінез-құлқы бар адамдарды психотерапиялық емдеудің негізгі 4 кезеңін тұжырымдады:

1. NLP шеңберіндегі қалыптан тыс жыныстық мінез – құлық үлгісін бұзу – "диссоциация" әдісі, когнитивті және мінез-құлық психотерапиясы - "тітіркендіргіштерді десенситизациялау" [93], тітіркендіргіштермен қанықтыру және т. б.;

2. Аффективті бұзылуларды, негізінен транс күйлерін индукциялау арқылы тоқтату;

3. NLP шеңберіндегі жыныстық сәйкестіліктің бұзылуын психокоррекциялау (эталондарды құру және олармен сәйкестендіру);

4. Парафилді алмастыратын мінез-құлықты дамыту және жүзеге асыру (қайта құру) [94].

Жоғарыда аталған нақты міндеттерді орындау үшін, ҚР ІІМ полиция құрылымында кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қол сұғушылықтардың алдын алу бойынша жедел-ізвестіру және алдын алу жұмыстарының мамандандырылған бөлімін құрған жөн. Бұл бөлімнің құрамына психология, Психиатрия, сексология және виктимология мәселелері бойынша балалар мен жасөспірімдерді жыныстық қанау (жезөкшелік және порноиндустрия) жыныстық зорлық-зомбылық және жыныстық өлтіру жағдайларында кәмелетке толмағандармен инцестуоздық қатынастарды анықтау үшін арнайы жедел-ізвестіру іс-шараларын жүргізу үшін арнайы оқытылған қызметкерлер кіруге тиіс.

Жоғарыда аталған бөлімнің қызметкерлерін оқыту үшін жыныстық құқық бұзушылық жасаған адамдарды анықтауға, оларға құқықтық маңызы бар жағдайдың әртүрлі психикалық процестерін, яғни заңды мәні бар іс-әрекетті (жыныстық зорлық-зомбылық) жасау туралы шешім қабылдаудың заңдылығын немесе кездейсоқтығын көрсететін жеке қасиеттер мен жағдайларды анықтауға үйретуге мүмкіндік беретін психологиялық-сексологиялық танымдарды пайдалану қажет. және мінез-құлықты бақылау деңгейі. оны жасау процесінде.

Психодиагностика кәмелетке толмағандарға жыныстық зорлық-зомбылық фактілерін анықтауда маңызды рөл атқарады. Қызметкерлерді кәмелетке толмағандармен жұмыс істеу әдістеріне үйрету балалардың әлеуметтікдемографиялық ерекшеліктерін ескере отырып, жас топтарда жарақаттан кейінгі тәжірибелердің ересектерге жауап беру формаларынан ерекше айырмашылықтары бар екеніне назар аудара отырып таңдалуы керек.

Полицейлерді нақты оқытудағы оң шетелдік тәжірибе Ұлыбританияның жыныстық қылмыстарының алдын алу мысалы болып табылады, онда 2001 жылдан бастап полицейлерге түрмеден шыққаннан кейін аса қауіпті қылмыскерлердің (педофилдердің) мінез-құлқы мен қызметін бақылау әдістерін үйрету бойынша арнайы оқыту курстары енгізілді. Жергілікті қауымдастықтардағы аса қауіпті адамдармен айналысатын тәжірибешілерге бағытталған, Ланкашир округінің полицейлері жоғары бағалаған бұл оқу курстары ағылшын полициясының басқа бөлімшелерінің полицейлері үшін де ашық [95].

Алайда, жыныстық қылмыс деңгейін төмендетудегі елеулі нәтижелерге тек жыныстық зорлық-зомбылық қана емес, сонымен бірге зорлық-зомбылық мәселелерін шешуде жүйелі және жан-жақты көзқараспен айтарлықтай уақыт өткеннен кейін ғана қол жеткізуге болатындығын атап өткен жөн.

3.3 Жыныстық қылмыстардың қылмыстық-құқықтық алдын алу және кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығын қамтамасыз ететін нормаларды жетілдіру

2019 жылдан бастап жекелеген қылмыстар үшін жауапкершілікті қатаңдатуға байланысты заңнамалық сипаттағы шаралардың ықпалымен, оның ішінде жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы ауыр қылмыстардың өсуі байқалады.

«Қабылданған қылмысқа қарсы шараларға қатысты халықтың үштен екісі (60 %) полиция негізінен өз аудандарындағы қауіпсіздік міндеттерін жақсы орындайды деп санайды. Алайда, полицияға қылмыстар туралы арыздардың саны Халықаралық статистикамен салыстырғанда салыстырмалы түрде аз, сондай-ақ өтініштер кезінде полиция қызметіне қанағаттану деңгейі төмен».

Қылмыстық-құқықтық статистикадан басқа, қауіпсіздік деңгейін социологиялық бағалау негізінде халықты құрбан етудің жалпы тенденциялары зерттелді. Тәуелсіз сарапшылар атап өткендей, Қазақстан қылмыстың жекелеген түрлері бойынша құрбандыққа шалу деңгейін ескере отырып, қылмыс деңгейі орташа жоғары ел болып табылады. Қараңғыда көшеде серуендеу кезіндегі қауіпсіздік сезімін азаматтар салыстырмалы түрде жоғары деңгейде (72%) анықтайды, бұл зорлық-зомбылықтан зардап шегудің төмен қаупіне сәйкес келеді. Жасы, жынысы, табыс деңгейі және білімі бойынша құрбандыққа шалу көрсеткіштері басқа елдерде анықталған дүниежүзілік заңдылықтарға сәйкес келеді.

Халықаралық тұрғыдан алғанда, Қазақстандағы жыныстық қылмыстар мен зорлық-зомбылықтың басқа түрлерінің нәтижесінде әйелдерді құрбан ету орташадан жоғары. Сондай-ақ, жастарға елдегі басқа жас топтарымен салыстырғанда ең үлкен қауіп төніп тұрғаны атап өтілді.

Тұтастай алғанда, құрбандық деңгейі табыс пен білім деңгейіне пропорционалды түрде өсуде, бұл өмір салтының қылмыстың құрбаны болу қаупіне әсер ету теориясымен түсіндіріледі.

Қабылданған қылмысқа қарсы шараларға қатысты халықтың үштен екісі (60 %) полиция негізінен өз аудандарындағы қауіпсіздік міндеттерін жақсы орындайды деп санайды. Алайда, полицияға қылмыстар туралы арыздардың саны Халықаралық статистикамен салыстырғанда салыстырмалы түрде аз, сондай-ақ өтініштер кезінде полиция қызметіне қанағаттану деңгейі төмен.

Құқық бұзушылықтардың алдын алу, тұрмыстық зорлық-зомбылық пен адам саудасының құрбандарына көмек көрсету, жазасын өтеген адамдарды қайта әлеуметтендіру мәселелеріне үкіметтік емес ұйымдар белсенді қатысады.

Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау жөніндегі шаралар жетілдірілуде. Кәмелетке толмағандардың саудасы, оларды жезөкшелікпен айналысуға тарту, сондай-ақ балалардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қол сұғу үшін жауапкершілік күшейтілді. Бұл ретте, неғұрлым жеңіл жаза тағайындау мүмкіндігі және шартты түрде мерзімінен бұрын босату мүмкіндігі алынып тасталды, сондай-ақ педофилия үшін сотталғандардың жазасын тек барынша қауіпсіздік мекемелерінде өтеу жөніндегі норма енгізілді. Мұндай адамдар босатылғаннан кейін полиция әкімшілік қадағалау белгілейді.

Уәкілетті органдар балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың жасырын фактілерін, сондай-ақ интернетті пайдаланатын педофилдерді анықтау бойынша жұмыс ұйымдастырды. Бейнебақылау жүйелерімен және техникалық күзет құралдарымен жарақтандырылатын оқу орындарында қауіпсіздік шаралары күшейтілді.

Қабылданған шараларға қарамастан, орта мерзімді перспективада шешуді талап ететін негізгі проблемаларды атап өтеміз. Әйелдер мен балаларды зорлық-зомбылықтан, оның ішінде отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында қорғау тетігінің төмен тиімділігі. Зорлық-зомбылық фактілерінің өсу тенденциялары ерекше алаңдаушылық тудырады.

Сонымен қатар, зорлық-зомбылық кезінде балалар жанама құрбан болады, бұл олардың моральдық-моральдық жағдайына теріс әсер етеді, психологиялық жарақат алады және тұтастай алғанда жеке тұлғаның қалыптасуына және олардың тағдырына теріс әсер етеді.

Зерттелетін кезеңде тіркелген зорлық – зомбылық фактілерінің саны тұрақты өсуді жалғастырды (үлес салмағы-0,8-ден 1,3% - ға дейін). Сонымен қатар, мұндай құқық бұзушылықтардың жасырын сипатын ескере отырып, бұл ақпарат нақты ауқымды көрсетпейтінін атап өткен жөн.

Көбінесе жәбірленушілер (60% жағдайда) полиция келген кезде өтініш беруден бас тартады, бұл материалдық түсіндіріледі және агрессорға моральдық тәуелділік. Тиісінше, полицияда жауапқа тартуға негіз жоқ.

Жазасыздық пен рұқсат беру нәтижесінде қол ұстасу ауыр қылмыстарға айналады. Сонымен, 5 жыл ішінде отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында ауыр қылмыстардың тұрақты өсу үрдісі байқалады.

Кәмелетке толмағандар жасаған ауыр қылмыстардың жоғары деңгейі. Жеке адамға қарсы қылмыстар ерекше алаңдаушылық туғызады, олардың деңгейі төмендемейді (2022 жылы – 218). Олар әрбір бесінші қылмысты құрайды. Олардың ішінде ауыр және орташа ауырлықтағы денсаулыққа зиян келтіру, сондай-ақ 16 жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас басым (80%). Бұл ретте соңғыларының саны 12% - ға өсті (57-ден 64 фактіге дейін) [96].

Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына арнаулы әлеуметтік қызмет көрсету стандартында көмек көрсету тәртібі белгіленген. Алайда, белгілі бір ережелерді іске асыру кезінде проблемалық мәселелер анықталды. Мәселен, дағдарыс орталығына орналастыру үшін әйел зорлық-зомбылықты дәлелдеуі керек өзіне қатысты және жәбірленушінің мәртебесін анықтау рәсімінен өту.

Аналармен дағдарыс орталықтарына кәмелетке толмаған балалар қабылданады, бірақ олармен психокоррекциялық жұмыс жүргізу бойынша қызметтер қарастырылмаған.

Сонымен қатар, тәжірибе көрсеткендей, тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарымен жұмыс істеу және жазаны қатаңдату ғана мәселені шешпейді, өйткені мұнда әлеуметтік және моральдық факторлар алғышарттар болып табылады. Олардың қатарында білім деңгейінің төмендігі және қоғамда моральдық құндылықтардың болмауы, маргинализация және жұмыссыздық, алкоголизм бар және нашақорлық. Қиын өмірлік жағдайға тап болған отбасыларды қолдау бойынша кешенді жүйенің, сондай-ақ мінез-құлықты, менталитетті өзгерту бойынша мақсатты Психокоррекциялық жұмыстың

болмауы агрессорлардың құқықтық санасы қоғамдағы отбасылық және тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайын нашарлатады.

Қоғамда жалпы қабылданған мінез-құлық нормалары мен ережелерін сақтайтын тұлғаны тәрбиелеу балалар мен жасөспірімдерде жүзеге асырылады. Алайда, бұл аспектке әрдайым отбасы мен мектепте жеткілікті көңіл бөлінбейді. Ата-аналардың өздері қажетті білім мен дағдыларға ие болмауы мүмкін, күнделікті өмірде олар құқықтық және басқа нормалардың бұзылуына жол береді. Мамандардың пікірінше, кәмелетке толмағандардың ерте жыныстық қатынасқа түсуінің негізгі себептері жыныстық тәрбие мен құқықтық сауаттылықтың төмен деңгейі, отбасын жоспарлау мәселелері бойынша хабардарлықтың болмауы және басқалар болып табылады.

Әдетте, тараптар мен ата-аналардың өзара өтінішхаты кезінде мұндай істер бойынша іс жүргізу тоқтатылмайды және кәмелетке толмағандарды соттаумен аяқталады. Бұл жасөспірімдер мен олардың отбасылары үшін ауыр зардаптарға әкеледі, сондай-ақ құқық қорғау органдарының ересектер жасаған балалар мен жасөспірімдердің жыныстық қол сұғушылықтарының шын мәнінде өрескел жағдайларын анықтау жөніндегі күш-жігерін бұлдыратады.

Қоғамда жалпы қабылданған мінез-құлық нормалары мен ережелерін сақтайтын тұлғаны тәрбиелеу балалар мен жасөспірімдерде жүзеге асырылады. Алайда, бұл аспектке әрдайым отбасы мен мектепте жеткілікті көңіл бөлінбейді. Ата-аналардың өздері қажетті білім мен дағдыларға ие болмауы мүмкін, күнделікті өмірде олар құқықтық және басқа нормалардың бұзылуына жол береді.

Жалпы білім беру мекемелерінде тиісті білім беру бағдарламалары әзірленбеген. Балаларға азаматтық-патриоттық тәрбие беруді, құқықтық сауаттылық дағдыларын үйретуді және зиянды сабақтарға қатысуға, жастарды діни және экстремистік сипаттағы секталарға тартуға тұрақтылықты жүзеге асыратын қосымша білім беру форматында заң секциялары мен үйірмелер жоқ.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде келесі іс-шараларды өткізу қажет деп санаймыз:

- алдын алу: әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың туындауына және жасалуына ықпал ететін жағдайлар мен қатынастарды жою мақсатында негізгі әлеуметтік факторларды өзгерту бойынша жұмыс;

- ерте араласу: зорлық – зомбылықтың құрбаны болу қаупі жоғары адамдарды анықтау және қолдау немесе егер ол орын алса-оның қайталануын болдырмау;

- ден қою: зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдер мен балаларды уақтылы қорғау, полицияның, прокуратураның, соттың және қоғамдық дағдарыстық көмек орталықтарының өзара іс-қимылының Үйлестірілген тетігін құру және жұмыс істеу арқылы құқық бұзушылардан қауіпсіздікті қамтамасыз ету;

- қалпына келтіру және оңалту: қайта жарақат алу қаупін азайту және зорлық-зомбылық құрбандарына, әйелдер мен балаларға кешенді көмек көрсету, жарақаттан қалпына келтіру мүмкіндіктерін құру және зорлық-зомбылықтың физикалық, психикалық, эмоционалдық және экономикалық салдарын жою.

ҚР заңнамасына өзгерістер енгізу бөлігінде заңнамалық шараларды қабылдау және келесі сипаттағы институционалдық іс-шараларды іске асыру қажет деп санаймыз:

- отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін жауапкершілікті қатаңдату;

- өтініш берушіден тұрмыстық құқық бұзушылықтарды тіркеудің анықтаушы сипатына көшу;

- тек бір рет және тек сотта татуласу мүмкіндігін көздейтін норманы енгізу;

- отбасылық дебоширлер мен агрессорлар үшін қоғамдық жұмыстар түрінде әкімшілік жауапкершілікті енгізу;

- тұрақты зиянды азайту және зорлық-зомбылық қаупі жоғары әйелдер мен балаларға басым қорғау мен көмек көрсету үшін отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық бойынша тәуекелді бағалау жүйесін полиция жұмысына енгізу;

- зорлық-зомбылық жағдайларына ерте араласу және ден қою шеңберінде әйелдер мен балаларға жеке көмек көрсету бойынша жергілікті атқарушы органдардың қолдауымен ведомствоаралық өзара іс-қимылдың тұрақты жұмыс істейтін тетіктерін енгізу;

- бір мезгілде қажетті іс жүргізу әрекеттерін (Корея Республикасының тәжірибесі) жүргізе отырып, зорлық-зомбылық құрбандарына кешенді көмек көрсету практикасын бір жерде енгізу;

- психо-түзету жұмысының әдістемесін әзірлеу және енгізу
агрессорлармен және құқық бұзушыларды тиісті орталықтарда кешенді психологиялық терапиядан өтуге міндеттейтін процедуралық-процестік механизммен;

- құқық бұзушылықтар жасауға бейім адамдарды анықтаудың озық әдістемелерін енгізу, олармен алдын алу іс-шараларының кешенін жүргізу, алдын алу сипатындағы ұсынымдарды әзірлей отырып, отбасылық психологтағы жанжалдарға қатысушылардың консультациялардан өту міндетін заңнамалық бекіте отырып, олардың есебін жүргізу;

- ажырасу процестері кезінде отбасылық даулар мен жанжалдарды реттеу бойынша тегін медиацияны қолдану мүмкіндігін енгізу;

- жәбірленуші немесе құқық бұзушылық куәгері болған балаларға кешенді көмек көрсету бойынша қоғамдық ұйымдар үшін ресурстарды жоспарлау және бөлу;

- балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың барлық түрлерінің алдын алу және алдын алу мәселелері бойынша балалар мен ата-аналарға арналған ақпараттық-білім беру бағдарламаларын оқу орындары деңгейінде әзірлеу;

- бейнебақылауды, дабыл түймелерін, күзет қызметін қоса алғанда, қауіпсіздіктің толыққанды жүйесін қамтамасыз ету арқылы балалардың өмірі мен денсаулығын оқу орындарындағы нақты және ықтимал қауіптерден қорғау үшін жағдайлар жасау және терроризмге қарсы қорғаудың басқа да талаптарын орындау;

- адам саудасының құрбандарына кешенді көмек көрсету және бюрократиялық кідіріссіз уәкілетті органдардың өзара іс-қимылы үшін арнайы бағдарламаларды әзірлеу және оларды қолданыстағы әлеуметтік қорғау жүйесіне енгізу;

- гендерлік теңдікті қамтамасыз етуге және әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты тоқтатуға кедергі келтіретін алалаушылықты жоюға көмектесетін білім беру және қоғамдық ақпарат саласындағы бағдарламаларды жүзеге асыру;

- зорлық-зомбылықтың ауқымы, себептері мен салдары, сондай-ақ зорлық-зомбылықтың алдын алу және оған қарсы күрес жөніндегі шаралардың тиімділігі туралы статистикалық деректер мен зерттеулер жинауды жүргізу.

Жалпы білім беру мекемелерінде тиісті білім беру бағдарламалары әзірленбеген. Балаларға азаматтық-патриоттық тәрбие беруді, құқықтық сауаттылық дағдыларын үйретуді және зиянды сабақтарға қатысуға, жастарды діни және экстремистік сипаттағы секталарға тартуға тұрақтылықты жүзеге асыратын қосымша білім беру форматында заң секциялары мен үйірмелер жоқ.

Осылайша, қысқаша қорытындылайық:

- Жыныстық қылмыстардың алдын алу жүйесі кешенді болуы керек және жалпы әлеуметтік, арнайы және жеке шараларды қамтуы керек.

- Жалпы әлеуметтік профилактика қылмыс жасауға кедергі келтіретін жағдайлар жасауға бағытталған және әлеуметтік-экономикалық, руханиадамгершілік, мәдени-этикалық және құқықтық құрамдас бөліктерді қамтиды.

- Арнайы шаралар кәмелетке толмағандарды жыныстық қанаумен байланысты қылмыстардың нақты себептері мен жағдайларын жоюға бағытталған.

- Жеке шаралар жәбірленушілермен және тәуекел тобына кіретін адамдармен жұмыс істеуді қамтиды.

- Білім беру мекемелері мен бұқаралық ақпарат құралдарында өткізілетін жыныстық тәрбие мен тәрбие маңызды аспект болып табылады.

- Кәмелетке толмағандардың жыныстық қауіпсіздігіне қарсы қылмыстардың алдын алу бойынша түрлі субъектілердің жұмысын үйлестіру үшін бірыңғай ведомствоаралық орталық құру ұсынылады.

- Қазақстандағы қылмыстық-құқықтық статистиканы талдау қылмыстық құқық бұзушылықтар санының және құрбандар санының төмендегенін көрсетеді.

- Зорлық-зомбылық қылмыстар санының азаюы байқалады, алайда аса ауыр қылмыстардың үлес салмағы жоғары.

- Зорлық-зомбылық құрбандарының алдын алуда, ден қоюда және оңалтуда проблемалар бар.

- Заңнаманы өзгерту және зорлық-зомбылықпен күресу үшін жаңа шараларды енгізу қажеттілігі бар.

Жыныстық зорлық-зомбылық деңгейіне қоғамдағы моральдық атмосфера, оның жеке әлеуметтік топтары, жыныстық мінез-құлық, жыныстық азғындық және халыққа психологиялық көмектің сапасы, құқық қорғау органдарының тиімділігі және басқа да әлеуметтік факторлар әсер етеді.

Бұл проблеманы кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпал ететін мемлекет тарапынан барынша тиімді алдын алу шаралары ретінде зерделеу мынадай шараларды айқындауға мүмкіндік берді.

Құқық қорғау органдары тарапынан:

- зорлық-зомбылық әрекеттерін жсауға бейім адамдарды есепке алу және бақылау;

- жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшырауы мүмкін және олардың мінез-құлқын бақылайтын адамдар туралы нақты ақпарат алу;

- халық арасында түсіндіру жұмыстарын жүйелі және мақсатты жүргізу;

- зорлық-зомбылыққа ықпал ететін себептер мен жағдайларды, оларды жоюдың тәсілдерін ашу;

- жәбірленушілерді қорғау және сауықтыру орталықтарына орналастыру;

- қылмысты дұрыс құқықтық бағалау, қылмыстық істі сотқа жеткізу және айыптау үкімін шығару сияқты алдын алу шараларын жүргізу қажет.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келе, ТМД елдерінің қылмыстық заңнамасын салыстырмалы-құқықтық талдау адамның жыныстық бостандығы мен жыныстық қол сұғылмаушылығын қорғау бөлігінде ТМД елдерінің қылмыстық заңнамасын жетілдіру үшін пайдалануға болатын құқықтық ережелер бар екенін көрсетті. Атап айтқанда, зорлық-зомбылық жыныстық қылмыстардың құрамын кейбір саралау белгілерімен толықтыру туралы мәселені перспективалы қарастыру көрінеді.

Диссертациялық зерттеу аяқталғаннан кейін келесі негізгі тұжырымдарды тұжырымдауға болады:

1. Кәмелетке толмағандарға және жас алаларға қатысты жасалған жыныстық әрекеттер ұдайы кеңейіп келе жатқан құбылыс, оны бүкіл әлемде трансұлттық сипатта байқауға болады, бұл осы мәселенің өзектілігін көрсетеді. Кәмелетке толмағандарға қатысты жасалатын жыныстық қылмыстар, жәбірленушіге психологиялық әсер етумен және басқа да ауыр және аса ауыр қылмыстармен (дене жарақатын келтіру, кісі өлтіру, ұрлау, жезөкшелікпен айналысуды ұйымдастыру, кәмелетке толмағандардың саудасы) қатар жүреді.

2. Кәмелетке толмағанға қатысты жасалатын жыныстық қылмыс – 18 жасқа толған, кәмелетке толмағанның жыныстық қол сұғылмаушылығына немесе жыныстық бостандығына қол сұғатын, жыныстық қажеттілікті қанағаттандыруға бағытталған не кәмелетке толмағанның қалыпты физикалық, психикалық және адамгершілік дамуына зиян келтіретін өзге де мақсаттарда жасалған қылмыстық жазаланатын іс-әрекет.

3. Кәмелетке толмағандарға қатысты жынысты сипаттағы қылмыстар жасауға әсер ететін мән-жайлар:

- құқық қорғау органдарының профилактикалық жұмысын ұйымдастырудың төмен деңгейі;

- жалпы оларға сеніп тапсырылған учаскелерде учаскелік полиция уәкілдерінің тиісінше жұмыс істемеуі;

- шартты түрде сотталғандар мен бас бостандығынан айыруға байланысты емес жазасын өтеп жатқан адамдарға тиісті бақылаудың болмауы;

– кәмелетке толмағандарды тәрбиелеудегі білім беру мекемелерінің елеусіз рөлі. Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстардың ең көп тараған себебі – отбасылық және тұрмыстық жағдайлар.

Отбасы – бұл жеке тұлғаның қалыптасуына тікелей әсер ететін маңызды әлеуметтік фактор, өйткені жеке – өзінің жасы мен біліміне, аңғалдығы мен немқұрайлылығына байланысты болашақта қылмыстық сипатта болуы мүмкін әрекеттерден ізгі ниетпен ісәрекеттерді қатесіз анықтау мүмкіндігінің болмауы;

- қол сұғушылық құрбанының психологиялық және интеллектуалдық қалыптасуының әртүрлі ауытқулары; – білім беру, денсаулық сақтау және құқық қорғау органдары саласындағы мемлекеттік органдардың теріс девиантты мінез-құлқы бар тұлғаларды анықтау және оларға құқыққа қайшы әрекеттер жасау мүмкіндігін болдырмайтын шараларды қолдану бойынша төмен деңгейде ұйымдастырылған жұмысы; – кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы қылмыстар жасағаны үшін сотталған адамдармен жеке және жалпы тиімсіз профилактикалық жұмыс; – теледидардың, бұқаралық ақпарат құралдарының және интернеттің теріс әсері; тұлғаның негізі отбасында қаланады.

4. Қылмыстық және жыныстық-қылмыстық мінез-құлық белсенділігінің ауырлығы бойынша:

- Тұрақты-жыныстық түрі. Бұл қылмыскерлерде агрессивті фокустың жоғарылауы, мерзімді сипатқа ие жыныстық зорлық-зомбылық жасауға ерекше.

- Бейімділік бар (бұл түрге тек зорлық-зомбылық жасайтын адамдар жатады, мысалы, зорлаушы маньяктар, некрофилдер).

- Өзіне-өзі қызмет ететін жыныстық түрі. Бұл түрге Әлеуметтік және моральдық-құқықтық нормаларды елемеу тән. Өзімшілдік жетекші мотив ретінде әрекет етеді

- Беделді жыныстық түрі. Қылмыскердің жеке басының бұл түрі беделге ие болу, өз тобында өзін-өзі көрсету үшін кәмелетке толмағандарға жыныстық шабуыл жасайды. Әдетте, бұл жас адамдар, соның ішінде жыныстық проблемалары бар адамдар.

- Девиантты-жыныстық түрі. Тұлғаның бұл түрінің айрықша ерекшелігі-педофилия, гомосексуализм, экспозиция және басқа да жыныстық ауытқулар түрінде көрінетін әртүрлі жыныстық ауытқулар. Бұл санатқа зорлықзомбылық пен зорлық-зомбылықсыз сипаттағы жыныстық әрекеттерді жасайтын қылмыскерлер жатады.

- Инцестуоз түрі. Қылмыскерлердің бұл түрінің оқшаулануы жәбірленушіні таңдауға байланысты, ол тек кәмелетке толмаған баланың туысы бола алады.

5. Жәбірленушіні таңдау әдісі бойынша:

1) Жәбірленуші ретінде ақыл-ой кемістігі бар кәмелетке толмағандарды таңдайтын қылмыскерлер.

2) Ес-түссіз немесе алкогольдік немесе есірткілік мас күйінде болған адамдарды жыныстық қанағаттандыру үшін қолданатын қылмыскерлер.

3) Кездейсоқ кәмелетке толмаған адамдарды жәбірленуші ретінде іздейтін қылмыскерлер, соның ішінде көшедегі балалар.

4) Өздері үшін тұра алмайтын және жариялылықтан қорқатын адамдар арасында жыныстық зорлық-зомбылықтың тұрақты құрбанын таңдайтын қылмыскерлер.

5) Мәйітке жыныстық зорлық-зомбылық жасайтын қылмыскерлер.

Сонымен қатар, біз жыныстық қылмыскерлерді типологиялаудың тағы бір негізі бар деп санаймыз, атап айтқанда балаларға жыныстық шабуыл жасау орны, зерттелетін қылмыстардың алдын алу үшін білу өте маңызды. Осыған

байланысты қылмыскерлердің жыныстық зорлық зомбылық жасаған жеріне байланысты олардың жеке басының екі түрін ажыратуға болады:

- Отбасылық-тұрмыстық сексуалдық қылмыскерлер (өз және асырап алған балаларына, таныстарының отбасыларынан шыққан кәмелетке толмағандарға күнделікті өмірде қол сұғатын адамдар). Бұл типтегі адамдар шамамен 67% құрады.

- Зерттелген адамдардың шамамен 33% - құрайтын отбасынан тыс қылмыскерлер.

6. Жыныстық қылмыстардың алдын алу жүйесі кешенділікті талап етеді және жалпы әлеуметтік, арнайы және жеке шараларды қамтиды. Профилактиканың жалпы әлеуметтік аспектісі қылмыстың алдын алу үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған. Арнайы шаралар кәмелетке толмағандарды жыныстық қанаудың себептері мен жағдайларын жоюға бағытталған. Жеке шаралар куәгерлермен және тәуекел тобындағы адамдармен жұмыс істеуді қамтиды. Қылмыстың алдын алуда жыныстық білім маңызды рөл атқарады. Жыныстық және басқа да зорлық-зомбылық құрбандары үшін арнайы оңалту орталықтарын құру маңызды аспект болып табылады. Жәбірленушілердің туыстарымен психологиялық жұмыс зорлық-зомбылықтың қайталануын болдырмау үшін қажет. Қылмыстардың алдын алу үшін бірыңғай ведомствоаралық үйлестіру орталығын құру өзекті болып табылады. Қазақстандағы қылмыстық-құқықтық статистиканы талдау қылмыстық құқық бұзушылықтар санының төмендегенін көрсетеді, бірақ аса ауыр қылмыстардың үлесі жоғары болып қалуда.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамыз, [Электрондық ресурс] https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 23.02.2023).
2. ҚР Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің деректері – Астана, 2024.
3. 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>(жүгінген күні: 18.08.2023).
4. В 2022 году свыше 700 несовершеннолетних стали жертвами преступлений против половой неприкосновенности. https://www.kt.kz/rus/crime/v_kazahstane_namereny_utverdit_kompleksnyy_plan_p_o_1377950564.html
5. Яковлев Я. М. Половые преступления. - Душанбе: Изд-во «Ирфон», 1969. - 234 с.
6. Игнатов А. Н. Ответственность за преступления против нравственности. - Москва: Юрид. лит., 1966. - 207 с.
7. Люблинский П.И. Преступления в области половых отношений. - Москва: Л. Френкель, 1925. - 244 с.
8. Кондрашова Т. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности. - Екатеринбург: Гуманит. ун-т, 2000. - 268 с.
9. Уголовное право России. Общая и Особенная части. / Под ред. А.И. Рарога. - Москва: Проспект, 2007. - 704 с.
10. Яковлев Я. М. Половые преступления. - Душанбе: Изд-во «Ирфон», 1969. - 234 с.
11. Даниэльбек Б.В. Половые извращения и уголовная ответственность. - Волгоград: Изд-во ВСШ МВД СССР, 1972. - 127 с.

12. Осипов П. П. Половые преступления (общее понятие, социальная сущность и система составов). Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1967. - 18 с.
13. Уголовное право Казахстана. Особенная часть: Учебник для вузов. / Под ред. И. И. Рогова, С. М. Рахметова. - Алматы: ТОО «Баспа», 2001. - 536 с.
14. Рашковская Ш.С. Преступления против жизни, здоровья, свободы и достоинства личности. / Советское уголовное право. Особенная часть: В 13 вып. / Под общ. ред. А. Н. Васильева. - Вып. 4. - Москва: Юрлитиздат, 1959. - 263 с.
15. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). - Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1981. - 239 с.
16. Советское уголовное право: Особенная часть. / Под ред. В. Д. Меньшагина и др. - Москва: Изд-во МГУ, 1971. - 464 с.
17. Яковлев Я. М. Половые преступления. - Душанбе: Изд-во «Ирфон», 1969. - 234 с.
18. Люблинский П.И. Преступления в области половых отношений. - Москва: Л. Френкель, 1925. - 244 с.
19. Российское уголовное право. Особенная часть. / Под ред. Б.В. Яценко. - Москва: Щит-М, 2004. - 272 с.
20. Кругликов Л. Л., Спиридонова О. Е. Юридические конструкции и символы в уголовном праве. - СПб.: Юрид. центр «Пресс», 2005. — 336 с.
21. Платон. Государство (Кн. 8–10). // gendocs.ru
22. Кон И.С. Введение в сексологию. – Москва, 1989. – 250 с.
23. Декларация прав ребенка 1959 года. // соио.ru
24. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года <https://nnov.hse.ru/ba/law/igpr/ulonakaz1845>
25. Уголовное уложение 1903 года. https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ugolovnoe_ulozenie_1903_goda.pdf
26. Асылханов К. Ж. К вопросу об исторических аспектах развития уголовно-правовой охраны частной жизни на территории Республики Казахстан

// Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. 2011. №1 (21). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-istoricheskikh-aspektah-razvitiya-ugolovno-pravovoy-ohrany-chastnoy-zhizni-na-territorii-respubliki-kazahstan>

27. Конорезов Н. А. Зарубежный опыт уголовно-правовой борьбы с понуждением к действиям сексуального характера // Вестник КРУ МВД России. 2022. №1 (55). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-ugolovno-pravovoy-borby-s-ponuzhdeniem-k-deystviyam-seksualnogo-haraktera>

28. Зинченко О. В. Особенности уголовного законодательства зарубежных стран об ответственности за насильственные действия сексуального характера // Вестник магистратуры. 2021. №1–1 (112). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-ugolovnogo-zakonodatelstva-zarubezhnyh-stran-ob-otvetstvennosti-za-nasilstvennye-deystviya-seksualnogo-haraktera>

29. Сысолятина, К. В. Сравнительно-правовой анализ законодательства стран СНГ об ответственности за насильственные преступления против половой свободы и половой неприкосновенности личности / К. В. Сысолятина. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. - 2022. - № 10 (405). - С. 169–172. - URL: <https://moluch.ru/archive/405/89379/>

30. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года № 574 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.12.2022 г.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397325

31. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (утвержден Законом Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года № 2012-ХII) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.08.2023 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110

32. Кибальник А. Судебные подходы к квалификации сексуальных преступлений // Уголовное право. 2014. № 5. С. 58–60; Безверхов А. О некоторых вопросах квалификации насильственных преступлений против половой

неприкосновенности и половой свободы личности // Уголовное право. 2014. N 5. С. 18–24.

33. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 27.01.1999 N 1 (ред. от 03.03.2015) «О судебной практике по делам об убийстве (ст. 105 УК РФ)" // СПС КонсультантПлюс

34. Криминология: учебник для вузов / под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. И. Долговой. 3-е изд. перераб. и доп. М., 2015.

35. Кудрявцев В. Н., Эминов В.Е. Криминология: учебник. М., 2017

36. Сорокун Н. С. Причины и условия, способствующие совершению половых преступлений в отношении несовершеннолетних // ЮП. 2023. №1 (104). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-i-usloviya-sposobstvuyuschie-soversheniyu-polovyh-prestupleniy-v-otnoshenii-nesovershennoletnih>

37. Асанова Н. К. Руководство по предупреждению насилия над детьми: Учебное пособие для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студентов педагогических вузов. М.: ВЛАДОС. 1997;135-154.

38. Деринова Е. А. Сексуальное насилие и жестокое обращение с детьми. Вопросы практической педиатрии. 2010; 3:36-41.

39. Бенаму Э. Сексуальные злоупотребления и депрессия у детей. Дети и насилие. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. 1996;74-78.

40. Kendall-Tackett KA, Williams LM, Finkelhor D. Impact of sexual abuse on children: A review and synthesis of recent empirical studies. Psychology Bulletin. 1993; 113:164-180.

41. Долецкий С.Я. Синдром опасного обращения с детьми. Вопросы охраны материнства и детства. 1986; 4:10-12.

42. Урываев В. А. Проблемы психологической подготовки врачей к анализу проблем насилия. Материалы IV Конгресса психиатров России. Охрана психического здоровья детей и подростков. 1998; 6:134.

43. Асанова Н. К. Жертвы сексуальных злоупотреблений. Прикладная психология. 1997; 3:59-71.
44. Nadelson CC, Rosenfeld AA. Sexual misuse of children. Schetky DH, Benedek EP. (Eds.). Child psychiatry and the law. Brunner/Mazel, Publishers. N.Y. 1980;71-88.
45. Сибирская Е.В., Адамян Л.В., Петрова Т. Н. Возможные последствия, возникающие у несовершеннолетних потерпевших в результате совершения изнасилований и насильственных действий сексуального характера. Материалы XXVIII Международного конгресса «Новые технологии в диагностике и лечении гинекологических заболеваний». М. 2015;100-102.
46. Адамян Л.В., Богданова Е. А., Глыбина Т.М., Сибирская Е.В. Организация гинекологической помощи детям и подросткам: перспективы развития. Материалы конференции, посвященной 50-летию кафедры педиатрии МГМСУ. М. 2010;144.
47. Burgess AW, Holmstrom IL. Rape trauma syndrome. American JPsychiatry. 1974; 131:981-986.
48. Адамян Л.В., Сибирская Е.В. Травмы половых органов у девочек. Материалы IX Международного конгресса по репродуктивной медицине. М. 2015;99-100.
49. Адамян Л.В., Глыбина Т.М., Богданова Е. А., Короткова С. А., Сибирская Е.В., Оганова М. В. Травмы промежности у детей: структура повреждений. Материалы VIII Международного конгресса по репродуктивной медицине. М. 2014;191-192.
50. Коколина В.Ф. Детская и подростковая гинекология. М.:МЕДПРАКТИКА-М. 2006;581-600.
51. Гуркин Ю.А. Гинекология подростков. СПб: Фолиант. 2000;16-50.
52. Сибирская Е.В., Богданова Е. А. Течение беременности и родов у юных первородящих. Репродуктивное здоровье детей и подростков. 2012; 2:52-61.

53. Богданова Е. А., Глыбина Т.М., Сибирская Е.В. Ради сохранения репродуктивного здоровья. Новая аптека. 2010;3(2):11-12.
54. Green АН. Child abuse. Schetky DH, Benedek EP. (Eds.). Child Psychiatry and Law. Brunner/Mazel. Publishers. N.Y. 1980;71-88.
55. Адамян Л.В., Сибирская Е.В., Саркисова И. А., Петрова Т. Н., Смаль Т.А., Шуткова А. Ю. Возможные последствия, возникающие у несовершеннолетних потерпевших в результате совершения изнасилований и насильственных действий сексуального характера. Проблемы репродукции. 2016;22(1):55-59. <https://doi.org/10.17116/repro201622155-59>
56. Дягтерев А.В. Семейное насилие. Факторы риска, диагностика, психотерапия. Психология и право. 2012; 4:1-14.
57. Международный классификатор болезней <https://c-med.mcfk.kz/article/1429-mkb-10-mejdunarodnaya-klassifikatsiya-bolezney>
58. Gil D. Violence Against Children. Cambridge: Harvard University Press, 1970.
59. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 27 апреля 2017 года № 484 «Об утверждении Правил организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30785403&doc_id2=35741208#pos=3;-82.09999084472656&sub_id2=10&sel_link=1005734319
60. Антонян Ю.М., Ткаченко А. А., Шостакович Б. В. Криминальная сексология. М., 1999. С. 188, 250 и др.; Антонян Ю.М., Эминов В.Е. Личность преступника: криминологическое исследование. М., 2010. С. 170–178
61. Эминов В.Е. Сексуальные преступники: криминологический портрет // Актуальные проблемы российского права. 2016. № 5(66). С. 147–152
62. Исаев Н. А. Сексуальные преступления как объект криминологии. М., 2007. С. 67–70

63. Набойщиков Н.П., Гурбанов А.Г. Личность преступника, совершившего сексуальные преступления в отношении несовершеннолетних//Вестник Санкт-Петербургского университета МВД РФ. 2006. № 3 (31). С. 245–249.

64. Келли Г. Основы современной сексологии / пер. с англ. СПб.: «Питер», 2000. С. 296

65. Дерягин Г. Б., Сидоров П. И., Соловьев А. Г. Информированность детей по вопросам пола и сексуальная активность молодежи // Сексология и сексопатология. 2003. № 5. С. 33–39.

66. Антонян Ю.М., Эминов В.Е. Личность преступника: криминологическое психологическое исследование. М., 2010. С. 170 и др.

67. Мишота В.А. Предупреждение сексуальных посягательств в отношении несовершеннолетних в семье. М., 2003. С. 25.

68. Антонян Ю.М., Гульдман В.В. Криминальная патопсихология. М., 1991. С. 83.

69. Антонян Ю.М. Особенности сексуальной преступности // Россия и современный мир. 2000. № 2. С. 145.

70. Антонян Ю.М. Некрофилия как свойство особо опасных убийц // Научный портал МВД России. 2010. № 1. С. 45.

71. Догадина М.А., Пережогин Л. О. Сексуальное насилие над детьми. Выявление, профилактика, реабилитация потерпевших // Вопросы ювенальной юстиции. 2007. № 4. С. 10.

72. Набойщиков Н.П. Действия сексуального характера, совершаемые в отношении лиц, не достигших совершеннолетия, и проблемы их предупреждения: дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 2007. С. 18.

73. Сафуанов Ф.С., Васкэ Е.В. Психологический анализ мотивации преступных действий несовершеннолетних правонарушителей при совершении групповых и индивидуальных деликтов // Прикладная юридическая психология. 2010. № 2. С. 131–132.

74. Соловьев В. С. Социально-правовые свойства личности преступников, совершающих преступления против общественной нравственности в отношении несовершеннолетних // Вестник Владимирского юридического института. 2011. № 3. С.

75. Криминология: учебник / под ред. В. Н. Бурлакова, Н. М. Кропачева. СПб., 2009. С. 56.

76. Малков В. Д. Предупреждение и профилактика преступлений и иных правонарушений в системе борьбы с преступностью // Вестник МГЛУ. Вып. 25 (711). 2014. С. 79–88.

77. Антонян Ю.М. Криминология: учебник. М.: Логос, 2004. С. 79.

78. Паршин Н. М. Предупреждение преступных посягательств в отношении несовершеннолетних, совершенных на сексуальной почве // Проблемы правоохранительной деятельности. 2016. № 3. С. 146–148.

79. Противодействие торговле детьми и сексуальной эксплуатации детей: сб. информационных и методических материалов. М.: Региональная Общественная Организация Независимый Благотворительный Центр помощи пережившим сексуальное насилие «Сестры». М.: ЭТИПАК, 2011. С. 31.

80. Антонян Ю.М. Преступность среди женщин. М.: Российское право, 1992. С. 111.

81. Паршин Н. М. Проблемы уголовной ответственности за инцест: история и современность // Общество и право. 2013. №. 2 (44). С. 102–106.

82. Еникополов С.Н., Хвостова Е.С. Социально-психологические представления о сексуальном насилии в семье // Электронный журнал «Психология и право». 2011. № 1. // www.psyandlaw.ru

83. Кон И.С. Введение в сексологию. Изд. 2-е, доп. М.: Медицина, 1992. С. 123–134.

84. Вероятная оценка – Европейская комиссия. Программа «СейферИнтернетПлюс», http://europa.eu.int/information_society/programmes/iap/indexen.htm

85. Криминология: учебник / под ред. А. И. Долговой. М., 2005. С. 449.
86. Арестов А.И., Кобец П.Н. Опыт и проблемы предупреждения преступлений сексуального характера // Полицейская деятельность. 2011. № 5. С. 48.
87. Мокрова Е. В. Психологическое сопровождение несовершеннолетних жертв сексуального насилия // Региональное образование XXI века: проблемы и перспективы. 2012. № 5. С. 381–383.
88. Тюрин П. Т. Психологические аспекты раскрытия сексуальных преступлений над детьми // Психопедагогика в правоохранительных органах. 2007. № 1 (28). С. 64–73.
89. Догадина М.А., Пережогин Л. О. Сексуальное насилие над детьми. Выявление, профилактика, реабилитация потерпевших. // Вопросы ювенальной юстиции. 2007. № 4. С. 10–16.
90. Freud S. Complete psychological works «acaseofhysteria», «threeessaysonsexuality» andotherworks. N. Y., 1953. P. 268.
91. Мощицкая Е.Ю. Виктимологическая характеристика сексуального насилия несовершеннолетних: по материалам Иркутской области: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Иркутск, 2004. С. 4.
92. Сагалларова С. Р. Зарубежный опыт выявления педофилов правоохранительными органами (психологические аспекты) // Вопросы ювенальной юстиции. Опыт и прецеденты. С. 14–16.
93. Десенситизации (desensitization) – техника, использующая тренинг релаксации и составление иерархии страхов для того, чтобы помочь людям с фобиями спокойно реагировать на пугающие их предметы или ситуации. См.: Психологическая энциклопедия. URL: <http://enc-dic.com>
94. Введенский Г. Е. Стратегия психотерапии и психокоррекции при аномальном сексуальном поведении // Проблемы современной сексологии и сексопатологии: сб. матер. науч.-практ. конф. сексопатологов. М., 1996. С. 75–76.

95. Контроль за деятельностью особо опасных преступников после освобождения из тюрьмы // Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати): ВИНТИ, 2003. № 4. С. 20.

96. Концепция обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024–2028 гг. Астана 2023 г.